

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**BAKÜ-TİFLİS-CEYHAN PETROL BORU
HATTININ AZERBAYCAN VE TÜRKİYE
EKONOMİLERİNE MUHTEMEL ETKİLERİ**

Kenan SEYİDOV

2501990363

Tez Danışmanı

Yrd.Doç.Dr. Seyhun DOĞAN

İstanbul-2006

ÖZ

Enerji kaynağı olarak yerini tutacak başka bir seçenek bulununcaya kadar, petrol dünya ekonomisi üzerinde erişilmesi çok güç olan etkisini daima koruyacaktır. Ekonominin itici gücü olan petrolün sanayide kullanılması ile birlikte dünyada petrol kaynaklarına sahip olmak, üretimini elde tutmak, ulaşım güzergahlarını denetim altında bulundurmak mücadelesi başlamış ve bu uğurda sayısız savaşlar yapılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, kanıtlanmış 20 milyar ton petrol rezervine sahip Hazar havzasının ortaya çıkışı, bu enerji kaynağının paylaşımı mücadelesini de beraberinde getirmiştir.

Hazar Denizinde varolan petrol yataklarının önemli bir kısmına sahip olan Azerbaycan, aynı zamanda uluslararası petrol şirketleri ile ortak üretim anlaşmaları yapan ilk ülke konumunda olmuştur. Yapılan anlaşmalardan sonra, üretilecek petrolün hangi güzergahtan piyasalara ulaştırılacağı meselesi uzun ve çetin mücadeleler sonucunda çözüme kavuşturulmuştur.

Bu çalışmada, Azerbaycan'ın petrol tarihi ele alınmış, yabancı şirketlerle yapılan petrol anlaşmalarına yer verilerek üretilecek petrolün nakli konusunda ileri sürülmüş alternatif güzergahlar incelenmiştir. Ana İhraç Boru Hattı olarak geliştirilen projeler içinde Türkiye ve Azerbaycan tarafından desteklenen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı projesinin seçimi sürecinde etkin olan faktörler ve projenin her iki ülke ekonomisine muhtemel etkileri araştırılmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye ve Azerbaycan'ın BTC boru hattı projesi kapsamında önemli parasal gelirler elde edeceği, sosyal yapılarında, stratejik konumlarında ve politik güçlerinde ciddi değişikliklerin yaşanabileceği ve her iki ülke ekonomisinin de uzun vadede olumlu etkileneceği ortaya konulmuştur.

ABSTRACT

Oil will protect its effect for world economy which is so difficult to be reached, until any other material will be discovered that can substitute oil as an energy source. As soon as oil has been used for industry, the struggle for having oil resources, keeping the production, controlling the transport way of oil has been started and therefore countless war had started. After the USSR had dissolved, the Hazar region that has minimum 20 billion tons oil reserve was appeared, and it started struggle sharing of this oil source.

Azerbaijan that has the majority of the oil sources in Hazar region, is also the first country that made the partnership agreements about the production with the international oil companies. After the agreements, the problem of transporting way of oil had been solved at the end of the long and the though negotiations.

In this framework the oil history of Azerbaijan was discussed, the agreements with the foreign companies about oil were mentioned, the alternative ways were investigated that were offered. The factors that were effective by the choosing process The BTC pipeline project that was supposed by Turkey and Azerbaijan among the projects that were developed for the Main Export Pipeline and the possible influences in economy of both countries were investigated.

In conclusion, Turkey and Azerbaijan will acquire big revenues because of BTC project, and it is said that important changes would be appeared in their social structure, strategic place, political value. The economy of both countries will be effected pozitively in the long term.

ÖNSÖZ

Azerbaycan ekonomisinin tarihi incelendiğinde her gelişme döneminde petrolün önemli rol oynadığı, ekonomik gelişmenin genellikle petrol ihracatı sayesinde olduğu görülmektedir. Bu durum şimdiye kadar gerek Sovyetler Birliği öncesi dönemde, gerekse de Sovyetler Birliği döneminde iki kez yaşanmıştır. BTC boru hattı projesi ile ilk defa petrolün Rusya toprakları dışından dünya piyasalarına ihracatının yapılacak olması Azerbaycan için daha fazla önem arz etmektedir. BTC projesi, Azerbaycan'ın siyasi bağımsızlığını güçlendirmek ve bağımsız politikalar yürütmekle kaynaklarını tam anlamıyla ilk defa kendi halkının refahını yükseltmek için kullanmasına imkan vermektedir. Bu konunun seçilmesinde ilk olarak Azerbaycan'ın gelişmesinde daima anahtar görev üstlenen petrolün yeni dönemde ekonomi üzerinde yapacağı etkinin araştırılması fikri etkili olmuştur.

BTC projesi ile Hazar bölgesi enerji kaynaklarının ihracatı için doğudan batıya doğru bir Avrasya enerji koridorunun temelleri atılmıştır. Batıya yönelik bütün enerji hatlarının geçtiği Rusya'nın oluşturduğu tekelin ortadan kaldırılması ve petrolün dünya piyasalarına ulaşımı için emniyetli bir sistemin tesis edilmesi amaçlanmıştır. Bu proje ile aynı zamanda Türkiye'nin enerji köprüsü olma hedefinin gerçekleşmekte oluşu, uzun vadede bölgede ve dünyada etkinliğinin hangi düzeylere gelebileceğinin araştırılması bu konunun seçimine etki eden bir diğer önemli neden olmuştur.

Çalışma konusunun seçiminde ve çalışmanın şekillenmesinde emeği geçen, destek ve yönlendirmeleriyle büyük katkı sağlayan değerli danışmanım Yrd.Doç.Dr. Seyhun DOĞAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bütün çalışma süresi boyunca maddi ve manevi yardımını esirgemeyen arkadaşım Hazar BEŞİROV'a da şükranlarım sonsuzdur.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLOLAR LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA PETROL; TARİHİ, GELİŞİMİ VE PETROL ANLAŞMALARI

1.1. AZERBAYCAN PETROL SANAYİSİNİN TARİHİ VE GELİŞİM SÜRECİ...	5
1.2. SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE AZERBAYCAN PETROLÜ.....	13
1.3. BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN PETROLÜ.....	17
1.4. AZERBAYCAN'IN PETROL REZERVİ VE COĞRAFİ DAĞILIMI.....	21
1.5. PETROL ANLAŞMALARI.....	23
1.5.1. Denizdeki Yataklar Üzerine Yapılan Anlaşmalar.....	24
1.5.2 Karadaki Yataklar Üzerine Anlaşmalar.....	33
1.5.3. Petrol Anlaşmalarının Özellikleri.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

BAKÜ-TİFLİS-CEYHAN (BTC) SÜRECİ VE SEÇİLMESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

2.1. BTC SÜRECİ.....	40
2.1.1. Hazar'ın Statüsü Sorunu.....	41
2.1.2. BTC'ye Alternatif Güzergahlar.....	49
2.1.3. Erken Petrol Güzergahları.....	53

2.1.3.1. Kuzey Güzergahı (Bakü-Novorossiysk).....	54
2.1.3.2. Batı Güzergahı (Bakü-Supsa).....	55
2.1.4. BTC Anlaşmalarının Gelişimi.....	56
2.2. BTC’NİN SEÇİLMESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	60
2.2.1. Politik Faktörler.....	61
2.2.2. Çevresel Faktörler ve Türk Boğazlarının Durumu.....	67
2.2.3. Maliyet Faktörü.....	70
2.2.4. Güvenlik Faktörü.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BTC’NİN AZERBAYCAN EKONOMİSİNE MUHTEMEL ETKİLERİ

3.1. EKONOMİK ETKİLER.....	79
3.1.1. Azerbaycan’ın Petrolden Elde Edeceği Gelirler.....	79
3.1.2. Azerbaycan Ekonomisinde Petrolün Yeri.....	82
3.1.3. Petrol Gelirinin Azerbaycan Ekonomisine Muhtemel Etkileri.....	87
3.1.3.1. Petrol Gelirlerinin Ekonomiye Olumlu Etkileri.....	88
3.1.3.2. Petrol Gelirlerinin Ekonomiye Olumsuz Etkileri.....	89
3.1.4. Petrol Gelirlerini Kullanma.....	92
3.1.4.1. Petrol Fonu.....	94
3.1.4.2. Bölgesel Kalkınma Programı (2004-2008).....	96
3.2. POLİTİK ETKİLER.....	97
3.3. STRATEJİK ETKİLER.....	105
3.3.1. Azerbaycan’ın Jeostratejik Konumuna Muhtemel Etkiler.....	105
3.3.2. Kalkınma Stratejileri Oluşturulmasına Katkı.....	107
3.4. SOSYAL ETKİLER.....	114

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BTC’NİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE MUHTEMEL ETKİLERİ

4.1. EKONOMİK ETKİLER.....	121
4.1.1. Parasal Gelir Katkısı.....	121
4.1.2. Diğer Ekonomik Gelirler.....	124
4.2. POLİTİK ETKİLER.....	125
4.2.1. BTC’nin Türkiye’nin Enerji Politikasına Muhtemel Etkileri.....	126
4.2.2. BTC’nin Türkiye’nin Politik Gücüne Etkisi.....	130
4.3. STRATEJİK ETKİLER.....	135
4.3.1. Ceyhan’ın Uluslararası Petrol Piyasasına Dönüşümü.....	136
4.3.2. Türkiye’nin Stratejik Yapısına Etkisi.....	138
4.3.3. Petrol Sanayisine Yatırım Yapılmasına Etki.....	141
4.3.4. Türkiye’nin Enerji Stratejisi.....	143
4.4. SOSYAL ETKİLER.....	146
4.4.1. Boğaz ve Çevre Güvenliğine Etki.....	147
4.4.2. BTC’nin Diğer Sosyal Etkileri.....	149
 SONUÇ.....	 152
 KAYNAKÇA.....	 158

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa
1	: Bakü Bölgesindeki Yıllık Petrol Üretimi (1832-1920).....	9
2	: Sovyet Dönemi Azerbaycan Petrol Üretimi (1921-1991).....	15
3	: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Petrol Üretimi (1992-2006).....	18
4	: BTC Projesi Katılımcıları ve Payları.....	73
5	: Dış Ticaret Göstergeleri ve Petrolün Payı (1998-2005).....	84
6	: Ülke Ekonomisine Yapılan Yatırımlar (1998-2005).....	85
7	: Yıllar İtibarı ile GSYİH'nın Gelişimi (1998-2005).....	86
8	: Bütçe Gelirleri ve Petrolün Payı (1998-2006).....	87
9	: Yıllar İtibarı ile Enflasyon ve Döviz Kurunda Değişim (2001-2005)....	90
10	: Azerbaycan'ın Dış Borç Göstergeleri (1998-2005).....	92
11	: Azerbaycan Dış Ticaretinin Ülkeler Göre Dağılımı (1999-2005).....	101
12	: Türkiye Ham Petrol Üretim ve İthalat Rakamları (1998-2005).....	127
13	: Türkiye'nin Petrol İthalat Kaynakları.....	129
14	: Türkiye'nin Rafineri Kapasitesi ve Petrol Ürünleri Hareketleri	143

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: adı geçen eser
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÇG	: Azeri-Çırac-Güneşli
ADSK	: Azerbaycan Devlet Statistika Komitesi
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AIOC	: Azerbaijan International Operating Consortium, (Azerbaycan Uluslararası Ameliyat Şirketi)
BP	: British Petroleum
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi
EIU	: Economist Intelligence Unit, (İktisadi İstihbarat Birimi)
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: International Monetary Fund, (Uluslararası Para Fonu)
IMO	: International Maritime Organization, (Uluslararası Denizcilik Örgütü)
KCTS	: Kazakhstan Caspian Transportation System, (Kazakistan Hazar Taşımacılık Sistemi)
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
PSA	: Production-Sharing Agreements, (Üretim Paylaşım Anlaşması)
SOCAR	: State Oil Company Azerbaijan Republic, (Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi)
TASAM	: Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	: Transport Corridor Europe – Caucasus – Asia, (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru)
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

Enerji ekonomik gelişmenin en temel unsuru olmaya devam etmektedir. 21.Yüzyılda dünya ekonomik sisteminin genişleme ve gelişme sürecinin devam ettirmesi için gerekli miktarda enerji kaynağının kesintisiz, hızlı ve güvenilir biçimde temin edilmesi gerekmektedir. Ayrıca enerji güvenliğinin sağlanabilmesi için kaynak çeşitliliğinin oluşturulması enerji politikalarının en önemli konusu olarak öne çıkmaktadır.

Dünya enerji kullanımının dağılımına bakıldığında petrol ve doğalgazın en önemli enerji kaynağı konumunda olduğu görülmektedir. Alternatif enerji kaynağı arayışında öne çıkan güneş ve rüzgar enerjisinin kullanımında beklenen sonuca henüz ulaşamaması nedeniyle, gelecekte beklenen talebi karşılamak için yeterli rezervlere sahip olduğu tahmin edilen petrol ve doğalgazın önümüzdeki 30 yıl boyunca da ana enerji kaynağı olarak kalacağı beklenmektedir.

Dünya ekonomisinin 1990'lı yıllardan itibaren sürekli büyüme gerçekleştirmesi petrole olan talebin artması sonucunu doğurmuş ve petrol üreticilerini yeni petrol sahaları arayışına itmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla zengin petrol rezervlerine sahip olan Hazar bölgesi ülkelerinin uluslararası sisteme entegrasyon sürecinin başlaması, yeni petrol sahası arayışında olan uluslararası şirketlerin bu bölgeye ilgisini artırmıştır. Bölge kaynaklarının üretimi ve dünya piyasalarına ulaştırılması için değişik projeler geliştirilmiş, çeşitli düzeylerde işbirliği yapılarak ortaklıklar kurulmuş, kaynaklar üzerinde söz sahibi olmak için uzun süren çetin mücadeleler yaşanmıştır.

Hazar petroleri içerisinde önemli paya sahip olan Azerbaycan'ın uluslararası petrol şirketleri ile yaptığı üretim anlaşmaları sonrasında elde edilecek ürünün dünya piyasalarına ulaşım sorunu da gündeme gelmiştir. Hazar Denizi'nin açık denizlere doğrudan çıkışının olmaması ve mevcut petrol boru hatlarının kapasitesinin

yetersizliği üretilecek petrolün nakli için yeni boru hattının yapımını zorunlu hale getirmiştir. Zengin petrol kaynaklarına sahip Avrasya coğrafyasından Batı'ya yönelik bütün enerji hatlarının Rusya üzerinden geçmesi, oluşturulan projelerde Rusya'nın tekelinin kırılması gereğini ortaya çıkarmıştır.

Azerbaycan petrollerinin piyasalara ulaşımı için güzergah belirleme çalışmaları, bağımsızlığın kazanılmasının ardından uluslararası petrol şirketleri ile 1992 yılında imzalanan ilk petrol anlaşmalarının hemen sonrasında başlamıştır. Üretilen petrolün ihracı için çok sayıda alternatif güzergah projeleri gündeme getirilmiş, askeri darbeler ve siyasi baskılar gibi çeşitli nedenlerle bir kaç kere sekteye uğrayan çalışmalar, Ana İhracat Boru Hattı olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) güzergahının seçilmesi ile sonuçlandırılmıştır.

Hazar bölgesi enerji kaynaklarının ihracatı için doğudan batıya bir Avrasya enerji koridoru oluşturan BTC projesinin gerçekleşmesi hem petrolün ihraç edildiği ülke olan Azerbaycan, hem de topraklarından geçtiği Türkiye ekonomilerini etkilemesi kaçınılmazdır. Petrolün boru hatlarıyla taşınmasında enerji kaynağına sahip olmanın yanında boru hattı güzergahını kontrol etmek de önemlidir. Çünkü boru hattı geçtiği ülkelere ekonomik, stratejik ve politik yararlar sağlamaktadır.

Küreselleşme süreci ile birlikte uluslararası sermayenin oldukça rahat ve hızlı hareket ettiği çağımızda, BTC projesinin yapımı ve faaliyeti süresince sağlayacağı yararların araştırılmasını, Azerbaycan ve Türkiye ekonomileri üzerinde muhtemel etkilerin incelenmesini, avantajların ve oluşabilecek sorunların belirlenmesini, avantajların değerlendirilmesi ve sorunların ortadan kaldırılması için gereken çalışmaları ele almayı amaçlayan bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde Azerbaycan petrol sanayiinin tarihi süreçteki gelişimi, Sovyetler Birliği öncesi, Sovyetler Birliği dönemi ve bağımsızlık sonrası olmak üzere üç dönem halinde incelenmiştir. Azerbaycan petrol rezervlerinin büyüklüğü ve bölgesel dağılımının yer aldığı bu bölümde ayrıca bağımsızlık sonrası

dönemde yabancı şirketlerle imzalanan petrol anlaşmaları ele alınmış, anlaşmaların içeriği ve şartları araştırılmıştır.

İkinci bölümde, ilk olarak projenin seçimini engellemek için gündeme getirilen Hazar'ın statü sorunu incelenmiş ve kaynakların ihracı için güzergah belirleme kapsamında oluşturulan alternatif projelere değinilmiştir. Üretilen petrolün uluslararası piyasalara taşınmasını sağlayacak ana ihrac güzergahını belirleme çalışmaları sürerken, elde edilen erken petrolün ihracı için yapılan boru hatları hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Daha sonra çalışmanın konusu olan BTC'nin Ana İhrac Boru Hattı olarak seçimi sürecinde yapılan anlaşmaların gelişim süreci ve yapım aşamasındaki çalışmalar ele alınmıştır. Bölümün sonunda ise, BTC projesinin lehinde ve aleyhinde öne sürülen görüşler ayrıntılı bir biçimde analiz edilmiş, boru hattı güzergahının seçimini etkileyen temel faktörler politik, çevresel, maliyet ve güvenlik alt başlıkları altında araştırılmıştır.

Üçüncü bölümde, BTC boru hattının faaliyeti süresi boyunca yapacağı çok boyutlu etkilerin Azerbaycan ekonomisi üzerindeki muhtemel sonuçları araştırılmıştır. İlk olarak, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde petrol sanayiinin Azerbaycan ekonomisindeki yeri makroekonomik göstergelerde yaşanan değişimler ele alınarak incelenmiş ve eldeki veriler ışığında BTC projesinin sağlayacağı gelirlerin ekonomiyi hangi yönde etkileyeceği analiz edilmeye çalışılmıştır. Sonra projenin yaşama geçmesinin ülkenin uluslararası arenadaki politik gücüne katkısı ve iç politik yaşam üzerinde doğuracağı etkiler bütün boyutlarıyla irdelenmiştir. Ayrıca, BTC projesinin Azerbaycan'ın jeostratejik konumunda ortaya çıkaracağı değişim ve sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin oluşturmaya sağlayacağı katkı konusu değişik açılardan ele alınmıştır. Bu bölümde son olarak BTC boru hattının sosyal yapı ve yaşam standartları üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde, BTC projesinin yaşama geçmesinin Türkiye'ye sağlayacağı yararlar bütün boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu kapsamda, boru hattı faaliyetinin Türkiye'ye sağlayacağı doğrudan ve dolaylı parasal gelirlerin miktarı ve önemi tespit edilmeye çalışılmıştır. Ardından BTC projesinin yaşama geçmesi ile

Türkiye'nin enerji politikalarında yaşanacak değişimin Türkiye'nin politik gücüne yapacağı olumlu etkinin boyutları irdelenmiştir. BTC boru hattı projesinin Ceyhan'ın uluslararası petrol piyasasına dönüşmesine, Türkiye'nin enerji güvenliğinin sağlanmasına ve enerji köprüsü olma hedefinin gerçekleşmesine yapacağı katkılar incelenmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin stratejik konumunda yaşanacak muhtemel değişikliklerin petrol sanayiine yapılacak yatırımlar ve yeni dönem için oluşturulacak enerji stratejileri üzerinde yapacağı etkiler değerlendirilmiştir. Bölümün sonunda ise, Türkiye'nin BTC boru hattını geliştirmekteki amaçlarından biri olan Türk Boğazlarının güvenliği ve çevresel emniyetin sağlanmasına projenin yapacağı katkının boyutları araştırılmış, boru hattının hem geçtiği bölgelerde, hem de Türkiye'nin genel sosyal yaşamı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Ayrıca, BTC boru hattının Türkiye'nin yeni dönemde bölge ülkeleri ve Türk dünyası ile ilişkilerinin gelişimine yapacağı katkı konusu da ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN’DA PETROL; TARİHİ, GELİŞİMİ VE PETROL ANLAŞMALARI

Maddi ve manevi servetlerle zengin olan Azerbaycan, petrol üretimi alanında da engin tecrübeye sahip olup, eski devirlerden beri dünyada bu alanda öncü ülkelerden biri olarak tanınmıştır. Eski ve Orta Çağ tarihçilerinin eserlerinde de sıkça zikredilen Azerbaycan petrolü, özellikle petrolün sanayi amaçlı kullanımına başlandığı 19 y.yıldan beri ülkenin iktisadi ve siyasi hayatına yön veren başlıca amillerden biri olmuştur. Ülkenin bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından beri ise petrolün iktisadi ve siyasi hayat üzerindeki ağırlığı önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu dönemde ülkedeki siyasi irade Sovyetler Birliğinden miras kalan ve Birliğin çöküşüyle daha da ağırlaşan sorunların çözümünde, petrolü anahtar olarak görmüş ve ön plana çıkarmıştır.

1.1. Azerbaycan Petrol Sanayisinin Tarihi ve Gelişim Süreci

M.Ö. 2000 yılında yazılan Babil tabletlerinde “naptu” (birden alev alan) sözcüğü yazılı kayıtlarda en eski bulgudur. Latince “petra” (kaya) ve “oleum” (yağ) sözcüklerinden türetilen petrol adına ilk kez Alman mineralog Georgius Agricola’nın 1556 tarihini taşıyan De Re Metallica (Metaller Üzerine) adlı eserinde rastlanmaktadır. İran (Fars) ve Arap dillerinde naft sözcüğü aydınlatmadan hekimliğe kadar, geniş bir kullanımı olan petrolü anlatır.

Hammurabi yasalarında, bir petrol ürünü olan ziftle ilgili hüküm bulunmaktadır. Öyle ki, Hammurabi kanunlarında gemi kalafatlama ücretleri

belirlenmiş ve yapılan işe dair kalite ölçüleri düzenlenmiştir.¹ Babil'in duvarları yapılırken nafta kullanıldığı bilgisi ise Herodot'ta bulunuyor. Herodot, M.Ö. 5. Asırda, günümüzde İran-Kuveyt sınırı olan bölgede petrol sızıntılarından ve halkın bu yanıcı maddelerden yararlandığından söz etmiştir. Mısır uygarlığının simgelerinden olan mumyalama işleminde de Libya çölünden elde edilen petrolün kullanıldığı bilinmektedir. Bazı tarihi kaynaklarda M.Ö. 3000 yıllarında Mezopotamya'da petrol sızmaları olduğu kaydedilmektedir.²

Petrol, eski devirlerden bu yana silah yapımında da kullanılmıştır. Tarih sahnesinde ilk kez Yunanlar tarafından M.S. 193-211 yılları arasında Roma imparatoru Severus'un kuşatmasına karşı kullanılmış ve "Rum Ateşi" olarak adlandırılmıştır. Homeros'un İlliada'sında, Truvalıların deniz savaşlarında petrolü düşman gemilerini yakmakta kullandıkları anlatılmaktadır. "Rum Ateşi", petrol ve kireç karışımından ibaretti ve bu madde nemlendirildiğinde alevleniyordu. Oklarının ucuna koymakla düşman gemilerine karşı kullanmışlardır. Ayrıca, ilkel el bombalarının yapımında uyguladılar. Rum ateşinin reçetesi bir devlet sırrı gibi uzun müddet gizli tutulmuştur. Petrol bazı yataklarda gazla beraber bulunduğundan, belli bölgelerde sızıntılar alevlenerek devamlı yanmakta ve bu Orta Doğu, Kafkasya ve diğer yakın bölgelerde ateşe tapma, "Zerdüştilik" dininin gelişmesine iyi bir zemin oluşturuyordu. Bakü Zerdüş dininden olanların taptıkları "Ebedi ateş sütunu" topraklarıydı.³

Azerbaycan topraklarında petrolün var olduğu eski devirlerden beri bilinmektedir. M.Ö. 7-6. asırlarda Abşeron Yarımadasında petrol çıkarıldığı tarihi kaynaklarda görülmektedir. M.Ö. 4. asırda yaranmış kadim Azerbaycan Devleti Atropatena hakkında yazan Ammiyan Marsel "Bu ülkede Midiya yağı hazırlanıyor. Bu yağla yağlanmış ok herhangi bir nesneye sanıldığında alev almakta, su ile söndürülmek istendiğinde alev şiddetlenmekte ve yalnız üzerine toprak atmak

¹ Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç, **Sümer,Babil, Asur Kanunları ve Ammi Saduya Fermanı**, Ankara , TTK Basımevi, 1989, s.207-208.

² Suat Parlar, **Barbarlığın Kaynağı Petrol**, İstanbul, Anka Yayınları, 2003, s.12.

³ Daniel Yergin, **Petrol:Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çev. Kamuran Tuncay, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mart, 1995, s.9.

suretiyle söndürülebilmekte” diye kaydetmiştir. “Midiya yağı”, hem askeri, hem de günlük hayatta kullanılmıştır. Kil ve metal ıraklarda yakıt olarak kullanılmakta ve yerel dilde nafta diye adlanmaktaydı. Arap coğrafyacısı Ebu İshak İbrahim Muhammed el-Farisi, 951 yılında “Ülkeler ve Meslekler” kitabında, Bakü’de bulunan nafta pınarlarından bahsetmiştir. Yakut el-Müsta’simi 1225 tarihli eserinde ve Ebu Abdullah Mukaddesi 985 yılında yazdığı “İklimler” kitabında Bakü petroleri hakkında bilgiler vermektedirler.⁴

İtalyan seyyahı Marco Polo(13.asır) Bakü petrollerinin günde 100 gemiyi dolduracak düzeydeki üretiminden, petrolün ıraklarda yakıldığından ve ondan deri hastalıklarının tedavisinde kullanıldığından bahsetmektedir. 1320 yılında Azerbaycan ve İran üzerinden yaptığı seyahati hakkında yazdığı eserinde Fransız misyoner rahip Jurden Katalani De Severan “Bakü adlanan bir yerde kuyular kazmışlar, bu kuyulardan “neft” adlı yağ çıkarılıyor. Bu yağ çok güzel yanıyor ve tedavi amaçlı kullanılıyor” diye yazmıştır.⁵

Rus gezgini Afanasi Nikitin 15. asırda İran ve Hindistan seferleri zamanı Azerbaycan’dan da geçmiştir. Bu seyahatini anlattığı “Üç Deniz Arkasına Seyahat” adlı eserinde Bakü’de kuyulardan koyu renkli mayi çıkarıldığını ve ahalinin onu günlük hayatta kullandıklarını yazmış, fakat maddeyi tanımamıştır. Bu da doğal olarak, kuzeyli birinin petrolü ilk defa görmesine yorumlana bilir. Batı edebiyatında Bakü petrol madenlerini ilk defa Alman seyyahı Kempfer, Azerbaycan’ı da kapsayan seyahatinden döndükten sonra, 1684 yılında basılan eserinde tasvir etmiştir.⁶

Kempfer Surahani’da uzunluğu 100, eni 200 adım olan sahada 2’si faal durumda toplam 10 petrol kuyusunun olduğunu yazmıştır. Bu kuyular kazma ve kürekle kazılmış, duvarları ise kil ile sertleştirilmiştir. Petrolün kuyulardan tuluk

⁴Şener Üşümezsoy, Şamil Şen, **Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2003, s.132.

⁵ Memmed Mirzeyev, Canalı Mirzeliyev, **Neft Hakkında Ne Bilirsiniz?**, Bakü, MBM Neşriyatı, 2005, s.53.

⁶Himayet Rizvangızı, Müsellim Hasanov, “Neft hakkında 100 sual, 100 cevap”, (Çevrimiçi), www.iqtisad.net/kitabxana/kitabxana0001-3.htm, 10 Nisan 2006.

veya atların çevirdiği dolma çarklarla çıkarıldığı da Kempfer'in eserinde yer almıştır.⁷

1641 yılında Azerbaycan'ı dolaşan Evliya Çelebi, Bakü'den ihraç edilen petrolün Özbekistan'dan Osmanlı illerine, oldukça geniş bir alana yayıldığını yazmıştır. Seyahatname'sinde evliya Çelebi 1649 Van seyahatinde katran, zift, beziryağı depolanmış büyük mağaralar olduğundan söz eder. Bundan başka Kasımpaşa tersanesinde neftten istifade edildiğini kaydetmektedir. Osmanlı'da petrol, İmparatorluk ayrıcalığını simgeleyen yaklaşımların konusudur ve devlet tekelindedir⁸.

Azerbaycan'da petrolün kadim devirlerden beri var olduğu ve üretildiği bilinmesine rağmen, ancak 19. asrın başlarına kadar olan hasılat bilgilerine ulaşılabilmektedir. 1806 yılında Abşeron'da 50 petrol kuyusu, 1821 yılında 120, 1860'larda ise 218 petrol kuyusu mevcut idi. Petrol kuyularının ortalama derinliği 2-3 metre idi. Bazı kuyuların derinliği 12 metreye ulaşıyordu. Petrol kuyularının dizaynı esasen terssine çevrilmiş aşamalı piramit tipinde idi⁹. 19. Asrın ortalarına kadar petrol, taş veya nadir olmak üzere ahşap kuyulardan çıkarılmakta, kuyular el ile kazılarak açılmaktaydı. En verimli kuyudan günlük ortalama 10 varil petrol üretilirdi. 1832'de yıllık 2,4 bin ton olan üretim miktarı, 1850'lere gelindiğinde hafif yükselişlerle 4,16 bin tona ulaşmıştı. Düşük hasılatın sebebi bölgenin geriliği ve yeniliklere uzak kalışı, ayrıca petrol sanayisini devlet tekeli gibi idare eden Çarlık idaresi gösterilebilir¹⁰.

19.y.y'ın ortalarında petrol sanayisi için en önemli olay, 1848 yılında Rus mühendis Semyonov'un Bibiheybet yatağında mekaniki usulle ilk petrol kuyusunu kazmasıydı. Ancak 11 yıl sonra Amerika'da aynı tip kuyu kazıla bilmiştir. Gerçek bu olmasına rağmen, petrolle ilgili edebiyatta Amerikan tezi kabul görmektedir. Yeni

⁷ Mirzeyev M, C. Mirzeliyev, **a.g.e.**, s.54.

⁸ Parlar, **a.g.e.**, s.13.

⁹ Elşen Memmedli, "Azerbaycan Petrolü: Dünü, Bugünü, Yarını", **Soydaş Dergisi**, Cilt:1, Sayı:3, Ankara, 1997, s.14.

¹⁰ Yergin, **a.g.e.**, s.53.

usulle petrol kazma işi 1870’lerde yaygınlaşmaya başladı. 19.y.y’ın 2.yarisında dünya pazarlarında petrole olan gereksinimin ortalamasına bağlı olarak Azerbaycan petrol ekonomisinde büyük değişiklikler yaşanmaya başladı. Buhar makinelerinin kuyuların kazılmasında uygulanması, petrol sanayisinin manifatura gelişme aşamasından büyük ölçekli üretim düzeyine geçiş devrini hızlandırdı. Bu kendini üretim rakamlarında da göstermeye başladı. Üretim 1870’de 27 bin tondan, 1885’de 1,85 milyon tona(mt) yükseldi. Petrol sanayisinde 1873’de kullanılmaya başlayan buharlı makinelerin sayısı 1901’e gelindiğinde 2769’a ulaşmıştır. Bu yıllarda artık, Bakü, petrol sanayisinde dönemin en çağdaş teknolojilerinin icat edildiği ve kullanıldığı merkez haline dönüşmüştür.¹¹

Tablo 1: Bakü Bölgesindeki Yıllık Petrol Üretimi (1832-1920)

Bin Ton				Milyon Ton			
Yıl	Üretim	Yıl	Üretim	Yıl	Üretim	Yıl	Üretim
1832	2.40	1870	27.27	1885	1.857	1910	6.055
1840	3.53	1871	22.00	1900	9.616	1911	5.633
1848	4.31	1872	24.57	1901	10.740	1912	5.768
1850	4.16	1873	63.22	1902	8.137	1913	7.357
1863	5.44	1874	77.80	1903	7.034	1914	5.539
1864	8.60	1875	92.94	1904	6.951	1915	5.712
1865	8.86	1876	176.00	1905	4.538	1916	7.475
1866	11.06	1877	240.00	1906	5.134	1917	6.679
1867	15.98	1878	320.00	1907	5.531	1918	2.670
1868	11.77	1879	384.00	1908	5.612	1919	3.649
1869	26.93	1880	344.00	1909	6.162	1920	2.851

Kaynak: Resul Gouliyev, **Petrol ve Politika**, Çev.Fatma Feran, İstanbul, Ar Matbaacılık, 1997, s.24.

Üretim patlamasının yaşanmasında, Çarlık hükümetinin 1872 yılında iltizam usulünü kaldırıp petrol kuyularını serbest bırakmasının rolü temel etkenlerden biridir. Aynı zamanda “Petrol Madenleri Ve Petrol Ürünlerinden Aksiz Vergilerinin Alınması Hakkında Kanun”, “İcaredarların Elinde Olan Petrol Yataklarının İhale

¹¹ Resul Gouliyev, **Petrol ve Politika**, Çev.Fatma Feran, İstanbul, Ar Matbaacılık, 1997, s.25.

Yolu İle Fiziki Şahıslara Satılması Hakkında Kanun”un kabul edilmesi çok büyük öneme sahipti¹².

Petrol yataklarının yerleştiği topraklar hisselerle bölünerek çeşitli sermayedarlara uzun sürelerle kiraya verildi. Eski sisteme göre, icaredarlar araziye 5 yıllığına kiralama hakkına sahiptiler ve varolan petrol kuyuları dışında kuyu kazma yetkileri yoktu. Sözleşmelerde yıllık kira bedelini peşin ödeyen kiracıya devlet petrol satışında tekel hakkı veriyor ve kiracı fiyatlandırmada serbest oluyordu. Yeni kanunlarla yabancı sermayenin de petrol sanayisine girişine izin verilmiştir¹³.

Petrol, iklimi itibarıyla sürgün yeri sayılan şehrin çehresini ve hayatını kökünden değiştirmiştir. Zengin petrol yataklarının ünü çok geçmeden dünyanın her tarafına yayılmış, yabancı sermaye girişlerindeki artışa paralel olarak şehir büyüyerek gelişmeye başlamıştır. 1875 yılında Robert ve Ludwig Nobel kardeşlerinin Bakü’de küçük bir petrol fabrikası ve birkaç petrol sahası satın almasının ardından yabancıların petrol sektörüne girişi hızlanmıştır. 1879 yılında “Nobel Kardeşleri” şirketi kurulmuş, bunu üç yıl sonra Fransız Rothschild’in “Mazut” şirketini açması izlemiştir. Ayrıca İngiliz Shell’i ve Amerikalı John Rockefeller’in Standart Oil’ini de öncüler sırasında saya biliriz¹⁴.

Azerbaycan’da petrol imalatıyla uğraşan ilk fabrika daha 1859 yılında inşa edilmişti.1870’li yıllara gelindiğinde petrol tasfiye sanayisi bünyesinde 46 işletme faaliyet gösteriyordu. Kapasiteleri düşük olmakla beraber, 1876 yılında petrol ürünleri üzerine koyulan aksiz vergisinin kaldırılmasıyla yeni büyük fabrika inşa hamlesi başlamıştır. Asrın sonlarına doğru petrol imalı alanında 180’e yakın fabrikanın faaliyet gösterdiği bilinmektedir.¹⁵

¹² Memmedli, a.g.e., s.16.

¹³ Vekil Şahbazlı, “Petrolün Azerbaycan’ın Toplumsal ve Siyasal Yapısına Etkileri”, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2002, s.3.

¹⁴ Mamed Mirzoyev, **İmena Na Kartax Kaspiya**, 2.Baskı, Sankt Peterburg, Nedra Neşriyatı, 1992, s.153.

¹⁵ State Oil Company Azerbaijan Republic (SOCAR), “Azerbaycan’da Neftgazçıxarmanın Kısa Tarixi”, (Çevrimiçi), <http://www.socar.gov.az/index.php?explorer=ie&action=main>, 16 Ocak 2006.

Genel olarak, Çarlık Rusya'sı siyaseti doğrultusunda, petrol alanları daha fazla Rus ve Ermeni tebaalarına tahsis edilmekteydi. Fakat Bakü petrol sanayisinin doğduğu bu yeni devirlerde artık milli sermayenin gücü de kendini hissettirmekteydi. Azerbaycan burjuvazisinin en önemli siması Hacı Zeynelabidin Tağıyev idi. Tağıyev'in 1873 yılında kurduğu ilk ticarethanesi, 25 yıl sonra sondaj, üretme, tasfiye ve petrolün nakli gibi bütün petrol sanayisinin dallarını bir araya getiren büyük bir tesise dönüştü. Bunu Musa Nağıyev, Şemsi Esedullayev, Murtuza Muxtarov ve başka Azerbaycan sanayicileri izlemiştir.¹⁶

1878 yılında Balahanı maden bölgesi ile petrol imal eden fabrikalar arasında ilk petrol boru hattı faaliyete başladı. Bu hattın uzunluğu 12 km, borunun çapı ise 77 mm idi. 1898 yılına gelindiğinde Bakü'de petrol boru hattının toplam uzunluğu 230 km'ye, yıllık taşıma kapasitesi ise 1 milyon tona ulaşmıştır.¹⁷

1880 yılına kadar Bakü kentinin Balahanı, Sabuncu ve Surahanı petrol-maden kasabaları ile birleştiren demir yolu hattından yararlanıldı. 1883 yılında Bakü-Tiflis, asrın sonuna doğru Mahaçkala-Derbent-Bakü(Bileceri) demir yolu hatları yapıldı ve 1900 yılında Bakü, Umumrusya demiryolu şebekesine birleştirildi. Böylece Bakü petrolü Rusya pazarına daha rahat ulaşma imkânına kavuşmuştur.¹⁸

Üretim için oluşmuş olumlu ortam kısa zamanda etkisini gösterdi. 1873'te Bakü'de toplam 12 şirket petrol üretimi ile uğraşırken, 1899 da bu sayı 140 adede ulaşmıştır¹⁹. Aynı yılın petrol üretimi ABD'nin toplam üretimini geride bırakmıştır. 1901 yılı üretim rakamlarına bakıldığında, yıllık 10,7 milyon ton petrol çıkarıldığı

¹⁶ Marat İbrahimov, **XIX y.y'm Sonları,XX y.y'm Başlarında Azerbaycan Petrol Sanayisinde Milli Sermaye Problemi**, 11. Türk Tarih Kongresinden Ayrışım, Ankara, TTK Basımevi, 1994, s.1353.

¹⁷ Memmedli, **a.g.e.**, s.18.

¹⁸ Elövset Guliyev , Turan Azizov, **Azerbaycan Tarihi** , Bakü, Maarif Neşriyatı, 1990, s.132.

¹⁹ Ayşe Nur Timor, "Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğalgaz Kaynakları" , **Coğrafya Dergisi**, Sayı: 8, İstanbul, 2000, s.216.

görülmektedir ki, bu rakam dünya üretiminin %50'sini, Çarlık Rusya petrol üretiminin ise %95'ini oluşturmuştur.²⁰

Sanayi devrimi, dünya pazarlarında petrol talebinin hızlı bir şekilde artması sonucunu doğurmuştur. Dünya petrol üretiminin yarısını oluşturan Azerbaycan petrollerinin ihraç miktarının artırılmasının önündeki en büyük engellerden biri olan petrolün nakil sorununun aşılması için çeşitli yollara başvurulmuştur. Şöyle ki, dünyada ilk kez Hazar Denizinde petrol taşımacılığında tankerler kullanılmağa başlamıştır. 1878 yılında inşa edilen “Zerdüş” isimli ilk petrol tankerini, 19. asrın sonlarına kadar daha büyük kapasiteli tanker yapımları izlemiştir. Oluşturulan tanker filoları ile Bakü petroleri Orta Asya ve Yakın Doğu ülkelerine ulaştırılmıştır. Ayrıca petrolün açık denizlere çıkarılması için Bakü-Batum petrol boru hattı inşa edilmiştir. Uzunluğu 895,5 km, boru çapı 200 mm, 20 pompa istasyonu ve depoya, yıllık 179,2 bin ton taşıma kapasitesine sahip olan zamanın bu büyük projesi 1907 yılında tamamlanmıştır. Boru hattının faaliyete geçmesiyle Bakü petroleri artık Avrupa ülkelerine de daha rahat ihraç edilme olanağına kavuşmuştur.²¹

Petrol sanayisinin hızlı gelişimi Bakü'nün kentsel gelişiminde de itici rol oynamıştır. 19.y.y'ın ortalarında Abşeron yarımadasında sakin bir liman olan Bakü,²² bu tarihten itibaren Çarlık Rusya'sının en yüksek oranda nüfus artışı gösteren şehri durumuna gelmiştir. 1863 yılında 14.000 olan şehir nüfusu, 1903 yılında 206 bine yükselmiş, Bakü Kafkasya'nın endüstriyel ve kültürel-ekonomik merkezi haline dönüşmüştür.²³

Şehir, Rusya'nın en büyük sanayi kollarının gelişme sahasına, onun başlıca üretim ve türlü tüketim merkezlerinden birine çevrilmekte, Orta Asya, Rusya ve Doğu ülkeleriyle sağlam ekonomik ilişkiler kurmaktaydı.²⁴ Bakü'de fabrikalardan

²⁰ Asaf Koçman, Aydın İbrahimov, **Azerbaycan Coğrafyası**, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 78, 1994, s.157.

²¹ Mirzeyev M, C.Mirzzeliyev, **a.g.e.**, s.100.

²² Şahbazlı, **a.g.e.**, s.3.

²³ Tadeusz Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1998, s.39.

²⁴ İbrahimov. **a.g.e.**, s.1352.

oluşan bir bölge ortaya çıkmış ve sonralar burası oluşan çevre kirliliği nedeniyle “Kara Şehir” diye adlandırılmıştır.²⁵

1908 sanayi sayımına göre Transkafkasya’da sanayi üretiminin %92’sini, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin %80’ini ve sanayi tesislerinin %59’unu Azerbaycan sanayisi oluşturmaktaydı²⁶. Azerbaycan’da zamanının standartlarına göre dev bir petrol sanayi gelişmiş ve kısa bir zamanda bölgedeki ekonomik yaşama hakim olmuştur²⁷. Petrol üretimi alanında yeni teknolojilerin geliştirilmesinde ciddi başarılar elde edilmiş ve petrol tarihinde ilkler Azerbaycan’da yaşanmıştır. 1901 yılında dünya deneyiminde ilk defa Bibiheybet petrol sahasının deniz kısmının kurutulması ve sonra aynı arazinin yeniden kara yatakları gibi istismara açılması işlemine başlanmıştır. Kıyıdan 20 metre uzaklıktaki kuyuların daha 19.y.y başlarında üretime açıldığı bilinmekte, fakat Hazar’da su seviyesinin sıklıkla değişmesi sebebi ile yeterli verimliliğin alınamaması böyle bir uygulamanın başlatılmasının temel nedenidir. 1906 yılında çeşitli projeler ihaleye çıkmış ve işlem hızlandırılmıştır. 1918’e gelindiğinde 193 ha deniz arazisi dolgu usulü ile kurutulmuştur.²⁸

20. Asrın başlarından itibaren Çarlık Rusya’sında ortaya çıkan siyasi hoşnutsuzluk ve sosyalist devrim hareketlerinin, başta Bakü olmak üzere bölgeyi etkilemesiyle asrın başlarında rekor düzeye ulaşan üretim rakamları hızla gerilemeye başlamıştır.

1.2. Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan Petrolü

1917 yılında Rusya’da gerçekleşen Sosyalist devrim sonucunda Rusya Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. Bakü’nün demografik, sosyo-ekonomik durumu günün şartlarında burada da analogi hareketlerin yaşanmasına mümbit zemin hazırlamaktaydı. Nitekim çok geçmeden Azerbaycan’ın küçük kısmında, sadece Bakü ve civar illeri kapsayan bölgesinde Sovyet yönetimi kurulmuştur. 1918 yılında

²⁵ Guliyev E, T.Azizov, **a.g.e.**, s.130.

²⁶ Koçman, **a.g.e.**, s.189.

²⁷ Oystein Noreng, **Petrol ve İslam**, Çev. Dilek Başak, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997, s.270.

²⁸ Memmedli,**a.g.e.**, s.18.

Moskova’da bulunan merkezi Bolşevik yönetiminin aldığı karara uygun olarak Bakü’de bulunan 165 bağımsız petrol şirketinin devletleştirilmesi girişiminde bulunuldu. 28 Mayıs 1918 yılında doğuda ilk demokratik cumhuriyet olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin kurulması ve 15 Eylül 1918 yılında Azerbaycan-Türk birleşik ordularının Bakü’yü Sovyetlerden geri alması sonucunda durum değişti. Azerbaycan yönetiminin 7 Ekim 1918 kararnamesi uyarınca devletleştirme durdurulmuş ve şirketler eski sahiplerine geri verilmiştir. Maalesef bu kararlar dahi genç cumhuriyete yeterli dış desteği sağlayamamış, 1920 yılında Azerbaycan Rusya tarafından yeniden işgale uğramıştır. Dolayısıyla petrol sanayisinde yeniden devletleştirme gerçekleştirilmiştir.²⁹

Azerbaycan’da Sovyet yönetimi kurulduktan sonra petrol sanayisi birkaç defa buhran ve yükseliş devreleri geçirmiştir. 1918 yılında üretim 2,7 milyon tona gerilemiştir ki, bu bir önceki yılın üretiminin %40’ına tekabül ediyordu. 1919 yılında üretim siyasi durumun sabitleşmesi ve 7 Ekim kararları nedeni ile 3,7 milyon ton düzeyine kadar yükseliş bilmiştir. Yeniden işgalden sonra yeni düşüşler yaşanmış, 1922 yılında dahi 1919 üretiminin %80’i ancak gerçekleştirilmiştir. 1923 yılından başlayarak üretimin sistemli yükseliş devri başlamıştır.³⁰

Bu yükselişin en önemli nedeni yabancı şirketlerin kısa bir süreliğine olsa da yeniden Bakü petrol sahalarında faaliyetlerine geri dönmesi olarak gösterilebilir. 1922 yılı Nisan ve Haziran aylarında sırasıyla Cenova ve Lahey’de düzenlenen konferanslar büyük devletlerin çıkar çatışmasına sahne olmuştur. Konferansların ilan edilen resmi maksadı, harpten yeni çıkmış Avrupa milletlerini kalkındırmak olarak gösterilmişse de, asıl müzakereler Bakü petrolü üzerinde imtiyaz elde etmek için yoğunlaşmıştır. Sovyet Rusya’sına büyük miktarlarda kredi sağlanması karşılığında sadece İngiliz Royal Dutch/Shell şirketine verilen, Avrupa piyasalarında petrol satma imtiyazı hem Sovyet Rusya’sının mali krizden kurtulmasını sağlamış, hem de petrol üretiminde yaşanan çöküş sürecini durdurmuştur. Konferanslar süresince Azerbaycan Türkleri tarafından sürdürülen istiklal mücadelesi sonuçsuz kalmış, böylece bağımsız

²⁹ Memmedli, **a.g.e.**, s.22.

³⁰ Gouliyev, **a.g.e.**, s.24.

bir ülkenin varlığı petrol oyununda taraf olan büyük ülkelerin çıkarına kurban verilmiştir. Zaten Sovyet rejiminin nispeten güç kazanması ile Bakü petrollerini satmak için İngilizlere tanınan imtiyaz 1926 yılında geri alınmıştır.³¹

1925 yılında Bakü yakınında denizde dünyada ilk defa buruk yöntemi ile petrol kuyusunun kazılması ve aynı yıl Bakü-Batumi petrol boru hattının yeniden faaliyete geçirilmesi Sovyet rejiminin ilk başarıları olarak gösterilebilir. Sovyetler Birliğinde ilk elektrikli demir yolu da 1926 yılında Bakü-Sabuncu maden bölgesi arasında yapılmıştır.³² Ayrıca 1928–40 yılları aralığında yeni yatakların (Lökbatan, Kale, Karaçukur, Zığ ve diğerleri) bulunması ve istismara açılmasıyla petrol üretiminde esaslı yükselişler başarılmış ve 1941 yılında Azerbaycan petrol tarihinin en yüksek üretim rakamı olan 23,48 milyon tona ulaşılmıştır. İkinci Dünya savaşı döneminde Azerbaycan petrolünün Sovyetler Birliği toplam üretimi içerisindeki payı %64 düzeylerinde olmuştur.

Tablo 2: Sovyet Dönemi Azerbaycan Petrol Üretimi (1921–1991)
(Milyon Ton)

Yıl	Üretim	Yıl	Üretim	Yıl	Üretim	Yıl	Üretim
1921	2.485	1937	21.380	1945	11.493	1975	19.800
1922	2.945	1938	22.100	1950	14.776	1985	13.000
1923	3.485	1939	21.547	1951	15.214	1986	13.000
1924	4.126	1940	22.175	1952	15.655	1987	13.800
1925	4.662	1941	23.481	1953	15.705	1988	13.700
1930	10.205	1942	15.709	1954	14.352	1989	13.200
1935	19.080	1943	12.691	1955	15.284	1990	12.500
1936	20.600	1944	11.839	1965	21.500	1991	11.700

Kaynak: Resul Gouliyev, **Petrol ve Politika**, Çev. Fatma Feran, İstanbul, Ar Matbaacılık, 1997, s.35.

2. Dünya savaşının bitmesini izleyen yıllarda Tataristan, Başkurdistan bölgelerinde petrol üretimi aşamasına geçilmesi nedeniyle petrol arama ve üretim teçhizatları ile 2 bine yakın uzmanın da Azerbaycan'dan bu bölgelere kaydırılması, aynı stratejinin 50'li yıllarda Sibirya'da petrol arama ve üretme başlama döneminde

³¹ Raif Karadağ, **Petrol Fırtınası**, 5.Baskı, İstanbul, Divan Yayınları, 1991, s.178, 218.

³² Koçman, **a.g.e.**, s.189.

de devam ettirilmesiyle Azerbaycan'ın Sovyet petrolü içindeki payı %28'e düşmüştür. Oranlarda keskin düşüşe hem diğer bölgelerde üretim artışının, hem de Azerbaycan'da üretimin 15–16 milyon ton düzeylerine gerilemesinin etkisi olmuştur.³³

Azerbaycan'da üretim düşüşünün bir diğer nedeni olarak da, kara yataklarının uzun yıllar ve aşırı kullanılması sonucu verimin azalması, karada yeni yatakların bulunmaması belirtilebilir. Eski kara sahalarındaki kaynaklar azaldıkça petrol sanayisi Hazar denizi içlerine genişlemiştir. Yine dünyada bir ilk gerçekleştirilerek 1949 yılında denizde “Neft Taşları” şehirciği inşa edilmiştir. “Neft Taşları” denizdeki yatakları bir birine geniş çelik platformlarla birleştiren kendi içinde yollar, binalar ve yaşam, üretim için her türlü koşullar sağlanmış küçük bir şehirdir.³⁴

Azerbaycan, Hazar bölgesinde önemli alt yapı ve nitelikli petrol mühendislerine sahip olması sebebiyle bu coğrafyada bir biri ardınca yeni yataklar keşfetmeye başladı. 1954 yılından başlayarak karada yoğunlaştırılan petrol arama çalışmalarının sonucunda Kürovdağ, Karabağlı, Kürsengi, Kelameddin, Mişovdağ yatakları keşfedilmiş ve istismara açılmıştır.³⁵ 60'lı yıllarda Sangaçal-Deniz, Zire vs, 70'lerde Güneşli, Barasu vs, 80'li yıllarda Çırak, Azeri, Kepez vs yatakları keşfedilmiştir. Güneşli'nin nispeten sığ bölgelerinde üretim 1980 yılında, bu gün Türkmenistan'la sorun haline gelen Kepez yatağından da 1989'da ilk üretim yapıldı. Hazar denizindeki petrol üretim ve geliştirme çalışmaları Güneşli, Çırak, Azeri ve Kepez olmak üzere 4 sahada yoğunlaştı.³⁶

³³ Deniz Kutluk, **Hazar-Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları Çevresel Tehdit**, , İstanbul, Tüdev yayınları, No:16, 2003, s.67.

³⁴ Mustafa Sabri Soylu, “Doğu Akdeniz'in Stratejik Yapısına Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattının Etkilerinin Değerlendirilmesi”, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2000, s.13.

³⁵ SOCAR, “Azerbaycan'da Neftgazcılarının Kısa Tarixi”, (Çevrimiçi), <http://www.socar.gov.az/index.php?explorer=ie&action=main>, 16 Ocak 2006.

³⁶ Sinan Oğan, “Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmalı Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı”, **Avrasya Dosyası: Türkmenistan Özel**, Cilt:7, Sayı:2, 2001, s.146.

Ancak Azerbaycan petrol sanayisi Sovyet teknolojisinin gelişmemesi ve yetersizliği yüzünden önce durakladı ve sonunda geriledi.³⁷ 1975'te 19 milyon ton olan üretim, 80'de 14,7, 85'te 13, 1990'da ise 12,5 milyon ton seviyelerine gerilemiştir. Sovyetlerin teknoloji geliştirememesi, petrol yataklarının bakımının iyi yapılamaması, mevcut kara yataklarının tükenmeye başlaması ve yenilenme gereksinimine rağmen kaynak aktarılmaması, Sovyetlerin çöküş sürecinin de getirdiği siyasi ve toplumsal istikrarsızlıkla birleşince gerileme kaçınılmaz oldu. Sovyetler Birliği'nin tarih sahnesinden silinme yılı olan 1991'de de üretimin gerileyerek 11,7 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.

1.3. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Petrolü

Sovyetler Birliği'nin çöküş ve çözülme sürecinin açıkça hissedildiği ve hızlandığı bir dönemde, Eylül 1989 yılında Azerbaycan Yüksek Sovyet'i (Parlamento) kabul ettiği bir kararla, Azerbaycan'ın egemenliğini ilan etmiştir. Dört maddelik bu kanunun 4.maddesi Azerbaycan'ın kendi doğal kaynakları üzerinde tam ve tartışmasız kontrol hakkı olacağını beyan etmektedir. Bu beyanın hayata geçirilmesi için Sovyetler Birliği'nin resmen tarih sahnesinden silindiği 1991 yılı beklenmektedir.³⁸

Bağımsız Azerbaycan, kötü yönetilmiş, aşırı ve dengesiz istismar edilmiş petrol ekonomisi, büyük ölçekli, teknolojik olarak eskimiş işletmeler, klasik sömürü siyasetine uygun tarımda tek ürün tipi sistem, karmaşık ve devamlı merkeze ihtiyaç duyulan, buna uygun yapılandırılmış ulaşım hatları vs. sorunlarla yüklü bir miras devralmıştır. Bütün bu gibi sorunlardan petrol sektörü de doğal olarak olumsuz etkilenmiştir. Mali ve teknolojik sorunların artması nedeniyle gerekli araştırma çalışmaları yapılmış Azeri, Çırac, Güneşli ve Kepez gibi yataklarda yoğun üretim aşamasına geçilememiştir.³⁹

³⁷ Noring, **a.g.e.**, s.204.

³⁸ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1980-1990** , 2.Baskı, Cilt:2, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s.209.

³⁹ SOCAR, "Azerbaycan'da Neftgazçıxarmanın Qısa Tarixi", (Çevrimiçi), <http://www.socar.gov.az/index.php?explorer=ie&action=main>, 16 Ocak 2006.

Sovyetler Birliği döneminde yatırımlar için ayrılan sermayenin %90-95'i gibi rakamlar merkez kontrolünde kalırken, ancak geri kalan küçük kısım Birlik Cumhuriyetlerine verilmiştir. Bölgeler hammadde üreten, fakat işlemeyen yapıya mahkum edilmiştir. Kurulan tesislerde de kendi ülkelerinde hammaddesi bulunmayan ürün seçimlerine gidilmiřtir⁴⁰. Kurulan tesis sayı ve niteliğinde, ayrılan yatırım büyüklüğünde de Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri haksızlığa uğratılmış, diğer bir değimle eşitsizlik içinde eşitsizlik uygulanmıştır. Azerbaycan'da üretilen sanayi mallarının %80'i hammadde ve yarı mamul şeklindeydi ve nihai üretim halini alacak bölgelere nakledilmekteydi.⁴¹

Azerbaycan ekonomisi petrol, petrokimya işletmeleri, tarımda zmclk ve pamuk üretiminin baskın olduğu yapı, hafif sanayi, ağır sanayi (gemi ve makine ekipmanları), gıda sanayisi vs. dallardan ibarettiye de yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı hem verimsiz çalışmakta, hem de üretim sık sık sekteye uğramaktaydı. Nispeten, en eski ve ana sanayi dalı olan petrol işleme makineleri üretimi istikrarını korumuştur. Eski Sovyetler döneminde Birlik ihtiyaının %70'ini karşılanması yüzünden talebin devam etmesi bu sektörü ayakta tutmuştur. Sovyet döneminde oluşturulan bu çarpık yapılanmanın bütün ağırlığını üzerinde hisseden Azerbaycan, uygulamaya başladığı ekonomik ve siyasal reformlarla yeniden yapılanma sürecine girmişti. şiddetlenen ve ülkenin neredeyse yarısına yayılan Azerbaycan-Ermenistan savaşı nedeniyle sekteye uğrayan, dönem dönem hızlanan, yavaşlayan, duran reform ve piyasa ekonomisine geçiş süreci bu gün dahi yeterli düzeye gelebilmiş değildir.⁴²

Geçiş sürecinde petrol ve gaz sektörüne yönelik yapılan reformlar uyarınca, Ağustos 1992'de iletim ve dağıtım şirketlerinin birleştirilmesiyle Milli Gaz şirketi

⁴⁰ Mustafa ztrk, **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, İstanbul, Alfa Yayınları, s.275.

⁴¹ KOSGEB, "Azerbaycan: İmalat Sanayi ve Dış Ticaret Profili", (evrimii), www.kosgeb.gov.tr, 17 Ocak 2005.

⁴² Hazar Beşirov, "Azerbaycan'da Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Gerçekleştirilen Reformlar ve Sosya-Ekonomik Sonuçları", (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2002, s.59.

(AzeriGaz) kurulmuştur. Yine aynı ay içinde bağımsız rafinelerin ve petrol taşıma şirketinin birleşmesiyle Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) kurulmuştur.⁴³ Oldukça büyük şirket olan SOCAR'ın, karada yaklaşık 6800, denizde 1400 adet kuyusu, 300'den fazla değişik tipte gemiden oluşan filosu, 2000–5000 metre derinliğinde kuyular açabilecek 80 adet delme ünitesi, 5000 civarında taşıma aracı bulunmaktadır. SOCAR ülkedeki petrol ve doğalgaz üretiminden, iki petrol rafinerisinin işletilmesinden, boru hatlarından, petrol ile doğalgazın ithalat ve ihracatından sorumludur⁴⁴.

Tablo 3: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Petrol Üretimi (1992-2006)
(Milyon Ton)

Yıl	Üretim	Yıl	Üretim	Yıl	Üretim
1992	11.20	1997	9.20	2002	15.40
1993	10.50	1998	11.40	2003	15.50
1994	9.60	1999	13.80	2004	15.70
1995	9.20	2000	14.00	2005	22.20
1996	9.10	2001	14.90	2006	-

Kaynak: British Petroleum (BP), “Statistical Review of World Energy June 2005”, (Çevrimiçi), http://www.bp.com/liveassets/bp.internet/globalbp_uk_english/energy-reviews_2005/st,13 Mart 2006 ve The Statistical Committee Of The Azerbaijan Republic, “Azerbaijan in Figures”, (Çevrimiçi), http://www.azstat.org/publications/azfigures/2006/en/012.shtml#t12_6, 24 Nisan 2006, kaynakları kullanılarak düzenlenmiştir.

Petrolün tek merkez çatısı altına toplanması da düşüşü durdurmaya çare olmamış, 1992’de 11,2 milyon ton olan petrol üretimi, devamlı düşüş trendine girmiş ve 1997’de 9,2 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Savaşın şiddetlenerek sürmesi, yenilgiler ve geri çekilmeler arttıkça siyasi istikrarsızlık ve toplumsal çalkantıların artması, Rusya başta olmakla yabancı destekli askeri darbelerin ardı ardına yapılması, ekonomik çöküş yaşanması bağımsızlığın ilk yıllarında petrol sanayisini de etkilemiş ve petrol üretiminde keskin düşüşlere sebep olmuştur.

⁴³ Nazım Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası(Haziran 1992-Haziran1993)**, Ankara, ASAM Yayını, 2001, s.102.

⁴⁴ DEİK, “Azerbaycan Ülke Bülteni Şubat 2006”, (Çevrimiçi), <http://www.deik.org.tr/bultenler/azerbaycan-nisan2006.pdf>, 19 Mayıs 2006.

Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan'ın petrol sanayisinde iki ayrı konu belirginleşmeye başladı. Bunlardan ilki tükenmekte olan eski kara petrol bölgelerini, diğeri ise henüz tam anlamıyla geliştirilememiş olan, yeni ve geniş deniz bölgelerindeki petrol yataklarını kapsamaktadır. Karadaki yatakların bir başka problemi de, ekonomik olmayan kuyuların devre dışı bırakılarak işletilebilir alanların korunmasıdır.⁴⁵ Zaten 1980'lerden itibaren üretim çoğunlukla deniz bölgelerinden sağlanmaktaydı. 1980'den 90'ların ortalarına kadar Güneşli yatağının istismar edilen kısmı toplam üretimin %50'den fazlasını karşılamaktaydı. İlk üretime açıldığı yıllarda 7,2 milyon tona kadar çıkan üretim 90'lı yıllarda daha derin alanlardaki yatak kısmı geliştirilemediğinden Güneşli yataklarının verimi 5,8 milyon tona kadar gerilemiştir.⁴⁶

Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı ilk yıllardan itibaren yabancı kaynakları ekonomiye, özellikle de petrol sektörüne çekmeye başladı. 1992'den itibaren kara yataklarının ortak işleme açılmaya başlaması, 1994'te imzalanan "Asrın Anlaşması" ve sonraki anlaşmalar petrol üretimi rakamlarına etkisini ancak 1998 yılından itibaren gösterebilmiş, bu yılda üretim 11,4 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bu yıldan itibaren hafif artışlarıyla yükseliş trendine giren petrol üretimi 1999'daki 13,8 milyon ton düzeyinden, 2004 yılında 15,7 milyon ton seviyelerine ulaşmıştır. 2005 yılında Azerbaycan'ın petrol üretimi ciddi bir sıçrama göstermiş ve önceki yıla oranla %40'lık bir artışla 22,2 milyon tona yükselmiştir. İçinde bulunduğumuz 2006 yılında şimdiye kadar en yüksek üretim seviyesi olan 23,5 milyon ton rakamının, aşılabacağı umut edilmektedir. Bu umudu yılın ilk çeyreğinde gerçekleştirilen 6,85 milyon ton petrol üretimi de desteklemektedir.⁴⁷

Üretim artışının hızlı yükselişinin temelinde petrol anlaşmaları çerçevesinde artık üretim aşamasına geçilmesi yatmaktadır. Azerbaycan'da çoğunlukla kıyı ve denizin nispeten sığ alanlarını SOCAR, kıyıya çok uzakta kalan petrol alanlarını ve

⁴⁵ Soylu, **a.g.e.**, s.14.

⁴⁶ Gouliyev, **a.g.e.**, s.76.

⁴⁷ DEİK, "Azerbaycan Ülke Bülteni Şubat 2006", (Çevrimiçi), [http:// www.deik.org.tr/bultenler/azerbaycan-nisan2006.pdf](http://www.deik.org.tr/bultenler/azerbaycan-nisan2006.pdf) , 19 Mayıs 2006.

yeni üretime açılan yatakları Azerbaijan International Operating Consortium (AIOC) liderliğindeki konsorsiyumlar işletmektedir⁴⁸.

1.4. Azerbaycan'ın Petrol Rezervi ve Coğrafi Dağılımı

Azerbaycan petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından oldukça zengindir. Ülke arazisinin %70'i petrol ve doğalgaz yönünden yüksek potansiyele sahiptir. Hazar denizinin şelf zonunda, özellikle Abşeron ve Bakü takımadalarında zengin petrol rezervleri bulunuyor. Ayrıca Kobustan, Şirvan ve Muğan bölgelerinde de geniş yataklar mevcuttur. Petrol yataklarının büyük kısmı aynı zamanda doğalgaz da içermektedir. Rezervlerin %47,7 gibi büyük bir kısmı Hazar denizinde bulunmaktadır. Kür-Aras ovası %26,2, Abşeron Yarımadası %10,6, Kuba-Siyezen bölgesi ise %6,7 rezerv hacim oranlarıyla Hazar bölgesini izlemektedirler. Bu bölgelerin rezerv büyüklükleri toplamı, ülke genelindeki rezervlerin %92'sini kapsamaktadır. Rezervlerin derinliğe göre dağılımına bakıldığında %26'sının 3000 metreye kadar, %53'ü 3000-5000m arasında, %21'i ise 5000-7000m arasındaki derinliklerde toplandığı görülmektedir⁴⁹.

Günümüzde petrol-gaz üretimi Hazar denizi ağırlıklı olmak üzere, Kuraboyu, Abşeron yarımadası, Kuba-Siyezen ve kısmen de Gence bölgelerinde yapılmaktadır. Azerbaycan petroleri yoğunluk ve oktan açısından dünya petroleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Bileşimindeki kükürt, parafin, katran ve kok oranı düşük olan petrolün oktan seviyesi 0,8134-0,8664 arasında değişmektedir⁵⁰. Bu özellikleri nedeniyle rafine edilmesi ve yüksek kaliteli ürüne dönüştürülmesi kolaydır. Yüksek kaliteli yağ çıkartısına göre eski Birlik ülkeleri petrolerinden 1,5-2,5 kat üstündür.⁵¹

⁴⁸ Meltem Duran, **Azerbaycan Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, 2002, s. 35.

⁴⁹ Koçman, **a.g.e.**, s.150.

⁵⁰ Memmedli, **a.g.e.**, s.23.

⁵¹ Timor, **a.g.e.**, s.216.

Sismik araştırma verilerine göre, Hazar'ın Azerbaycan sektöründe, 70 potansiyel petrol alanı bulunmaktadır. Bunlardan 14'ü günümüzde geliştirilmektedir.⁵²

Azerbaycan'ın petrol rezervlerinin miktarı konusunda çeşitli kaynaklarda farklı rakamlar ifade edilmektedir. BP verilerine göre ülkede 1 milyon ton veya 7 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervi vardır.⁵³ Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Enerji İstatistiklerine göre Azerbaycan'ın kanıtlanmış 3.6-12.5, tahmini 32 milyar varil rezervi bulunmaktadır. SOCAR'ın tahminlerinde kanıtlanmış ham petrol rezerv miktarı 17.5 milyar varil olarak gösterilmektedir. Azerbaycan Enerji Bakanlığı verilerine göre ise, Azerbaycan'ın sadece yapılan anlaşmaları kapsayan bölgelerinde 6-8 milyar varil, toplamda ise 13 milyar varil kanıtlanmış rezervi olduğu ifade edilmektedir.⁵⁴

Her şekilde gerek kanıtlanmış, gerekse tahmini rezervler konusunda verilen rakamların farklı olduğu görülmektedir. Bunun birkaç nedeni vardır. Bunlardan en önemlisi Sovyetler Birliği döneminde Hazar denizinin bazı bölgeleri incelenmemiştir. Kıyıdan uzak olan petrol ve doğalgaz rezervlerini inceleyecek yeterli teknolojiye sahip olmamış ve araştıramamış veya Sovyetler Birliği bu kaynakları stratejik rezerv olarak tutmak istemiş, bunun sonucunda araştırmamıştır⁵⁵. Diğer önemli neden ise petrol sahibi ülkeler ve yabancı yatırımcıların, bağlı olduğu hükümetler dahil olmakla rakamları yüksek tutarak ülkenin önemini artırmak istemesidir. Yukarıdaki veriler doğrultusunda Azerbaycan dünya petrol rezervlerinin yaklaşık, %0,7'sine sahiptir. Aslında günümüzde bölgeyi cazip kılan en önemli faktör, potansiyel rezervlerdir. Çünkü var olan, keşfedilen petrol ve doğalgaz

⁵² Gouliyev , a.g.e., s.78.

⁵³ BP, "Statistical Review of World Energy June 2005", (Çevrimiçi) [www.bp.com/liveassets/ bp. İnternet/globalbp_uk_english/energy-reviews_2005/st](http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp_uk_english/energy-reviews_2005/st) , 13 Mart 2006.

⁵⁴ Energy İnformaation Adminstration (EİA), "Azerbaijan - Oil (Petroleum) Background", (Çevrimiçi), <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan.html>, 17 Mart 2006.

⁵⁵ Bulut Gürpınar, Abdulkayyum Kesici, "ABD'nin Hazar Enerji Politikası ve Türkiye", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı:33, Ekim 2005, s.170.

potansiyelinin bazıları henüz kullanıma açılmadığı gibi, keşfedilmemiş birkaç yatağın bulunduğu da tahmin edilmektedir⁵⁶.

1.5. Petrol Anlaşmaları

Azerbaycan Sovyetler Birliği çöküşünün artık kaçınılmaz olduğu 1991 yılından itibaren kendi doğal kaynaklarını başta Batılı ülke şirketleri olmak üzere yabancı sermayeye açma gayretlerine başlamıştır. Genç Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomik, politik, jeostratejik vs. faktörler silsilesi sebebiyle bu seçimi yapma zorunluluğu karşısındaydı.

Ülkenin petrol sanayisinde kullanılan teknoloji eskimiş ve çağdaş gereksinimlere cevap vermiyordu. Petrol yatakları Hazar'ın derin bölgelerinde daha zengindir. Eski Sovyet hidrotekniki ekipmanı deniz tabanından 40-60 metreden fazla derinlikte bulunan sahalarda sondaj işleri yürütmek için yeterli değildir. Petrol yataklarını işletebilmek için büyük yatırımlara ihtiyaç vardı ki, buna yeterli mali kaynak mevcut değildi. Bağımsızlığını yeni kazanmış, savaş içerisinde olan ve kredi tarihi, notu olmayan Azerbaycan'a uluslar arası kredi kuruluşlarının ve bankaların kredi sağlaması beklenemezdi.⁵⁷

Bölgenin zaten karmaşık olan politik ve ekonomik sorunlarına bir de lojistik sorun ekleniyordu. Bölge, modern sondaj platformları ve ilgili ekipman eksikliği içindedir ve keşif donanımı sağlayan ana merkezlerden çok uzaktır.⁵⁸ Hazar'ın açık denize çıkışı sınırlı veya de facto bulunmamaktadır. Bu nedenle Hazar denizine gerekli çağdaş gereçleri getirmek son derece zor ve pahalı olmakta, bu engeller bölgede keşif, sondaj ve üretim aşamalarının çok uzun bir zamana yayılmasını gerektirmektedir. Azerbaycan ise zaman kaybetmek istemiyor, Rusya'nın etkisinden hızla kurtulmak istemiştir. Buna Rusya'nın 1993 yılına kadar izlediği Atlantik

⁵⁶ Timor, **a.g.e.**, s.214.

⁵⁷ Himayet Rizvangızı, Müsellim Hasanov, "Neft Hakkında 100 Sual, 100 Cevap", (Çevrimiçi), www.iqtisad.net/kitabxana/kitabxana0001-3.htm, 10 Nisan 2006.

⁵⁸ Parlar, **a.g.e.**, s.606.

eksenli dış politikası nedeniyle bölgeye çok fazla ilgi duymaması ve direkt etki edememesi de bir nevi rahat ortam yaratmıştır.⁵⁹

1993 yılından itibaren Rusya “Yakın çevre” doktrinini yürürlüğe koymasının ardından, Avrasya eksenine öncelik vermeye başlamıştır. Bağımsız Cumhuriyetler seçimlerini yaparken tümüyle özgür değildiler. Sovyet geçmişin güçlü kısılcasından biran önce kurtulmak istemiştir. Büyük toprak ve ekonomik kayıpların yaşandığı, Azerbaycan-Ermenistan savaşında Rusya’nın asker dahil her türlü desteği karşı taraftan yana kullanması, Azerbaycan’ı bağımsızlığını korumak için uluslararası petrol şirketleriyle daha sıkı işbirliğine yöneltmiştir.⁶⁰

1.5.1. Denizdeki Yataklar Üzerine Yapılan Anlaşmalar

Azerbaycan’ın Hazar sektöründe 1970’lerde bulunmuş Güneşli ve 80’lerde keşfedilen Azeri ve Çırac yatakları uluslararası petrol şirketlerini ülke ekonomisine çeke bilmek için en önemli vasıta olarak öne çıkarıldı. 1991 yılının Ocak ayında hükümetin Çırac, Azeri ve Güneşli yataklarıyla ilgili açtığı ihalede Amoco şirketi Azeri yatağı için yapılan ihaleyi kazanmıştır. Temmuz ayında açıklanan ihale sonuçlarından sonra ihaleye katılan BP, Statoil, Unocal, Ramco, Mc Dermott, TPAO, Pennzoil şirketleri Amoco’nun liderliğinde yabancı bir konsorsiyum oluşturmuştur.⁶¹

Azerbaycan tarafını devlet şirketi SOCAR’ın temsil ettiği görüşmeler 1992 yılında yeni hükümetin kurulmasıyla daha da hızlanmıştır. Elçibey başkanlığı dönemi içinde, 7 Eylül 1992’de Çırac ve Şahdeniz yatakları için Statoil ve BP, 1 Ekimde Güneşli yatağı için Pennzoil ve Ramco ile anlaşmalar yapılmıştır.⁶²

Bu anlaşmalar Çırac ve Şahdeniz alanları ile ilgili olarak fizibilite çalışmaları ve taslak anlaşma için 6 ay müsaade ediyordu ve Güneşli bölgesinin rehabilitasyonu

⁵⁹ Mehmet Kocaoğlu, **Petro-Strateji**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1996, s.111.

⁶⁰ Daniel Yergin, Thane Gustafson, **Rusya 2010 Ve Dünyadaki Yeri**, Çev. Özden Arkan, Sabah Kitapları, 1994, s.2.

⁶¹ Nesib Nesibli, **Azerbaycan’ın Geçmiş ve Geleceğinde Petrol**, Bakü, Hazar Üniversitesi Yayını, 2000, s.15.

⁶² Cafersoy, **a.g.e.**, s.147.

ve geliştirilmesi için teklif hazırlanması için en çok 90 güne izin veriyordu. Konsorsiyum ile yapılan anlaşmalarda SOCAR'ın payı %30 oranında tespit edilmiştir. Ekim ayı içinde yatakların aynı nitelikte oluşu ve coğrafi olarak aynı bölgede bulunması, ayrıca yatırım ve harcamalardan tasarruf edebilmek için her 3 yatak anlaşmaları birleştirilmiş ve tek konsorsiyum tarafından işlenmesine karar verilmiştir. Yeni sistem için AIOC kurulmuştur. Bu konsorsiyumda ABD kongresinin 907 sayılı kararı Azerbaycan'a yaptırım uygulaması sonucu operatörlüğü BP ele geçirmiştir. SOCAR en fazla paya sahip olmanın yanında kendi hissesinin finansal kaynağını bulmak için diğerlerinden iki yıl daha fazla süreye sahiptir. Herhangi bir şirketin kendi payını diğer bir şirkete devretmesi için SOCAR tarafından onaylanma zorunluluğu getirilmiştir. Birleşik Yönetim Komitesine başkan olarak SOCAR'ı temsilen biri atanması kararlaştırılmıştır.⁶³

Yeni konsorsiyumla Kasımda başlayan teknik görüşmeler 1993 Mayıs ayında ortak işletimi düzenleyen 6 anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmış, beyanname imzalanmıştır. Şirketlerin uzmanları kontrat şartlarını hazırlama işlerine başlamış, Haziran 1993'te devlet başkanı Elçibey'in de Londra'da yapılacak görüşmelere katılarak nihai anlaşma metni üzerinde çalışmaların sonuçlanması bekleniyordu. Fakat 4 Haziranda iç bölgelerde Rusya destekli askeri isyan başlamıştır. İç savaş tehlikesini gerekçe gösteren Ebülfez Elçibey, Bakü'yü terk ederek yönetimi Haydar Aliyev'e devretmiştir.⁶⁴

Haydar Aliyev denge siyasetine başlayarak görüşmeleri durdurma ve batılı şirketlerin Azerbaycan'daki faaliyetlerini ve banka hesaplarını geçici olarak dondurma kararını 23 Haziranda açıklamıştır. SOCAR görüşmelerden uzaklaştırılmış, tamamen yabancı uzmanlardan oluşan yeni özel ekip kurularak Azerbaycan adına görüşmelere katılmıştır. Yönetim değişikliği ile durdurulan görüşmeler 1994 başlarında yeniden başlamıştır. 1994 yılının Nisanında Azerbaycan kendi hissesinden %10'luk payı Rus şirketi Lukoil'e devrettiğini resmen açıklamıştır. SOCAR'ın görüşmelere yeniden katılması ve şirketin başkan yardımcılığına devlet

⁶³ Soyly, **a.g.e.**, s.80.

⁶⁴ Nesibli, **a.g.e.**, s.16.

başkanı Aliyev'in oğlu İlham Aliyev'in getirilmesi anlaşma sürecini hızlandırmıştır. 20 Eylül 1994 yılında Gülistan sarayında SOCAR ile konsorsiyum arasında Asrın Anlaşması olarak adlandırılan “Hazar Denizinin Azerbaycan Sektöründe Yer Alan Azeri, Çıracık Ve Güneşli Yataklarında Petrolün Ortak İşlenmesi Ve Pay Bölüşümü Hakkında Anlaşma” imzalanmıştır. Bu ilk anlaşmayı takiben uluslararası şirketlerle denizdeki yatakları kapsayan 14 anlaşma daha imzalanmıştır. Bu anlaşmaların imzalanma tarihleri ve iştirakçi şirketler aşağıdaki gibidir:⁶⁵

1.Azeri-Çıracık-Güneşli Yatakları Anlaşması

Anlaşma tarihi : 20 Eylül 1994

Onay tarihi : 2 Aralık 1994

İştirakçiler	: SOCAR	%20
	BP	%17,1267
	AMOCO	%22,01
	UNOCAL	%9,8
	LUKOIL	%10
	PENZOIL	%4,8175
	STATOIL	%8,5633
	Mc DERMOTT	%2,45
	RAMCO	%2,0825
	TPAO	%1,75
	DELTA NIMR	%1,68

Tahmini Rezerv: 511 milyon ton petrol,70 milyar m³ doğalgaz.

Yatırım tutarı : 8,3 milyar \$

Fakat bu paylaşım son olmadı, Azerbaycan 12 Şubat 1995 yılına kadar olan süre içinde ilk yatırım payı olan 600 milyon doları sağlayamayınca kendi payından %5' ini Exxon şirketine,%5 kısmını da TPAO devretmiştir. Nisan 1995'te Japon Itochu şirketi proje ile ilgilenmeğe başladı. Mc DERMOTT şirketinin satışa çıkardığı

⁶⁵ SOCAR, “Layiheler ve Sazişler Hakkında Melumat”, (Çevrimiçi), <http://www.socar.gov.az/index.php?explorer=ie&action=main>, 16 Mart 2006.

%2,45'lik hissesini sonra Amoco'nun sattığı %5'lik paydan %1,5'ini alarak hissesini %3,9'a çıkarmayı başarmıştır. Amoco'nun kalan hisse satışının %3'ünü Exxon, %0,5'ini Unocal satın almıştır. 17 Temmuz 2000 yılında Ramco %2.0825 olan payını Amerada Hess Şirketine 150 milyon \$ karşılığında satacağını açıklamıştır. Süren görüşmeler sonunda Amerada Hess %1.0413, Penzco (Devon Energy) %0.8087, Unocal %0.2325 oranlarında paylaşılmıştır. Aralık 2002 tarihinde de Lukoil %10'luk payını Inpex şirketine devretmiştir. Bu sürecin sonunda “Asrın Anlaşması”nın son şekli aşağıdaki gibi olmuştur:⁶⁶

İştirakçiler:	BP/AMOCO (İngiltere/ABD)	%34.14
	UNOCAL (ABD)	%10,28
	SOCAR (Azerbaycan)	%10.00
	INPEX (Japonya)	%10.00
	STATOIL (Norveç)	% 8,56
	ExxonMobil (ABD)	% 8.00
	TPAO (Türkiye)	% 6.75
	Devon Energy (ABD)	%5.63
	İTOCHU (Japonya)	%3.92
	Amerada Hess (İngiltere/S.Arabistan)	%2.72

2.Şahdeniz Yatağı Anlaşması

Anlaşma tarihi: 4 Temmuz 1996

Onay tarihi : 17 Ekim 1996

İştirakçılar	:SOCAR	%10
	BP	%25,5
	STATOIL	%25,5
	LUKOIL (Rusya)	%10
	OIEC (İRAN)	%10
	TPAO	%9
	TotalFinaElf(Fransa)	%10

⁶⁶Mamed Mirzoev, **Zapiski Geologa-2**, Bakü, Araz Neşriyatı, 2003, s.160, 336.

Tahmini Rezerv: 100 milyon ton petrol
200 milyon ton yoğunlaştırılmış gaz
625 milyar m³ gaz
Yatırım tutarı : 4,1 milyar \$

Bu proje İran'ın katıldığı tek proje olarak dikkat çekmektedir. Aynı zaman Amerikan hükümeti ABD şirketlerinin projede yer almasını yasakladı ve ABD şirketlerinin katılmadığı tek büyük proje oldu⁶⁷. Azerbaycan %20'lik payından %10'unu İran'a vererek İran'ın Karabağ sorununda tarafsızlığını sağlamaya çalıştı.

3.Lenkeran-Talış Yatakları Anlaşması

Anlaşma tarihi: 13 Ocak 1997

Onay tarihi : 30 Haziran 1997

İştirakçiler	: SOCAR	%25
	TotalFinaElf	%35 (operatör)
	Wintershall (Almanya)	%30
	OIEC	%10

Tahmini rezerv : 100 milyon ton petrol

Yatırım tutarı : 2 milyar \$

4.Yalama D-222 Yatakları Anlaşması

Anlaşma tarihi : 13 Temmuz 1997

Onay tarihi : 10 Aralık 1997

İştirakçiler	: SOCAR	%40
	Lukoil	%80 (operatör)

Tahmini Rezerv: 100 -110 milyon ton

Yatırım tutarı : 4 milyar \$

⁶⁷ Yasin Aslan, **Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye**, Ankara,Yayını, 1997, S.75.

5.Abşeron Yatağı Anlaşması

Anlaşma tarihi : 1 Ağustos 1997

Onay tarihi : 05 Aralık 1997

İştirakçiler : SOCAR %50
Chevron(ABD) %30 (operatör)
TotalFinaElf %20

Tahmini rezerv : 2 milyar ton petrol
2,8 trilyon doğal gaz

Yatırım tutarı : 3,5 milyar \$

6.Oğuz Yatağı Anlaşması

Anlaşma tarihi : 1 Ağustos 1997

Onay tarihi : 05 Aralık 1997

İştirakçiler : SOCAR %50
Exxon Mobil %50 (operatör)

Tahmini rezerv : 70-80 milyon ton petrol
1,500 milyar m³ gaz

Yatırım tutarı : 2 milyar \$

Nisan 2001 de ilk kuyu kazıldı. Nisan 2002’de Exxon Mobil projeden çekildiğini açıklamıştır.

7.Nahçıvan Yatağı Anlaşması

Anlaşma tarihi : 1 Ağustos 1997

Onay tarihi : 5 Aralık 1997

İştirakçiler : SOCAR %50
Exxon Mobil %50 (operatör)

Tahmini rezerv : 100-110 milyon varil petrol

Yatırım tutarı : 2 milyar \$

Exxon Mobil başarılı bir kuyu kazısı gerçekleştirdi

8.Kürdaşı-Araz-Kirgan Deniz Yatakları Anlaşması

Anlaşma tarihi : 2 Haziran 1998

Onay tarihi : 2 Temmuz 1998

İştirakçiler : SOCAR %50
Agip (İtalya) %25 (operatör)
Mitsui (Japonya) %15
TPAO %5
Repsol(İspanya) %5

Tahmini rezerv: 150-200 milyon ton petrol

Yatırım tutarı : 2,5 milyar \$

9.İnam Yatağı Anlaşması

Anlaşma tarihi : 21 Temmuz 1998

Onay tarihi : 1 Aralık 1998

İştirakçiler : SOCAR %50
BP %25 (operatör)
Royal Dutch/Shell (İngiltere/Hollanda) %25

Tahmini rezerv : 300 milyon ton petrol

Yatırım tutarı : 2 milyar \$

Ağustos 2001’de BP ilk değerlendirmesinde kazma işlemini askıya aldı. 2005 yılında kazma işlemlerine yeniden başlanmıştır.

10.Araz-Alov-Şark Yatakları Anlaşması

Anlaşma tarihi: 21 Temmuz 1998

Onay tarihi : 23 Mart 1999

İştirakçiler :SOCAR %40
BP %15 (operatör)
STATOIL %15
Exxon Mobil %15
TPAO %10
Alberta Energy (Kanada)%5

Tahmini rezerv : 600 milyon ton petrol

Yatırım tutarı : 10 milyar \$

2001 yılının Aralık ayında Hazar denizinin Azerbaycan sektöründe sismik araştırma yapan gemilere İran hücumbot ve uçaklarının hücumu üzerine araştırmalar durdurulmuştur.

11.Yanan Tava-Ateşgah-Muğan Deniz Yatakları Anlaşması

Anlaşma tarihi : 25 Aralık 1998

Onay tarihi : 11 Haziran 1999

İştirakçiler	: SOCAR	%50
	Japex (Japonya)	%22,5
	Inpex	%12,5
	Teikoku (Japonya)	%7,5
	Itochu(Japonya)	%7,5

Tahmini rezerv : 90-100 milyon ton petrol

Yatırım tutarı : 2,5 milyar \$

Anlaşmadaki Japon şirketleri JOAC Konsorsiyumunu kurarak operatörlüğü üstlenmiştir.

12. Lerik-Cenab-Savalan-Dalğa Yatakları Anlaşması

Anlaşma tarihi: 27 Nisan 1999

Onay tarihi : Hazar'ın statüsü problemi nedeniyle Azerbaycan parlamentosuna onay için sunulmamıştır.

İştirakçiler	: SOCAR	%50
	Exxon Mobil	%30 (operatör)
	Tahsis edilmeyen	%20

Tahmini rezerv:140 milyon ton petrol

Yatırım tutarı : 3 milyar \$

Sismik araştırma yapılmaktadır.

13.Zafer-Meşel Yatakları Anlaşması

Anlaşma tarihi: 27 Nisan 1999

Onay tarihi : 21 Nisan 2000

İştirakçiler	: SOCAR	%50
	Exxon Mobil	%30 (operatör)
	Conoco (ABD)	%20

Tahmini rezerv: 150-280 milyon ton petrol ve gaz

Yatırım tutarı : 3 milyar \$

Serbest kazma kurgusu olmadığına göre keşif çalışmaları uzun müddet yapılamamıştır. Kazma işlerine 2004 Eylül’ünde başlandı.

14.Karabağ Yatağı Anlaşması

Anlaşma tarihi : 10 Kasım1995

Onay tarihi : 14 Şubat 1996

İştirakçiler	: LukAgip (Rusya/İtalya)	%45
	PENZZOIL (ABD)	%30
	LUKOIL	%12,5
	SOCAR	%7,5
	Agip (İtalya)	%5

Tahmini rezerv : 120 milyon ton petrol

20 milyar m³ doğalgaz.

Yatırım tutarı : 1,7 milyar \$

22 Şubat 1999 yılında projeyi yürütmek için kurulan CIPCO konsorsiyumu petrolün yetersiz olduğunu ileri sürerek projeden çekildiğini açıklamış ve anlaşma feshedilmiştir.120 milyon \$ harcanarak yapılan keşif çalışmaları neticesiz kalmıştır.

15.Dan Ulduzu-Eşrefi Yatakları Anlaşması

Anlaşma tarihi : 14 Aralık 1996

Onay tarihi : 07 Mart 1997

İştirakçiler	: SOCAR	%20
	Amoco	%30
	Unocal	%25,5
	Itochu	%20
	Delta (S. Arabistan)	%4,5

Tahmini rezerv: 120 milyon ton petrol.

2000 yılında gerekli araştırmalar ve sismik çalışmalar için 100 milyon \$ civarında harcama yapıldıktan sonra NAOC konsorsiyumu yeterli rezerv bulunmadığını öne sürerek projeden çekilmiştir.

1.5.2. Karadaki Yataklar Üzerine Anlaşmalar

Petrol sektörüne yönelik genel politikalar çerçevesinde uluslararası şirketlerle kara yataklarının işletilmesi üzerine çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. İlki 1992 yılında yapılan anlaşmalarda üretim için yatırım ortaklığını öngören Joint Venture tipi sözleşmeler tercih edilmiştir. Fakat “Asrın Anlaşması”nı izleyen süreçte üretim paylaşımını öngören Production-Sharing Agreements (PSA) tipli anlaşmaların tercih edildiği görülmektedir. Karadaki yatakların büyük çoğunluğu uzun zamandan beri faaliyette olan, fakat yatırım eksikliği ve aşırı kullanım nedeniyle verimliliğini kaybeden yatakların rehabilitasyonunu amaçlamıştır.

1. Kelameddin- Mişovdağ yataklarının işletilmesi anlaşması

Anlaşma tarihi: 1992 yılında JOINT VENTURE olarak imzalanmış, 2000 yılında ise PSA’ya çevrilmiştir.

Anlaşma imzalandığı tarihte SOCAR (15%), ABD’nin Monscrief Oil (49.3%) ve Türkiye’nin Petoil (35.7%) şeklinde olan bölüşüm, 2003 yılının Şubat ayının

27.'de taraflar arasında gizli sürdürülen görüşmeler sonrasında değişmiş, Monsrief Oil ve Petoil kendi hisselerini PSA anlaşmasına uygun olarak Kanada'nın Nation's Energy Şirketine satmıştır. Operatör olarak Karasu Operating Company isimli şirket kurulmuştur.⁶⁸

İştirakçiler : Nation's Energy: 85%

SOCAR: 15%

Tahmini rezerv : 20 milyon ton

Yatırım tutarı : 140 milyon \$

2. ANŞAD Petrol anlaşması

Anlaşma tarihi: 1993 yılında Joint Venture olarak imzalanmış, 2000 yılında ise PSA tipi anlaşmaya çevrilmiştir.

İştirakçiler : SOCAR 51%

Atilla Doğan 31.5%

Land and General Berhard 17.5%

Tahmini rezerv: 31 milyon ton petrol

3. Az Geroil anlaşması

Anlaşma tarihi: 1995 yılında Joint Venture olarak imzalanmış, 2000 yılında ise PSA tipi anlaşmaya çevrilmiştir.

İştirakçiler : SOCAR 51%

Grunewald 49 %

Tahmini Rezerv: 20 milyon ton (Ramanı, Balahanı, Sabuncu Yatakları)

4.Güney-Batı Kobustan Anlaşması

Anlaşma tarihi: 2 Haziran 1998

Onay tarihi : 27 Kasım 1998

İştirakçiler : SOCAR %20

⁶⁸Himayet Rizvangızı, Müsellim Hasanov, "Neft Hakkında 100 Sual, 100 Cevap", (Çevrimiçi), www.iqtisad.net/kitabxana/kitabxana0001-3.htm, 10 Nisan 2006.

Common Wealt Oil&Gas (İngiltere) %67,25

Sooner International (İngiltere) %12,75

Tahmini rezerv : 30-45 milyon ton petrol,

25 milyar m³ doğalgaz

Yatırım tutarı : 900 milyon \$

5.Kursengi-Karabağlı Anlaşması

Anlaşma tarihi: 15 Aralık 1998

Olay tarihi : 16 Nisan 1999

İştirakçiler : SOCAR %50

CNPC(Çin) %30

Delta Hess JV(ABD/S.Arabistan) %20

Tahmini rezerv: 100-110 milyon ton petrol

Yatırım tutarı : 1 milyar \$

29 Kasım 2002 yılında Delta Hess (Delta Nimr ve Amerada Hess ortaklığı) %29 olan payını Çin şirketine sattığını açıklamıştır.⁶⁹

6.Zığ-Hövsan Yatakları Anlaşması

Anlaşma tarihi: 09 Ocak 2000

Onay tarihi : 12 Haziran 2001

İştirakçılar : SOCAR %50

LUKOIL %50

Tahmini rezerv: 20 milyon ton petrol

Yatırım tutarı : 250 milyon \$

Yataklar rehabilite edilmiştir. Çevre sorunları nedeniyle anlaşmanın başlama tarihi ileri tarihe alınmıştır.⁷⁰

⁶⁹ Mirzoyev, **a.g.e.**, s.326.

⁷⁰ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları**, Bakü, TÜSİAB Yayınları, 2005, s.224.

7.Muradhanlı-Ceferli-Zerdab Yatakları Anlaşması

Anlaşma tarihi: 21 Temmuz1998

Onay tarihi : 20 Kasım 1999

İştirakçiler : SOCAR %50
Ramco %50 (operatör)

Tahmini Rezerv: 100-110 milyon ton petrol

Yatırım tutarı : 1 milyar \$

8.Padar-Harami Yatakları Anlaşması

Anlaşma tarihi: 27 Nisan 1999

Onay tarihi : 25 Haziran 2000

İştirakçiler : Nations Energy %80
SOCAR %20

Tahmini rezerv :80-100 milyon ton petrol

Yatırım tutarı :140 milyon \$

İlk anlaşmada %80'lik pay Monscrief Oil'in olsa da 2003 yılının şubatında Kanada şirketine satmıştır. Sismik araştırmalar başlanmıştır.

9. Batı Abşeron (Karadağ-Kepez-Umbaki) Yatakları Anlaşması

Anlaşma tarihi : 10 Ağustos 1994

İştirakçiler : BMB %100

Tahmini rezerv : 30 milyon ton petrol

Yatırım tutarı : 700 milyon \$

BMB faaliyetlerini durdurma isteği üzerine Aralık 1999'da SOCAR imtiyaz hakkını devralmıştır.

10. Pirsaat Yatağı Anlaşması

Anlaşma tarihi : 4 Haziran 2003

İştirakçılar : SOCAR %25
Sheng Lee (Çin) %50
Middle East (Birleşik Arap Emirlikleri) %25

Tahmini rezerv: 7 milyon ton petrol

Yatırım tutarı : 250 milyon \$

Yatakta 7 yeni petrol kuyusunun kazılması, 27 kuyunun ise rehabilitasyonu ile üretim planlanmıştır. Rezervin 1,5 milyon tonu çıkabilir varsayılmaktadır.

11. Karaçukur Yatağı Anlaşması

Anlaşma tarihi: 18 Haziran 2003

İştirakçiler : SOCAR %25

Nobel Sky (Sheng Lee Oil ve Middle East) %75

Mevcut 121 kuyunun ise rehabilitasyonu ve ya yatağın yeniden inşası, ayrıca yeni araştırma ve keşif yapılarak üretim planlanmaktadır.⁷¹

12. Şirvan-Kirovdağ Yatağı Anlaşması

Anlaşma tarihi: 1997 yılında JOINT VENTURE olarak imzalanmış, 2000 yılında PSA türü anlaşmaya dönülmüştür.

İştirakçiler :SOCAR: %50

Caspian Energy Grup (İngiltere) %50

Tahmini rezerv: 90-100 milyon ton

Anlaşma tarihinden itibaren kuyuların rehabilitasyonu devam etmektedir.

13. Binegedi-Sulutepe-Şabandağ Yatakları Anlaşması

Anlaşma tarihi: 29 Eylül 2004.

İştirakçiler : AzEnOil (Hollanda) %75

SOCAR %25

1.5.3. Petrol Anlaşmalarının Özellikleri

Azerbaycan bu güne kadar 15'i denizde, 13'ü karada olmak üzere toplam 28 petrol anlaşması imzalamıştır. Deniz yataklarını kapsayan anlaşmalardan petrol üretimine başlanan "Asrın Anlaşması" dışındaki diğer 14 anlaşma Sovyetler Birliği

⁷¹ Aras, a.g.e., s.226.

döneminde keşfedilen fakat yeterince araştırılmayan perspektifli sahalardan oluşmaktadır. Yapılan anlaşmalarda ilk başta farklı yatırım yöntemleri denense de, Azerbaycan'ın tercihi ile zamanla PSA tipli anlaşmaya dönülmüştür.⁷²

PSA tipli anlaşmaların en önemli özelliklerinden biri, bu tip anlaşmalarda araştırma ve üretim aşamasında gerek duyulan yatırımların büyük bir kısmının yabancı şirketler tarafından karşılanması ve yapılan harcamaların karşılığının ürün olarak geri ödenmesidir. Ayrıca gerek duyulan teknoloji, ekipman ve ilgili bütün harcamalar yabancı şirket tarafından karşılanmaktadır. Bu anlaşma tipinin diğer özelliği yatırım tutarı ilgili yabancı şirkete ödendikten sonra, üretilen ürünün yatırıma katılım oranı ile değil, anlaşmalarda belirtilen oranlara göre paylaştırılmasıdır. PSA tipi anlaşma sermaye sıkıntısı çeken, fakat doğal kaynaklarını ekonomiye kazandırmak zorunda olan ülkeler için en avantajlı anlaşma yöntemidir.⁷³

Yabancı şirketlerle yapılan anlaşma şartlarına göre, araştırma aşaması 3-5 yıl olarak belirlenmiştir. Yeterli rezerv bulunduğu takdirde, üretim aşaması için 25 yıl geçerlilik süresi tanınmıştır. Anlaşmalar üzere gerçekleştirilecek yatırım harcamaları iştirakçi şirketlerin katılım paylarına göre yapılacaktır. Harcamalar operasyon (araştırma, sismik etüt, sondaj vs.) ve yatırım harcamaları olarak 2 kısma ayrılmaktadır. Anlaşmalar kapsamında üretim için işler aşamalara ayrılmıştır. Her bir aşama bitirildikten sonra ilk önce elde edilen petrol geliri bütünlükle operasyon harcamalarının ödenilmesine ayrılır. Operasyon harcamaları kapandıktan sonra oluşan gelirin %50'si yatırım harcamalarının kapatılmasına, % 50'lik kısmı ise anlaşmalarda belirtilen oranlarda Azerbaycan ve petrol şirketleri arasında paylaştırılır. Eğer araştırma safhasında yataklarda yeterli rezerv olmadığı kanısına varılırsa, anlaşma sonlandırılır ve yabancı şirketlerin yaptığı harcamalar geri ödenmez.⁷⁴

⁷²SOCAR, "Azerbaycan'da Neftgazçıxarmanın Qısa Tarixi", (Çevrimiçi), <http://www.socar.gov.az/index.php?explorer=ie&action=main>, 16 Ocak 2006.

⁷³ Sabit Bağirov, "Sunum", **Neft Gelirlerinin Işıqlandırılması**, Ed., İngilab Ehmedov, Baku, 2004, s.66.

⁷⁴ Himayet Rızvangızı, Müsellim Hasanov, "Neft Haggında 100 Sual 100 Cevap", (Çevrimiçi), [http://www.iqtisad.net/ kitabxana/kitabxana0001-3htm](http://www.iqtisad.net/kitabxana/kitabxana0001-3htm), 10 Nisan 2006.

Azerbaycan, kuru ve denizdeki yataklar üzerine yaptığı anlaşmalarda “Yapılması Zorunlu İşlerin Asgari Programı” maddesi bulunmaktadır ki, yabancı şirketler tarafından yerine getirilmelidir. Bu programa araştırma, çevrenin korunması, yeniden yapılandırma ve ıslah çalışmaları, üç boyutlu sismik çekim, üç sondaj kuyusu kazılması, gemiler ve diğ er araçların modernizasyonu dahildir. İşlerin anlaşmada belirtilen sürede yapılmadığı takdirde hukuki yollara başvurmama ve yapılan harcamaların geri ödenmemesi şartı devreye girer yabancı şirketler anlaşmada iştirak hakkını kaybederler.⁷⁵

Yatırım harcamalarının %30–60 oranında Azerbaycan’da yerli şirket ve kurumların mal ve hizmetlerinden yararlanılmak suretiyle kullanılması şartı getirilmiştir. 5 yıllık süre zarfında vasıflı işçilerin %90’ı, vasıfsız işçilerin ise %95’i yerel işgücünden karşılanacaktır. Ayrıca, ülkeye yeni teknoloji, araç ve bunların kullanımının gerektireceği çağdaş bilgi ve donanımın da gelmesi anlaşmanın önemli sonuçlarındandır.⁷⁶

⁷⁵ Natic Aliyev, ”Dostijenie i Perspektivi (röportaj)”, **Bakinskiy Raboçiy Gazetesi** , Bakü, 17. 09. 1999.

⁷⁶ Gouliyev, **a.g.e.**, s.110.

İKİNCİ BÖLÜM

BAKÜ-TİFLİS-CEYHAN (BTC) SÜRECİ VE SEÇİLMESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Hazar denizinde varolan petrol yataklarının zenginliği ve yapılan anlaşmalardan sonra bölgeye akın eden uluslararası petrol şirketlerinin yatırımlarıyla üretimin hızla artacağı gerçeği, petrolün dünya pazarlarına nakli konusunu da gündeme getirmiştir. Bu çerçevede ortaya çıkan alternatifler içerisinde en uygununun seçimi konusu bölgede etkin olan güçler arasında gergin ve uzun süreli mücadelelere sahne olmuştur. Ciddi çıkar çatışmalarının yaşandığı bu süreçte ana güzergahın seçimini öncelik sırası kimi zaman değişen çeşitli faktörlerin etkilediği görülmüştür.

2.1. BTC Süreci

Sovyetler Birliği'nden miras kalan mevcut boru hatları şebekesi, merkezi planlı bir ekonominin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yapılmıştır. 50 bin km'lik boru hatları toplam 650 milyon ton kapasiteye sahiptir. Fakat Sovyetlerin çökmesiyle, petrol sektörü coğrafyasında ortaya çıkan değişiklikler sonucu, bazı bölgelerde kapasite fazlası ortaya çıkarken, bazılarında ciddi tıkanıklıklar meydana gelmiştir¹.

Azerbaycan'ın 1994 yılında 1,5 milyon ton olan ham petrol ihracatı Bakü-Novorosiysk ve Bakü-Batum boru hatlarıyla ihraç olunmaktaydı. Ancak yeni anlaşmalar çerçevesinde planlanan petrol üretimi, mevcut hatların kapasitesinin çok üzerinde bir üretim miktarına ulaşılacağını göstermekteydi. İki aşamada gerçekleşmesi düşünülen projenin uygulamaya konulması ile sadece “Asrın Anlaşması” kapsamındaki yatlardan elde edilecek petrol üretiminin gelecek 10 yıl içinde 800.000 varil/gün düzeyine ulaşması hedeflenmiştir. Azerbaycan 1990'ların ilk yarısında ham petrol üretiminin sadece %10'luk bir kısmını ihraç ederken, projelerin tam anlamıyla uygulamaya konulmasıyla bu oranın %70'e, 2025 yılında

¹Mehmet Kocaoğlu, **Petro-Strateji**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1996, s.114.

ise %78'e çıkarması hesaplanmaktadır. Yataklarla ilgili yapılan anlaşmalar sonrası boru hatlarının güzergahı üzerinde gergin, uzun ve zorlu bir süreç başlamıştır.²

2.1.1. Hazar'ın Statüsü Sorunu

Hazar, yeryüzündeki en büyük kapalı havzadır. Yüzölçümü 400.000 km², derinliği 1.025 metre, su hacmi ise 80.000 km³tür. Hazar dünyadaki bütün kapalı su havzalarının toplam sularının yarısı kadar suya sahiptir. Okyanus yadigârı olan Hazar, 5 milyon yıldır mevcuttur. Rusya Federasyonu, Kazakistan, İran, Türkmenistan ve Azerbaycan tarafından çevrili Hazar'ın okyanus ve açık denize direkt çıkışı yoktur.³

Hazar, Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılına kadar Çarlık Rusya'sı/ Sovyetler Birliği ve İran'a ait bir deniz konumundaydı. Statüsü genel olarak Çarlık Rusya'sı/Sovyetler Birliği çıkarlarına göre düzenlenen dört tane ikili anlaşma kapsamında belirlenmiştir. Bundan başka Sovyetler Birliği'nin birkaç defa tek taraflı yaptığı işlemler de statü kapsamına alınabilir. Taraflar arasında yapılan ikili anlaşmaları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:⁴

1. Türkmençay Anlaşması: 10 Şubat 1828 yılında imzalanan anlaşma ile Hazar İran ve Rusya arasında bölünmüş ve bu bölünme ile Hazar'ın hukuki statüsüne ilk defa bir anlaşma metninde yer verilmiştir.⁵ Anlaşma ile Hazar'da İran'a donanma bulundurma yasağı getirilmiş ve sadece Çarlık Rusya'sının askeri deniz gücü bulunacağı hükmü konulmuştur. Böylece Hazar Denizi üzerinde tam hakimiyet Rusya'ya geçmiştir.⁶

² BOTAŞ, **Hazar-Akdeniz Ham Petrol Boru Hattı Projesi Ön Fizibilite Raporu**, Ankara, 1998, s.17.

³ Amir Aliyev, "Hazar Denizinde Hidrometeoroloji Koşulları ve Petrol Üretimi", **BTC Petrol Boru Hattının Çevre Yönleri**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, 2000, s.13.

⁴ Nuray Erdoğan, "BTC Ham Petrol Boru Hattının Siyasi Boyutu", (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2004, s.212.

⁵ R. Mamedov, "Mejdunarodno Pravavoy Status Kaspiyskogo Morya, Kak Pogranichnogo Ozero", **Beynelhalg Hüğüg**, Sayı:1, Bakü, 1998, s.40.

⁶ Guliyev Elövset, Turan Azizov, **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1990, s.100.

2. Moskova Dostluk ve İşbirliği Anlaşması: 1921 yılında Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu zor şartlar ve yeni ideolojisi uyarınca daha önceki anlaşmalar iptal edilmiş ve 26 Şubat 1921'de yapılan anlaşma ile İran'a da Hazar'da kendi bayrağı altında seyrü sefer serbestisi getirilmiştir. 1 Ekim 1927 yılında yapılan yeni bir anlaşma ile, Hazar "Sovyet-İran denizi" olarak saptanmıştır.

3. Ticaret, Gemicilik ve Meskunlaşma Hakkında Anlaşma: 27 Ağustos 1935 yılında imzalanan bu anlaşma ile kıyıdaş ülkelere eşit bir biçimde serbest dolaşım özgürlüğü tekrarlanmış, Hazar denizinin kapalı Sovyet-İran denizi olduğu vurgulanmıştır. SSCB zamanın yayılmacı ülkelerine karşı güney sınırını tehlikelere karşı korumaya alma zorunluluğu duymuştur.

4. Tahran Anlaşması: 25 Mart 1940 yılında imzalanan anlaşma ile, Hazar'da iki ülkeye de off-shore sularda 10 deniz millik bir alanda serbest balıkçılık yapma hakkı tanınmıştır. Hazar'ın Sovyetler ve İran'a ait kapalı deniz olduğu yinelenmiştir.

Sovyetler Birliği ve İran arasında, Hazar Denizine ilişkin bir çok anlaşma bulunmasına rağmen, bu anlaşmaların hiçbirinde denizin statüsü tam olarak belirlenememiştir. Daha çok balıkçılık, ticaret ve ulaşım ile ilişkin konular düzenlenmiş, ancak, sınırlar dahi netleştirilememiştir. 1935 yılında Stalin'in gizli emrine esasen İçişleri Komiseri (Bakanı) Henri Yagod, Sovyet-İran sınırını belirleme çalışmalarına başlamıştır. Sovyetlerin güneyinde, İran'a sınırı olan Azerbaycan'ın Astara ve Türkmenistan'ın Hasan Kuli bölgeleri arasında bir hat çekilerek İran ile Sovyetler sınırı oluşturulmuştur. Bu bölünme ile Hazar'ın %88'lik kısmı Sovyetlerin ulusal sınırları ilan edilmiş, güneyde kalan %12'lik kısmı ise İran'a bırakılmıştır. Hazar'ı tamamıyla bir Sovyet denizi haline getiren bu yeni düzene İran Sovyetler çökene kadar hiçbir itirazda bulunmamış, durumu kabullenmiştir.⁷

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeni bağımsız devletlerin kurulmasından sonra, petrol uluslararası hukuk ile yakın ilişki içine girmiştir. Statü

⁷ Sinan Oğan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmalı Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı", **Avrasya Dosyası: Türkmenistan Özel**, Cilt:7, Sayı:2, 2001, s.148.

sorununun temelinde Hazar'dan çıkarılacak enerji kaynaklarından daha fazla pay almak ve bu kaynakların kıyıdaş ülkeler arasında ne oranda pay edileceği çabası yatmaktadır. Çünkü Hazar havzasındaki petrolün büyük bir kısmı Azerbaycan ve Kazakistan ulusal sınırlarında yer almakta, buna karşın Rusya ve İran ulusal sınırlarında ise yeteri kadar petrol bulunmamaktadır.⁸

21 Aralık 1991 yılında eski Sovyet Cumhuriyetleri Kazakistan'ın başkentinde bir araya gelerek aynı şehrin de adını taşıyan “Kazakistan Deklarasyonunu” imzalanmış ve Sovyetlerin ortak mirasçıları olduklarını beyan etmişlerdir. Ortak miras aynı zamanda kendi içinde bir bölünmenin, bir paylaşımın gerçekleşmesini de gerektiriyordu. Nitekim, yeni statü belirleme yolunda çalışmalar gecikmemiştir. Statü konusunda ilk toplantı 1992 yılında Tahran'da yapıldıysa da herhangi bir sonuç elde edilememiş, bu tarihten günümüze kadar çeşitli ülkelerde, çeşitli seviyelerde çok fazla sayıda görüşme yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda Hazar'ın hukuki statüsü konusunda üç farklı görüş ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde bütün kıyıdaş ülkelerin temel tezleri bu üç görüş arasında çeşitli değişikliklere uğramış ve değişen şartlara göre nitelik değiştirmiştir.⁹

1. Hazar kapalı veya yarı kapalı bir denizdir: Rusya'nın 1993 yılında gündeme getirdiği bu teze göre, BM Denizler Hukuku Anlaşması'nda Hazar'ın statüsü belirlenmiştir ve sınır devletleri tarafından bölünemez niteliktedir. Hazar'ın statüsü ve bölüşümü Sovyetler ile İran arasında yapılmış 1921 ve 1940 Anlaşmaları çerçevesinde belirlenmeliydi. Bu konuda İran da Rusya'yı desteklemiştir. Rusya ve İran hukuk uzmanları ve yetkilileri eski anlaşmaları Hazar'ın tek eko sistemli, ülkelerin iç kısmında yer alan kapalı su parçası ve ortak mülk olduğu şeklinde yorumlamışlardır. Fakat Rusya bu durumda kıyıdaş ülkelerin Volga nehri yoluyla Karadeniz ve Baltık denizine transit geçiş yapma hakkına sahip olduklarını da kabul etmemekteydi. Rusya Asrın Anlaşması imzalandıktan sonra BM'ye Hazar'da

⁸ Ramin Talibov, “Azerbaycan Petrol Politikası ve Türkiye ile İlişkileri”, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005, s.42.

⁹ Oğan, **a.g.e.**, s.152,153.

uluslararası hukukun uygulanmaması gerektiğini belirten bir de nota vermiştir.¹⁰ Rusya, Hazar'ın söz konusu olduğu durumlarda, tek taraflı girişimleri yasadışı olarak tanımlamış, “tek taraflı girişimlerin sonuçları bertaraf edilecektir” diye tehditler savurmuştur. Elle tutulur bir yasal temel olmamasının yanında, bu durum mücadeleye dayanan bir dünya görüşünü yansıtmaktadır. Hazar'ı çevreleyen ülkelerden Rusya ve İran Deniz Hukuku Sözleşmesini imzalamış, fakat parlamentoda onaylamamıştır. Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan ise sözleşmeyi imzalamamışlardır.¹¹

Zamanla Rusya'nın tavrında yumuşama başlamış, 1995'te Hazar'a kıyısı olan devletler Hazar'ın yasal statüsü konusunda görüşmeler için kalıcı bir mekanizma hakkında fikir birliğine varmış ve Ortak Çalışma Grupları oluşturarak konuyu bu gruplara havale etmişlerdir¹².

2. Hazar Uluslararası Sınır Gölüdür: Azerbaycan'ın ortaya koyduğu ve savunduğu bu teze göre, Hazar Denizi dünya okyanuslarına doğal bir bağı olmayan bir su parçası olarak, uluslararası sınır gölü tanımlamasının kapsamında yer almaktadır ve iki veya daha çok devlete ait topraklarla çevrilmiştir.¹³ Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmelerinde bu konuda bir kurala rastlanmamaktadır. Kıyıdaş devletlerin kendi aralarında uzlaşmaları esasına dayanan yöntem uygulanmak zorundadır. Uluslararası göllerde görülen uygulamalar, kıyı devletlerinin bunları tamamen paylaşarak gerekli sınırları aralarında oluşturmaları şeklindedir.¹⁴

Uluslararası göllerin paylaşımında üstün tutulan yöntem orta hat ilkesidir. Bu ilke ülke sınırlarının son noktasından çıkılan dikey hatla gölün kıyılara eşit mesafeden çizilen merkez veya orta hattın kesişmesi ile oluşturulan sınırları anlatmaktadır. Dünyada varolan hemen bütün göller bu esasa uygun biçimde paylaşılmıştır. Kanada ile ABD arasında yer alan Büyük göller, Fransa ile İsviçre

¹⁰Bulut Gürpınar, Abdulkayyum Kesici, “ABD'nin Hazar Enerji Politikası ve Türkiye”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, sayı:33, Ekim 2005, s.170.

¹¹Resul Gouliyev, **Petrol ve Politika**, Çev..Fatma Feran, İstanbul, Ar Matbaacılık, 1997, s.135.

¹²Talıbov, **a.g.e.**, s.48.

¹³Gouliyev, **a.g.e.**, s.139.

¹⁴Deniz Kutluk, **Hazar-Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları Çevresel Tehdit**, İstanbul, TÜDAV Yayınları, No:16, 2003, s.122.

arasındaki Cenova gölü, Nijerya, Çad, Kamerun, Nijer arasındaki Çad ve Tanganika gölleri ve başkaları buna örnek gösterilebilir. Ortak mülkiyet dünyada sadece Fonseca körfezinde uygulanmıştır ki, İspanya sömürgesinin kalkmasıyla, bir devlet tarafından kullanılan sistemin, yeni devletler tarafından bozulması istenmemiştir.¹⁵

Kazakistan'ın da desteklediği Azerbaycan'ın Hazar'ın ulusal sınırlara bölünmesi gerektiği tezinin dayanak noktası, 1970 yılında Hazar'ın Sovyet kesiminin dörde bölünmesi ile oluşan ulusal paylaşımıdır ve iki ülke de bu durumun olduğu gibi kabulünün devamını istemektedir. Bu paylaşım Azerbaycan'a %20, Türkmenistan'a %18, Rusya'ya %19, Kazakistan'a %29, İran'a da %12'lik pay düşmüştür. Zamanında bu karara hiçbir taraftan itiraz gelmemiş, İran ve Sovyetler kendilerine ait sınırlarda çalışmalarını eskisi gibi devam ettirmişlerdir.¹⁶

Ayrıca, 18 Ocak 1991 yılında Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği Petrol ve Gaz Bakanlığı, yabancı ortaklar ile müşterek teşebbüs oluşturma tartışması yaparken, Azeri, Çırak, Güneşli ve Kepez yataklarının keşfi onaylanmıştır.¹⁷ Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği Petrol ve Gaz Bakanlığı ortak bir karar alarak, Azerbaycan'ı kendi sınırında çıkarılan petrolün sahibi olarak tanımış ve aynı zamanda Azerbaycan'la Türkmenistan arasındaki sınırları da belirlemişlerdir.¹⁸

Azerbaycan orta hat ilkesi uyarınca Hazar'ın tabanının ve yüzeyinin ulusal sınırlara bölünmesini istemekte, bunun yanında hava sahasının da belli sınırlara ayrılmasını istemektedir. Azerbaycan'ın 1995 yılında kabul ettiği yeni Anayasa'sının 11. maddesinde Hazar'ın Azerbaycan bölümünün, Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olduğu belirlemiş ve yasal güvence altına almıştır. Rusya 25 Ekim 1995'te verdiği nota ile, bu durumun kabul edilemez olduğunu ve Hazar'ın tek taraflı kararlarla işgal

¹⁵Bahir Çaylı, "Hazar Petrolleri Petrol Boru Hattı Projeleri ve Türkiye", (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2002, s.30.

¹⁶ Erdoğan, **a.g.e.**, s.216.

¹⁷ Gouliyev, **a.g.e.**, s.143.

¹⁸ Oğan, **a.g.e.**, s.150.

edilmesinin hukuki sayılamayacağını, Rusya'nın bu tür girişimlere izin vermeyeceğini ağır bir dille beyan etmiştir.¹⁹

3. Hazar, özel hükümlere tabi su havzasıdır. Ne denizdir, ne de göldür:

Bu görüşe göre Hazar diğer göllere ve denizlere benzemeyen bir havzadır. Uluslararası hukuk normları ve uygulamalar Hazar için tatbik edilemez. Hazar'ın yasal statüsünü düzenlemek için gelenek dışı yaklaşımlara başvurulması gereği ortaya çıkmıştır Ağustos 1995'te Hazar'a kıyısı bulunan ülkelerin arasında mutabakata dayalı ortak kararların alınması gerektiğini beyan eden Rusya ve Türkmenistan ortak deklarasyonu statü çalışmalarını yeni boyuta taşımıştır.²⁰

Azerbaycan, Rusya ve İran'ın Hazar'ı bir iç göl statüsüne dönüştürme çabalarının yoğunlaşması üzerine, BM Deniz Hukuku'nun açık deniz prensiplerinin uygulanması gerektiği görüşüne dönmüştür. Rusya da 1996'da kıyıdaş ülkelere 45 mil sınırına kadar olan kaynaklarda yararlanma hakkı sağlayan yeni bir öneride bulunmuştur. Bu sınırın ötesindeki kaynakların geliştirilmesi projelerinde Hazar'a kıyısı olan ülkelerin öncelik sahibi olacaklarını da içeren öneri Azerbaycan ve Kazakistan tarafından kabul edilmemiştir. Hazar petrolünün %80,7'si bu iki ülkeye ait olan sektörlerde bulunmaktadır. Ayrıca Azerbaycan'ın petrol yataklarının büyük bölümü kıydan 45 mil ile 167 mil kadar uzaklıkta bulunmaktadır.²¹

Hazar'ın yasal statüsü konusunda Rusya ve İran ile süren anlaşmazlıklar Azerbaycan petrol sektörünün gelişiminin önündeki en büyük engel olarak görülmektedir. Rusya'ya Asrın Anlaşmasında %10, Karabağ yatağında %52, Şahdeniz'de %10, yine İran'a Şahdeniz yatağından %10'luk bir pay verilmesi, Azerbaycan'ın bu yataklara sahip olduğu, sektörün de sahibi olduğunun yasal kanıtıdır. Fakat anlaşmalardan pay kapanlar bu durumu kabul etmek istememişlerdir.²²

¹⁹ Yasin Aslan, **Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye**, Ankara, Yayını, 1997, s.82.

²⁰ SİSAV, **Türkiye'nin Enerji İhtiyacı Açısından Hazar Bölgesi Petrol ve Doğalgaz Kaynaklarının Değerlendirilmesi**, 1998, İstanbul, s.22.

²¹ Soylu, **a.g.e.**, s.35.

²² Meltem Duran, **Azerbaycan Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, 2002, s.37.

Hazar Bölgesindeki yeni uluslararası hukuki durumun en önemli faktörü, yabancı ülkeler ve onların petrol şirketlerinin anlaşmalardaki büyük payları ve dolayısıyla bölgedeki mevcudiyetleridir.²³ Hazar denizinde varolan mevcut durum, Rusya'nın kendi sektöründe Hvalinskaya yatağında zengin petrolün keşfi ve Azerbaycan erken petrolünün kuzey varyantı çerçevesinde Rusya üzerinden taşınmasını öngören 18 Ocak 1996'da imzalanan anlaşmanın 2.maddesindeki "Azerbaycan petrolünün üreticisine ait olduğu" ibaresi, Rusya'nın yeni statü arayışına girmesine neden olmuştur. Nitekim, Temmuz 1998 yılında Kazakistan ile Hazar'ın kuzey kısmıyla ilgili olarak deniz yatağı için orta hat prensibini, su yüzeyi içinse ortak sahipliği içeren bir anlaşma imzalamıştır.²⁴

Putin'in Mart 2000'de yeniden Rusya devlet başkanlığına seçilmesi ve Dış İşleri Bakan Yardımcısı Kalujni'yi Hazar Özel Temsilcisi olarak ataması, statü çalışmalarında sürecin hızlandırılacağına habercisi olmuştur. Rusya'nın su yüzeyinin ve hava sahasının kıyıdaşlara açık ve ortak bir yönetim anlayışı ile düzenlenebileceği, deniz tabanının ise orta hat ile kıyıdaş ülkeler arasında bölünebileceği tezi Azerbaycan tarafından da kabul görmüştür.²⁵

Putin'in 9-11 Ocak Azerbaycan ziyareti sırasında Rusya ile Azerbaycan arasında anlaşma imzalanmıştır. 29 Kasım 2001'de de Moskova'da Azerbaycan ile Kazakistan arasında orta hat prensibi ile sınırları belirleme ve kendi alanlarını paylaşma konusunda anlaşma imzalanmıştır.²⁶

Mayıs 2003'te Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan, yapılan anlaşmayla Hazar'ın kuzey kısmını kendi aralarında orta hat prensibine bağlı olarak eşitsiz biçimde üçe bölmüşler. Bunun sonucunda, Kazakistan'a %27, Rusya'ya %19 ve

²³ Gouliyev, **a.g.e.**, s.130.

²⁴ Oğan, **a.g.e.**, s.157.

²⁵ Kutluk, **a.g.e.**, s.124

²⁶ Erdoğan, **a.g.e.**, s.225.

Azerbaycan'a %18 pay ayrılmıştır. Türkmenistan ve İran ile de bu konuda anlaşılmaya çalışılmaktadır.²⁷

İran ortak kullanım tezini savunmaktan vazgeçmemiş, Hazar Denizi bölüştürülse bile %20'lik pay talep ederek eşit bölüşüm istemiştir. Böyle bir durumda Azerbaycan'ın Alov, Şark ve Araz petrol sahaları İran'ın eline geçecektir.²⁸ İran kendi sektörüne yakın olan Lenkeran yatağına itiraz etmemektedir. Çünkü bu yatakla ilgili anlaşmadan %10'luk pay almıştır. Fakat daha kuzeyde yer alan Alov, Şark ve Araz yatakları üzerinde ilgili anlaşmadan pay alamadığı için hak iddia etmektedir. Hatta, 23 Temmuz 2001'de Azerbaycan sınırlarında bulunan Alov yatağında araştırmalar yapan Azerbaycan'a ait iki araştırma gemisi İran savaş uçakları tarafından taciz edilmiş, yanı sıra İran savaş gemisi tarafından çatışma pozisyonu olarak bölgeyi terk etme uyarısı yapılmış, aksi takdirde ateş açılacağı ile tehdit edilmişlerdir. Bu üç yatağa ilişkin anlaşma yapılsa da araştırma safhası daha tamamlanamamıştır. Statü konusunda herhangi bir çözüme yanaşmayan İran, askeri gücünden yararlanarak Azerbaycan üzerinde baskı kurmak istemektedir. Böylece iktisadi kalkınmaya engel olacağını, Güney Azerbaycan'la ilgilenilmeyeceğini, Karabağ sorununun Ermenistan'ın tarafını tutarak Azerbaycan'ı daha da köşeye sıkıştıracağını ve yataklara sahip çıkabileceğini düşünmektedir. Türkmenistan ise başta ortak kullanım tezini, sonra yarı münhasır bölge, yarı ortak kullanım gibi tartışmalı bir tezi, şimdilerde ise orta hat tezini desteklemektedir.²⁹

Konu üzerinde Azerbaycan'ın pozisyonunun yasal hatasızlığı ve tutarlı politikalar, Hazar'ın statü sorununun gelişmeler sağlanmasına yardımcı olmuştur. Rusya'nın da Kazakistan ve Azerbaycan safına katılmasıyla çözüme inananların sayısı çoğalmışsa da, Hazar'ın statüsü ve paylaşımı konusu günümüzde de ciddi sorun olarak gündemde yer almaktadır.

²⁷ Gürpınar, Kesici, **a.g.e.**, s.170.

²⁸ Çaylı, **a.g.e.**, s.32.

²⁹ Oğan, **a.g.e.**, s.174.

2.1.2. BTC'ye Alternatif Güzergahlar

Enerji kaynağı olarak yerini tutacak başka bir seçenek bulununcaya kadar, petrol dünya ekonomisi üzerinde erişilmesi çok güç olan etkisini daima koruyacaktır. Günümüzde petrol, ekonominin itici gücü ve kendi yarattığı uygarlığın hayat kanı olmayı sürdürmektedir.³⁰

Petrol alanları uluslararası pazarlara çok uzak ve/veya açık denizlere çıkışı olmayan bölgelerde olduğunda, bunun tüketicilere ulaşmasını sağlayabilmek daha da önem kazanmaktadır. Bu durumda tek çıkış noktası olabilecek petrol boru hatları, birçok devletin stratejik hedeflerini, ekonomik yapılarını, politik tercihlerini, konumlarını derinden etkilemektedir.³¹

Zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan Azerbaycan da, coğrafi konumu nedeniyle, sahip olduğu kaynakları uluslararası piyasalara ulaştıracak alternatif güzergahlara ihtiyaç duymaktadır. Yabancı şirketlerle petrol alanlarının ortak işletilmesini amaçlayan ilk petrol anlaşmalarının imzalandığı 1992 yılında dahi, petrolün uluslararası pazarlara hangi güzergahlardan taşınacağı tartışılmaya ve neticelendirilmeye çalışılmıştır. 9 Kasım 1992'de Bakü'de oluşturulan Ana İhraç Boru Hattı (MEP) Çalışma Grubu kısa zamanda çalışmalarını tamamlamış ve Şubat 1993'te en iyi ihraç güzergahı seçeneğinin Bakü-Ceyhan olduğunu tespit etmiştir. Bu karar doğrultusunda 9 Mart 1993'te Azerbaycan ile Türkiye arsında "Petrol Boru Hattı Anlaşması" imzalanmıştır. Fakat 1993 yılında Azerbaycan'da yaşanan siyasi istikrarsızlık ve yapılan darbe sonucu petrol anlaşmalarının iptal edilmesi üzerine proje uygulanamamıştır.³²

20 Eylül 1994'te imzalanan ve "Asrın Anlaşması" olarak adlandırılan yeni anlaşma sonrası, Ana İhraç Boru Hattı projesi yeniden gündeme gelmiştir. Azerbaycan petrollerinin dünya gündemine girdiği günlerde, petrolün taşınması için

³⁰ Daniel Yergin, **Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çev. Kamuran Tuncay, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mart, 1995, s.891.

³¹ Kocaoğlu, **a.g.e.**, s.115.

³² Erdoğan, **a.g.e.**, s.63.

çok fazla güzergah gündeme gelmiştir. Bakü-Basra, Bakü-Pakistan gibi uç güzergahların da ortaya atılmasına rağmen, Bakü-Tiflis-Ceyhan’a alternatif olan Ana İhraç Boru Hattı projelerini üç ana başlık altında toplanabilir.

1. Bakü-Novorosiysk:

Sovyet döneminden beri faaliyette olan Bakü-Novorosiysk boru hattının kapasitesi günlük 100.000 varil ham petrolü taşımaya imkan vermektedir. Yıllık 5 milyon tona tekabül eden bu rakam anlaşmalarda tespit edilmiş rezervler ve planlanan üretim rakamları dikkate alındığında oldukça düşük düzeyde kalmış ve yeni seçenek arayışlarını zorunlu kılmıştır. Fakat, Rusya bu durumu kabul etmemiş ve uluslararası platformlarda Azerbaycan’ın petrol rezervinin az olduğu iddialarını dile getirmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan güzergahının seçilme ihtimalinin arttığı 1999 yılında, dönemin Rusya Enerji Bakanı Yardımcısı Valeri Garipov, “Azerbaycan’ın sadece 1,5 milyar ton çıkarılabilir petrolü bulunduğunu” ve daha yüksek tahmini rezerv rakamlarının yanlış olduğunu söylemiştir. Rusya, Novorosiysk hattının düşük kapasite sorununun da, yapılacak 600 milyon dolarlık ek yatırım sonucu boru hattı genişletilmesiyle çözümleneceğini savunmuştur. Bu çalışmalarla Novorosiysk hattının günlük 300 bin varil veya yıllık 15 milyon ton taşıma kapasitesine ulaşacağı belirtilmekte ve bu rakamın üretilecek petrolü taşımaya yeteceği savı ısrarla sürdürülmüştür. Rusya Çeçenistan’da şiddetlenen savaş döneminde Dağıstan üzerinden yeni bir boru hattı yapma teklifinde de bulunmuştur.³³

Avrasya ve Orta Doğu’dan Batı ülkelerine uzanan enerji yolları üzerinde bulunan Türkiye’yi Hazar bölgesinden uzak tutarak, devre dışı bırakmak isteyen Rusya’nın, tahmini rezervler hakkında ileri sürdüğü tezin tutarsızlığı ve uluslararası piyasa unsurlarının değişen tavırları nedeniyle sık sık değiştirdiği taşıma güzergahları aşağıdaki biçimde gösterilebilir:³⁴

1. Bakü-Novorossiysk-Tanker-Boğazlar

2. Bakü-Novorossiysk-Burgaz-Dedeağaç veya Alexandropolis

³³ “Azerbaycan’da Petrol Yok mu? Yoksa Her Şey...”, **Power Dergisi**, sayı:8, 1999, s.45.

³⁴ Kocaoğlu, **a.g.e.**, s.115.

3. Bakü-Novorossiysk-Burgaz-Makedonya-Arnavutluk

4. Bakü-Novorossiysk-Kıyıkoy-İbrikhane

Rusya Novorossiysk'ten yüklenecek petrolün Türk boğazlarından geçirilmesinde yaşanabilecek aksama veya engelleme ihtimaline karşı girişimlerde bulundu. Bulgaristan ve Yunanistan'la, Bulgaristan'ın Burgaz limanından Yunanistan'ın Alexandropolis limanına uzanan 350 km'lik boru hattı çekilmesi konusunda 1994 yılında bir protokol imzalanmıştır. Bu hattın yıllık kapasitesi 35-4 mt, toplam maliyeti ise yaklaşık 700 milyon \$ olacaktır. Bunun yanında Boğazları bypass etmek amacıyla Burgaz Limanı ile Makedonya ve Arnavutluk üzerinden Adriyatik denizindeki Vlores, ya da Yunanistan'ın Dedeağaç limanlarına boru hatları ile akıtılarak alternatif olanaklar geliştirme çabalarını sürdürmüş, Trakya'da Kıyıköy'den İbrikhane'ye 120 km'lik bir boru hattı çekilmesini teklif etmiştir.³⁵

2.Bakü-Supsa (Gürcistan) Güzergahı:

Kapasite: 100.000 varil/gün veya 5 milyon ton/yıl

Uzunluk : 880km

Maliyet : 590 milyon \$ genişletilmeden

Gürcistan üzerinden geçecek olan petrol boru hattını, anlaşmalara iştirak eden şirketler istemişlerdir. Sovyetler döneminde varolan Bakü-Batumi güzergahı üzerinde yapılacak hattın, maliyet ve mesafe avantajının yanında, Rusya'nın Hazar bölgesindeki etkinliğinin azaltılması, bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkelerin uluslararası piyasalar ve kurumlara entegresinin hızlandırılması itibarı ile Rusya baskısından uzaklaşması ve petrol boru hatları üzerindeki Rusya tekelinin kırılması gibi kompleks hedeflerin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.³⁶

Düşük seyreden petrol fiyatları, yapılan anlaşmalarda araştırma safhasında bulunulması(yatakların kapasite değerlendirme) vs. ekonomik noktalar dikkate alınarak günlük 100.000 varil petrol taşıma kapasiteli boru hattının yapılması

³⁵ Dış Ticaret Müsteşarlığı,1998 Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara 1999, s.32.

³⁶ Soylu, a.g.e., s.93.

düşünülmüş, gelecekte gerekirse genişletme çalışmalarıyla günlük en az 300, en çok 600 bin varil kapasiteye çıkılabileceği hedeflenmiştir.

Hedeflenen petrol üretimine ulaşılması, sismik ve sondaj araştırmaları yapılan yatakların tahmin edilen rakamları karşılar düzeyde olması durumunda ve Türk Boğazlarından büyük miktarlarda ham petrolün tankerlerle taşınmasına ilişkin engellerin çıkabileceği ihtimaline karşın, çeşitli güzergah değişiklikleri de düşünülmüştür. Boğazları bypass etmeyi amaçlayan, Bakü-Supsa hattının yapımını destekleyecek bu güzergah değişiklik önerilerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:³⁷

1. Bakü-Supsa-Tanker-Ukrayna-Avrupa
2. Bakü-Supsa-Tanker-Romanya-Avrupa
3. Bakü-Supsa-Samsun-Ceyhan
4. Bakü-Supsa-Karasu-İzmit

3.Bakü-Fars Körfezi:

Azerbaycan petrollerinin İran üzerinden Fars körfezine ulaştırılması projeleri anlaşmaların yapıldığı ilk dönemlerde dile getirilmiştir. Yapım masraflarının düşük oluşu, İran'ın SWAP usulü ile petrolü daha ucuza taşıyabileceği teklifleri, bu güzergahı ekonomik olarak daha cazip duruma getirmiştir. Fakat Azerbaycan'ın İran'a mesafeli duruşu ve ABD'nin bu ülkeye karşı ambargo uygulaması, AIOC'ta ağırlıkta olan Amerikan şirketlerinin politika belirlemelerinde etkin unsur olmuştur. Petrolün İran üzerinden körfeze taşınması hiçbir zaman teorik seçenek olmaktan öteye geçememiştir. Genellikle İran tarafından önerilen Azerbaycan petrolünün Körfeze taşınma güzergahı:³⁸

- 1.Bakü'den İran sınırına kadar yeni yapılacak boru hattı vasıtasıyla, sonra ise mevcut hatlarla Tebriz veya Hark adasına ulaştırılması

³⁷ Natic Aliyev, Mamed Mirzoev, Eldar Şahbazov; **OET Baku-Tbilisi-Djeyxan: Ot videniya k realnosti**, Bakü, Azerbaycan Neşriyatı, 2001, s.25.

³⁸ **A.e.**, s.28.

2.Bakü'den tankerlerle İran'ın Enzeli limanına, oradan yapılacak yeni boru hattı ile mevcut hatlara kadar ulaştırmak ve Tebriz rafinelerine taşıma.

3.Bakü-Neka (İran) yeni ham petrol boru hattı yapımı şeklinde sıralanabilir.

Bu önerilerin en dikkat çekenini, Bakü-Neka'dır ki, İran yapım masraflarını tamamıyla finanse edeceğini bildirmiştir. Bu hattın uzunluğu 560 km, günlük kapasitesi 300.000 varil olarak planlanmıştır. İran bu hattın 360 milyon \$ ek maliyetle 392 km daha uzatılarak Tahran'daki rafinelere veya 400 milyon ilave maliyet ve 215 km ek hat yapımı ile Rey'e ulaştırılarak İran petrol boru şebekesine bağlanmasını önererek projesinin gerçekleştirilme ihtimalini güçlendirmek istemiştir. İran'a göre Hazar'dan Batıya boru hattı çekilmesine gerek yoktur, çünkü İran rafinelerinde günlük 750.000 varil petrol işleyebilir ve gereken miktarda petrolü rafine edilmiş bir şekilde körfezden uluslararası ulaştırma imkanına sahiptir. Teorik olarak SWAP usulü çok ekonomiktir. Çünkü, petrol satan ülkeler boru hattı çekilmesinden tasarruf etmektedir ve varil başına 2,58\$ ödenmektedir.³⁹

Bakü-Neka hattı gerçekleşebildiği takdirde, BTC'ye karşı daha güvenli ve ucuz bir alternatif oluşabilirdi. Çünkü ekonomik olmasının yanında geçeceği güzergahta çatışma ve savaş halinin olmaması bu hattın önemli avantajı olarak görülebilir.

2.1.3. Erken Petrol Güzergahları

Ana ihraç boru hattı güzergahları konusunda süreç uzadığundan, “Erken Petrol” boru hattı projeleri geliştirilerek, ilk defa düşük kapasitedeki üretimin uluslararası pazarlara taşınma konusu gündeme gelmiştir. Anlaşmalar kapsamında üretilecek petrolün hangi güzergah üzerinden taşınacağı belirlendikten sonra yapılacak Ana İhraç Boru hattı inşası için uzun süre gerekecektir. Ayrıca denizdeki yataklar üzerine yapılan ilk anlaşma olan Asrın Anlaşması projesi kapsamındaki yataklarda araştırma, geliştirme ve üretim için ikili aşama uygulanması öngörülmüştür. Projenin ilk aşamasında Çırak 1 sahasına platform yapımı, üretim

³⁹ Dış Ticaret Müsteşarlığı, a.g.e., s.34.

kuyuları kazılması, Sangaçal'da yeni terminal inşası, deniz tabanına petrol ve doğalgaz boru kemerleri döşenmesi işlemleri düşünülmüştür.⁴⁰

Bütün bu şartları göz önünde bulunduran AIOC konsorsiyumu üyeleri, Haziran 1995 tarihinde, ilk yıllarda üretilecek ham petrolün mevcut altyapı kullanılarak ihraç edilmesine karar vermiştir. Bu amaçla 2–3 Eylül 1995'te Gürcistan ve Rusya hükümetleri ile, bu ülkelerin erken petrol ihraç güzergahı seçilmesi durumunda, Azerbaycan petrolünün güvenli şekilde taşınması, mevcut altyapının kullanımının temin edilmesi, transit ücret dışında tüm vergilerden muaf tutulması vs. teknik konuları belirleyen dokümanlar imzalanmıştır.⁴¹ Son olarak 9 Ekim 1995'te Bakü'de toplanan SOCAR ve AIOC üyeleri erken üretim petrolünün uluslararası piyasalara ihraç edilmesi için iki güzergah belirlenmiştir. Bunlardan birincisi Bakü'den Rusya'nın Novorossiysk limanına kadar uzanan Kuzey boru hattı, diğeri ise Bakü'den Gürcistan'ın Supsa limanına varan Batı Boru hattı güzergahlarıdır.⁴²

2.1.3.1. Kuzey Güzergahı (Bakü-Novorossiysk)

Erken üretim petrolünün taşınması için çalışmalar yapıldığı 1995 yılının Ekim ayı başlarında, Rusya Devlet Başkanı Yeltsin “Çeçen Cumhuriyeti Petrol Kuruluşlarını Geliştirme Önlemleri” başlıklı kararnameyi imzalamıştır. Bu adımı Rus Enerji Bakanlığı ile Çeçenistan'ın resmi petrol şirketi Yunko arasında petrol güzergahının güvenliği, alt yapısının onarımı ve taşıma ücretini (ton başına 43 sent) içeren bir anlaşma imzalanması izlemiştir.⁴³ AIOC'un kararını etkileyerek erken petrol güzergahını sadece Bakü-Novorossiysk hattı olarak seçilmesini sağlamak için taşıma ücretini %50 oranında indireceği açıklanmıştır. AIOC'un erken petrolün Kuzey ve Batı güzergahları vasıtasıyla eşit biçimde ihraç edileceği kararını açıklamasından sonra, her iki güzergahla ilgili teknik çalışmalar hızlandırılmıştır. 16 Ekim 1995 yılında Azerbaycan ve Rusya arasında Devlet Başkanı Haydar Aliyev ile

⁴⁰ Aliyev, N, Mirzoyev, Şahbazov, **a.g.e.**, s.20.

⁴¹ Vagif Sadikov, “Azerbaycan Petrolünün Dünya Pazarlarına Açılma Stratejileri”, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004, s.52.

⁴² Soylu, **a.g.e.**, s. 93.

⁴³ Aslan, **a.g.e.**, s.83.

Başbakan Viktor Çernomirdin tarafından teknik, ekonomik, ticari ve hukuki konuları kapsayan anlaşma imzalanmıştır. 16 Şubat 1996'da SOCAR, AIOC, ve Rusya'nın Transneft şirketi arasında erken üretim petrolünün Bakü-Novorossiysk boru hattı ile ihraç edilmesi hakkında üçlü anlaşma imzalanmıştır.⁴⁴

Bakü yakınlarındaki Sangaçal terminalinden Novorossiysk limanına kadar olan 1411 km mesafenin 224 km'si Azerbaycan sınırları içerisinde kalmaktadır. Bu kısmın yenilenmesi ve tamiri için gereken 50 milyon \$'ı AIOC, Rusya içindeki kısım için gereken 80 milyon \$'ı ise Rusya finanse edecektir. Petrolün her tonu 15,67 \$'a taşınacaktır. Boru hattının taşıma kapasitesi 115.000 varil/gün veya 5,75 milyon ton/yıl olarak hesaplanmıştır.⁴⁵

12 Kasım 1997 yılında "Çırak 1" kuyusundan günlük 1000 ton olarak gerçekleştirilmeye başlanan erken petrol üretimi Bakü-Novorossiysk hattına pompalanmaya başlamış ve bu hat 27 Kasım 1997'de kullanıma açılmıştır. Erken üretim petrolünü batı pazarlarına taşıyan ilk tanker ise 12 Aralık 1997 tarihinde Türk Boğazlarından geçmiştir.⁴⁶

2.1.3.2. Batı Güzergahı (Bakü-Supsa)

Kuzey güzergahı ile ilgili anlaşmanın hızlı bir şekilde hazırlanarak imzalanmasına rağmen, petrolün Gürcistan üzerinden taşınmasına ilişkin anlaşmanın imzalanması gecikmiştir. Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in 19-20 Şubat 1996'da Gürcistan'a resmi ziyaret yapacağı ve söz konusu anlaşmanın imzalanacağı beklenmekteydi. Ancak, Başkan Aliyev'in Gürcistan ziyareti belli olmayan sebeplerden dolayı ertelenmiştir. 8 Mart 1996 tarihinde gerçekleştirilebilen ziyaret sırasında Azerbaycan ile Gürcistan arasında Devlet Başkanları Haydar Aliyev ve Eduard Şevarnadze tarafından Azerbaycan petrolünün Gürcistan topraklarından

⁴⁴ Aliyev, Mirzoyev, Şahbazov; **a.g.e.**, s.21.

⁴⁵ Aslan, **a.g.e.**, s.74.

⁴⁶ Erdoğan, **a.g.e.**, s.83.

taşınması için anlaşmalar imzalanmıştır. Petrol nakli güzergahına ilişkin anlaşmayı SOCAR, AIOC ve Gürcistan hükümeti imzalamışlardır.⁴⁷

Boru hattının uzunluğu 880 km'dir. Bunun 450 km'lik kısmı Azerbaycan sınırları içindedir. Kapasitesi 115.000 varil/gün veya 5,75 milyon ton/yıl olarak hesaplanan boru hattının finansmanını AIOC sağlamıştır. 17 Nisan 1999 yılında Bakü-Supsa hattı, 30 aylık bir çalışma sonucu hizmete açılabilmiştir. Petrolün taşıma maliyeti 0,43 \$/varil şeklindedir ki, Azerbaycan'a yılda 10 milyon \$, Gürcistan'a 7 milyon \$ transit ücreti geliri sağlamaktadır. Hattın yapım maliyeti, mevcut olan Bakü-Batumi hattının çok eskimesi nedeniyle fazla onarım işlemleri gerektirdiğinden, 550 milyon \$ düzeyine kadar yükseltmiştir.⁴⁸

1997 yılının 2.yarısında diğer boru hattı ile eşzamanlı olarak işletmeye açılması öngörülen Bakü-Supsa hattının gecikmeyle yapılabilmesi ve tahmin edilen maliyetin aşılmasına rağmen, Azerbaycan petrolünün uluslararası pazarlara ulaştırılmasında önemli bir alternatif oluşturmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına iyi bir zemin hazırlaması bakımından müstesna bir görev başarıyla tamamlanabilmiştir.⁴⁹

2.1.4. BTC Anlaşmalarının Gelişimi

27 Şubat 1997'de BOTAŞ PLE mühendislik Firması'yla "Bakü-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Fizibilite ve Çevresel Etki Değerlendirilmesi Etüdü" sözleşmesi imzalanmıştır. Azerbaycan'ın geçmiş cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Mayıs 1997'de Türkiye'ye resmi ziyaretinde ülkesinin Bakü-Ceyhan boru hattını Rusya üzerinden geçecek hatta tercih ettiğini beyan etmiştir. Haziran 1997'de ABD ve Türk yetkililer de "Doğu-Batı Enerji Koridoru" kavramını ortaya koymuş ve Ana ihraç güzergahı olarak BTC hattı ön plana çıkmaya başlamıştır.⁵⁰ 9 Eylül 1997 yılında Azerbaycan

⁴⁷ Aslan, **a.g.e.**, s.78.

⁴⁸ Çaylı, **a.g.e.**, s.36.

⁴⁹ Turan News Agency, **Osnovnie Makroekonimicheskie Pokazateli Azerbaydjana**, Bakü, 2000, s.36.

⁵⁰ Erdoğan, **a.g.e.**, s.85.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in "Ana İhraç Boru Hattı Güzergahının Belirlenmesi Hakkında" çalışma grubu oluşturulması için serencam imzalamasıyla BTC boru hattı projesi resmen başlatılmıştır.⁵¹

Mart 1998'de İstanbul'da toplanan Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan Dışişleri Bakanları Hazar petrol ve doğalgazının Bakü-Ceyhan güzergahıyla dünya pazarlarına taşınması konusunda karar almışlardır. Botaş'ın Alman PLE firmasına yaptırdığı "Çevresel Etki Değerlendirme Etüdü ve Nihai Taslak Rapor"u Aralık 1997'de tamamlanmış ve 1998 yılı Nisan ayı içerisinde ilgili taraflara sunularak tanıtılmıştır. 15 Mayıs 1998'de Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanan mutabakat zaptı ile Alt Çalışma gruplarının oluşturulmasına karar verilmiştir. 18 Temmuz 1998'de fizibilite raporu Dünya Bankası tarafından onaylanmıştır. 25 Ağustos 1998'de Türkiye Azerbaycan tarafına Hükümetlerarası Anlaşma Taslağını sunmuştur.⁵²

29 Ekim 1998'de Ankara'da bir araya gelen Türkiye, Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan devlet başkanları hazırlanan ortak deklarasyona Amerikan Enerji Bakanlığı gözleminde Bakü-Ceyhan Ham petrol Boru hattı için imza atmışlardır. Altı maddeden oluşan deklarasyonun en önemli özelliği, ilk kez bu düzeyde bir siyasi desteğin verilmesiydi. Azerbaycan Çalışma Grubu 18 Mart 1999'da Anahtar teslimi sözleşme ve Hükümet garantisine ilişkin teklifini Enerji Bakanlığına bildirdi. 31 Mart 1999'da da ayrıntılı teklifini sundu 13 Nisan 1999'da anlaşmaların üç ay içinde tamamlanması için İstanbul Protokolü imzalanmıştır.⁵³

Nihayet, 18 Kasım 1999'da İstanbul'da gerçekleştirilen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Zirvesi sırasında Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana Petrol Boru Hattı'na yönelik bir dizi anlaşma ve protokol imzalanmıştır. İlk olarak Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Cumhurbaşkanları tarafından, ABD başkanının da şahitliğinde

⁵¹ Memmet Mirzeyev, Canali Mirzeliyev, **Neft Hakkında Ne Bilirsiniz?**, Bakü, MBM Neşriyatı, 2005, s.134.

⁵² Erdoğan, **a.g.e.**, s.86.

⁵³ Soylu, **a.g.e.**, s.89.

“Hükümetlerarası Anlaşma” imzalanmıştır. Ardından “Ev Sahibi Ülke Anlaşması”, “Anahtar Teslimi Müteahhitlik Anlaşması” ve “Türkiye Hükümet Garantisi Anlaşması” da bu tarihte parafe edilmiştir. Hukuki çerçeve tamamlanarak proje resmiyet kazanmış ve böylece yıllarca sürdürülen gergin mücadele başarı ile sonuca ulaştırılmıştır.⁵⁴

Aynı tarihte Türkiye, Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Kazakistan Cumhurbaşkanları tarafından imzalanan İstanbul Deklarasyonu da diğer önemli gelişme olarak görülmektedir. Kazakistan da BTC aracılığıyla petrolünü pazarlama isteğini açıklayarak projeye dahil olmuş ve BTC boru hattına petrol sağlayacağı konusunda nihai beyanda bulunmuştur. İstanbul Deklarasyonu ile taraflar BTC desteklediklerini beyan etmişlerdir.⁵⁵

3 Ekim 2000’de Azerbaycan, BTC Projesi’ni maliyeleştirmek üzere bir “Sponsor Grup” oluşturmuştur. 17 Ekim’de AIOC üyesi 8 şirket “Sponsor Grup Finansman ve İşbirliği Anlaşması” imzalayarak Ana İhraç Boru Hattı (MEP) Katılımcıları adını almışlardır. MEP katılımcıları 17-18 Ekim 2000’de sırasıyla Azerbaycan ve Gürcistan ile “Ev Sahibi Ülke Anlaşması”nı, 19 Ekim 2000’de Türkiye ile “Ev Sahibi Ülke Anlaşması” ve “Hükümet Garantisi Anlaşması”nı, BOTAŞ ile de “Anahtar Teslim Müteahhitlik Anlaşmasını” imzalamıştır. Böylece, projenin hayata geçirilmesinin önündeki son engeller ortadan kalkmış ve BTC için onay alınmıştır.⁵⁶

Anahtar Teslim Müteahhitlik Anlaşması uyarınca çalışmalar üç aşamaya ayrılmıştır. Bu aşamalar, sırasıyla 6,12 ve 32 ay sürmesi öngörülen “Temel Mühendislik”, “Detay Mühendislik” ve “Arazi Temin ve İnşaat” aşamalarıdır. Projenin 25 milyona mal olan “Temel Mühendislik” aşaması 15 Kasım 2000 tarihinde başlatılmış ve 15 Mayıs 2001 tarihinde tamamlanmıştır. “Detay

⁵⁴ BTC Company, “BTC Projesinin Gelişimi”, (Çevrimiçi), <http://www.btc.com.tr/proje.html>, 04 Mayıs 2006.

⁵⁵ Talibov, **a.g.e.**, s.89.

⁵⁶ BTC Company, “BTC Projesinin Katılımcıları”, (Çevrimiçi), <http://www.btc.com.tr/proje.html>, 04 Mayıs 2006

Mühendislik” çalışmaları 19 Haziran 2001 tarihinde MEP Katılımcılarından alınan “İşe Başlama Bildirimi” ile resmen başlatılmış ve 28 Ağustos 2002’de alınan “İş Tamamlama Belgesi” ile sonuçlandırılmıştır. Aynı gün “İşe Başlama Bildirimi” alınmış olan “Arazi Temin ve İnşaat” aşaması kapsamındaki çalışmalar, 10 Eylül 2002 tarihinde fiilen başlatılmıştır. İnşaatın temel atma töreni 18 Eylül 2002’de Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan Cumhurbaşkanları ile ABD Enerji Bakanı’nın katılımıyla Bakü yakınlarında yerleşen Sangaçal bölgesinde yapılmıştır. BTC Türkiye kısmının yapımı da 26 Eylül 2002’de Adana Ceyhan varış noktasında başlatılmıştır.⁵⁷

Fizibilite çalışmaları Türkiye’de PLE firması, Azerbaycan ve Gürcistan’da ise Bechtel firmasınca yürütülmüştür. Boru hattı inşaatının Azerbaycan kısmını Consolidated Constructors International, Gürcistan bölümünü Fransız Spie Capag ve ABD’nin Petrofac firmaları, Türkiye kısmını BOTAŞ gerçekleştirmiştir.⁵⁸ Yapım çalışmaları için önce 10 km, sonra 500 m eninde koridor tahsis edilmiş, daha sonra bu alan 100 m’ye düşürülmüştür. Proje yapım aşamasında Sangaçal’da ilave terminal yapımı, varolan 4 petrol tankına her biri 127 bin m³ kapasiteli 2 tane tank daha yapılmıştır.⁵⁹

Ceyhan terminalinin de genişletme çalışmaları yapılmış, her biri 150.8 bin m³ depolama kapasiteli 7 adet tank ve 2.612 metre uzunluğunda aynı anda 2 adet 300 bin tonluk tankere dolum yapma imkanı verecek bir ihraç iskelesi inşa edilmiştir.⁶⁰

Toplam uzunluğu 1768 km olan BTC’nin, 443 km’si Azerbaycan’dan, 249 km’si Gürcistan’dan, 1076 km’si ise Türkiye topraklarından geçmektedir. Genelde 42 inç çapında boru kullanılan hattın, Gürcistan kısmında 46 inç boru kullanılmıştır. Hat Ceyhan limanına doğru 36 inçe kadar daralmaktadır. Kullanılan boruların duvar kalınlığı geçtiği arazilerin yapısına uygun olarak 8.74 mm ile, 23.8 mm arasında

⁵⁷ BOTAŞ, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi”, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/raporlar/2004.pdf>, 23 Mart 2006.

⁵⁸ Mirzoyev, **a.g.e.**, s.307,395.

⁵⁹ Mirzoyev M.C. Mirzeliyev, **a.g.e.**, s.105.

⁶⁰ BOTAŞ, “BTC Ham Petrol Boru Hattı Projesi”, (Çevrimiçi), <http://www.botas.gov.tr>, 23 Mart 2006.

değişmektedir. Azerbaycan'da 2, Gürcistan'da 2, Türkiye'de ise 4 pompa ve 2 adet basınç azaltıcı istasyona sahip olan BTC'de petrolün akış hızı saniyede 2 metredir. Azerbaycan dışında genelde dağlık bölgelerden geçen ve deniz seviyesinden yüksekliği Gürcistan'da maksimum 2400 metre, Türkiye'nin büyük bölümünde ise 2000 metre olan BTC, Ceyhan'a 550 kilometre kala, 2830 metre ile zirve noktasına çıkmaktadır. BTC boru hattı 1500'den fazla nehir ve dereden geçmektedir.⁶¹

BTC petrol boru hattının Azerbaycan kısmı 25 Mayıs 2005'te tamamlanmış ve yapılan törenle Bakü'den ilk petrol borulara pompalanmaya başlamıştır. 2006 yılının ilkbaharı boyunca BTC boru hattına petrol dolumu devam etmiştir. Bütün teçhizat ve terminallerin denenmesi için 1 milyon varil, hattın dolumu için ise toplam 10 milyon varil petrol kullanılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 88. kuruluş yıldönümü olan 28 Mayıs 2006'da Ceyhan limanına ulaşan "Azeri Light" marka petrol, "The British Hawthorne" isimli tankere doldurulmaya başlanmıştır.⁶²

13 Temmuz 2006'da yapılan törenle resmen faaliyete geçen BTC'den şu anda yıllık 400.000 varil olan petrol naklinin, 2008 yılında 1.000.000 varile çıkarılması hedeflenmektedir. 2006 yılı 16 Haziran'da Kazakistan petrolünün BTC boru hattı ile nakline ilişkin Azerbaycan ve Kazakistan Cumhurbaşkanı arasında imzalanan anlaşmayla bu yönde önemli bir adım atılmıştır.⁶³

2.2. BTC'nin Seçilmesini Etkileyen Faktörler

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra dünya yeni bir değişim içine girmiştir. Kanıtlanmış 20 milyar ton petrol ve 13 trilyon m³ doğalgazı barındıran Avrasya coğrafyasında Hazar Havzasının ortaya çıkışı, bu kaynakların paylaşım mücadelesini de beraberinde getirmiştir. Bölge 21.yy'da Büyük Enerji Merkezi olma özelliğine adaydır. Önümüzdeki yıllarda üretimin daha da artacak olması bölgenin önemini

⁶¹ Mamed Mirzoyev, **Zapiski Geologa-2**, Bakü, Araz Neşriyatı, 2003, s.307, 394.

⁶² Alena Moroz, "Mif o Nefteprovode:Prodoljenie Sleduet", **Region Plus Dergisi**, Sayı:8, Bakü, 2006, s.7.

⁶³ "BTC:Reqemler ve Faktlar", **Yeni İqtisadiyyat Dergisi**, Sayı:2, Bakü, 2006, s.19.

iyice artırmaktadır. Sovyet sonrası dönemde petrol paylaşımı nedeniyle çok yönlü çıkar çatışmalarına sahne olan Hazar Denizi bölgesi aynı zamanda uluslararası diplomasi ve rekabetin yaşandığı bir bölge olarak da dünya siyasetinin odağı haline gelmiştir. Petrolün boru hatları ile taşınmasında boru hattı güzergahına sahip olmak, en az o enerji kaynağına sahip olmak kadar önemlidir. Çünkü boru hattı geçtiği ülkelere ekonomik, stratejik, siyasal yararlar sağlayacaktır. BTC boru hattı projesinin yaşama geçirilmesiyle ilgili olarak gerek bölge devletleri gerek, uluslararası güçler arasında büyük bir rekabet yaşanmıştır ve bu konuda büyük mücadeleler verilmiştir.⁶⁴

BTC boru hattı projesinin gündeme getirilmesi ile hayata geçirilmesi sürecinde projenin lehinde ve aleyhinde öne sürülen, seçimi etkileyen unsurlar politik, maliyet, çevre ve güvenlik konuları olarak görülmektedir.

2.2.1. Politik Faktörler

Enerji jeopolitiğine bakıldığında, dünyada bir ikilemin varolduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkeler enerji fakiriyken azgelişmiş/gelişmekte olan ülkeler enerji zengindir. 19. yüzyıldan itibaren enerji kaynaklarına sahip olmak, üretimini elde tutmak, taşıma güzergahını denetim altında bulundurmak ve bu uğurda uluslararası mücadele başarılı olmak devletlerin temel dış politika amaçları arasında değerlendirilmeye alınmıştır. Enerji uluslararası ticarete ana unsur olarak varlığını bu gün de sürdürmektedir.⁶⁵

Günümüzde enerjiye olan talebin sürekli artması ve buna paralel olarak kaynakların azalması, Hazar bölgesine gösterilen ilginin yoğunlaşması sonucunu doğurmuştur. Petrol ve doğal gaz, ekonomi ile politikayı bölgede iç içe sokmuş, dengeleri son derece hassas konuma getirmiştir. Devletlerarasında, yerel ve

⁶⁴ Erdoğan, **a.g.e.**, s.115.

⁶⁵ Gürpınar B.,A. Kesici, **a.g.e.**, s.167.

uluslararası şirketler arasında ittifaklar yapılmış, ortaklıklar teşkil edilmiş, ya da tam aksine kıyasıya mücadeleler yaşanmıştır.⁶⁶

Azerbaycan petrollerinin BTC boru hattı vasıtasıyla Akdeniz'e, oradan da Batı pazarlarına ulaştırılması konusunda bölgede, birinin liderliğini ABD, diğerinin ise Rusya'nın yaptığı iki karşıt grubun olduğu görülmektedir. ABD enerji politikaları, enerji kaynakları ve geçiş yollarının güvenliğinin sağlanması yoluyla ekonomik çıkarların korunması, enerjinin bulunabilmesi ve istikrarlı bir biçimde sağlanması, kaynak çeşitliliğinin oluşturulması gibi üç temel unsura dayanmaktadır.⁶⁷

ABD toplam dünya petrol tüketiminin %25'ini tek başına gerçekleştirmektedir. 1980'lerde petrol ihtiyacının üçte birini ithal eden ABD, 1990'larda ihtiyacının yarıdan fazlasını ithalat yoluyla karşılamıştır. 2000'li yılların başlarından itibaren ülke petrol ithalatının, toplam tüketiminin 70%'ine tırmadığı görülmektedir.⁶⁸

Halihazırda günlük dünya petrol talebi 80 milyon varilden fazladır. OECD ülkeleri günde yaklaşık 50 milyon varil petrol tüketmektedirler. Sadece Çin günlük 6.7 milyon varil petrole gereksinim duymakta ve yıllık %15 civarında talep artışı sergilemektedir. Doğu Asya'nın hızlı büyüyen ekonomileri ile beraber Çin'in, yıllık petrol talebinde OECD ülkelerini geçeceği görülmektedir.⁶⁹

ABD petrolü, stratejik bir araç olarak kullanmakta ve Ortadoğu'dan sonra Hazar petrollerini de kontrol altına almak istemektedir. Dünyadaki hâkimiyetini sürdürebilmek için enerji kaynakları ve ulaşım yollarını kontrol altına alması gerekmektedir. Sadece bu yolla Çin, AB, Japonya gibi rakip güçlerin petrol kaynakları üzerinde denetim olanağına kavuşması mümkündür. ABD dünya enerji

⁶⁶ Talıbov, **a.g.e.**, s.81.

⁶⁷ Erdoğan, **a.g.e.**, s.257,266.

⁶⁸ Kocaoğlu, **a.g.e.**, s.108.

⁶⁹ BP, "BP Statistical review of World Energy", (Çevrimiçi), http://www.bp.com/liveassets/bp.internet/globalbp_uk_english/energy-reviews_2005/st. , 13 Mart 2006.

kaynaklarından güvenli ve uygun fiyatlarla yararlanacağı bir küresel sistem kurmadığı takdirde enerji sağlama güvenliği ve ekonomik gelişimi dahi tehlikeye girecektir.⁷⁰

Hazar bölgesindeki ABD çıkarları çok açıktır. Hazar kaynaklarının kullanılması yoluyla Ortadoğu'nun dünya petrol stokları üzerindeki ağırlığını ortadan kaldırmak, küresel enerji ve fiyat dengesinde olumlu etki yaratacak, aynı zamanda ABD petrol şirketleri iştirakleri ile de uzun vadeli ticari yararlar sağlayacaktır.⁷¹

Bunun için doğal kaynakların nakli üzerindeki Rusya tekelinin kırılması gerekmekteydi ki, bu konuda ilk adımların 1994 yılında ABD Başkanı'nın Hazar enerji politikasına odaklı özel çalışma grubu oluşturulmasından sonra atıldığı görülmektedir. 31 Ocak 1995 tarihinde Büyükelçi Marc Grossman'ın Hazar petrolünün dünya pazarlarına birden fazla hattan çıkmasını istedikleri yöndeki açıklaması ABD yönetiminin ilk somut çıkışı sayılabilir.⁷²

Bu dönemden itibaren, bölge enerji kaynaklarının Rusya üzerinden değil de, Türkiye üzerinden taşınması yönünde karar alan Washington'da, politikaların değişmeye başladığı, petrol merkezli yaklaşımdan, jeopolitik merkezli yaklaşıma kayıldığı görülmüştür.⁷³

Kuzeyden Rusya, güneyden İran'ın baskılarına karşı savunmasız durumda olan Azerbaycan'ın desteklenmemesi durumunda bağımsızlığını kaybetmesi, son derece önemli petrol kaynaklarının da yeniden Rusya denetimi altına girmesi tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Petrol boru hattının, jeopolitik eksen olarak tanımlanan

⁷⁰ Erdoğan, **a.g.e.**, s.261,263.

⁷¹ Vassilis K Foukas **Balkanlar Ortadoğu Kafkasya; Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları**, Çev. Ali Çakıroğlu, İstanbul, Aykırı Yayıncılık, 2004, s.33.

⁷² Gürpınar B,Kesici A, **a.g.e.**, s.180.

⁷³ Ümit Özdağ, "Panel Sunumu", **Kafkasya'daki Son Gelişmeler Ve Türkiye**, Ankara, Bilkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2004, s.18,19.

Azerbaycan'ın, politik destekçisi Türkiye'den geçirilmesi suretiyle Rusya'nın bölge devletlerinin politikaları üzerinde siyasi etkisinin azaltılması amaçlanmıştır.⁷⁴

Azerbaycan sahip olduğu yataklarla ilgili yaptığı anlaşmalar çerçevesinde elde edilecek petrolün Akdeniz'e ulaştırılması hedefini ilk zamanlardan itibaren ısrarla sürdürmüştür. Azerbaycan enerji kaynaklarının üretim ve dünya pazarlarına taşınmasını, problemlerinin çözümüne ve bölgede denge politikası yürütmeye yönelik olarak kullanmaya çalışmıştır. İran, Fransa ve Rusya şirketlerine çeşitli anlaşmalarda pay verilmesi bu ülkelerin Karabağ savaşında en azından tarafsız kalmalarını sağlamak ve ülke üzerine olumsuz baskılarını hafifletmek adına yapılmıştır. Azerbaycan mümkün olduğu ölçüde Rusya'dan uzaklaşmak, kısa vadede onun çıkarlarını zedelemekten kaçınarak, uzun dönemde BTC projesini gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.⁷⁵

Türkiye'nin bölge devletleri ile güçlü bağının varlığı, enerji köprüsü hedefi ve enerji kaynaklarının yeniden bölüşülmesi sürecinde söz sahibi olma isteği BTC sürecinin başından beri aktif rol almasına neden olmuştur. Ortak politik hedeflerin varlığı ABD, Türkiye ve Azerbaycan'ın kaynakların BTC güzergahıyla dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda işbirliği ve ittifak yapmaları sonucunu doğurmuştur.⁷⁶

Azerbaycan petrollerinin BTC boru hattı vasıtasıyla taşınması projesine karşı olan Rusya ise her vasıta ile bu projenin gerçekleşmesini engellemeye çalışmıştır. 1993 yılından itibaren dış siyasette "Yakın Çevre" doktrinini yürürlüğe koyan Rusya, Azerbaycan'ı yeniden etkisi altına almayı öncelikli hedef olarak görmüştür. Eğer Azerbaycan, Rusya tarafından etki altına alınırsa:⁷⁷

⁷⁴ Zbigniew Brezinski, **Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, Çev.Yelda Türedi, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 2005, s.182.

⁷⁵ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul, Der Yayınları, 2001, s.212.

⁷⁶ Kocaoğlu, **a.g.e.**, s.110.

⁷⁷ Okan Yeşilot, "Azerbaycan'daki Çeçen Mülteciler ve Rusya ile İlişkilere Yansımaları,"**Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, Ed. Okan Yeşilot, İstanbul, Kitapevi, 2005, s.192.

1. Hazar bölgesinde Batı'nın etkisinin artması önlenmiş olur.
2. Rusya'nın stratejik çıkarlarını güçlendirmek, Yakın ve Ortadoğu'ya yaymak imkanı doğar.
3. Türk Dünyasının coğrafi merkezinin kontrolü, Türklerin kaynaşması ve işbirliğini önler.
4. Hazar bölgesindeki iktisadi çıkarlarını korumak, aynı zamanda da bölgenin kara, hava, haberleşme ve deniz yolları üzerinde söz sahibi olunur.

Azerbaycan'ı etki altında tutmak isteyen Rusya mali, teknolojik ve ideolojik imkanlardan yoksun olduğu için askeri ve siyasi baskı araçlarını kullanmıştır. Elçibey yönetiminin askeri darbeye devrilmesi, Aliyev döneminde de Ekim 1994, Mart 1995'te iki başarısız darbe girişimi ve politikacılara karşı suikastlar, Hazar'ın statüsü konusunda uzlaşmaz politikalar sergilenmesi sadece birkaç örnek olarak gösterilebilir.

BTC projesinin gerçekleştirilme mücadelesinde petrol anlaşmalarında yer alan Batılı şirketlerin izledikleri politikaların zaman içinde değişiklikler göstermesi ilk yıllarda proje konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur. Erken petrolün Bakü-Supsa hattı vasıtasıyla nakli konusunda, Batılı şirketler tarafından sergilenen olumlu tutum, Ana İhraç güzergahı gündeme geldiği ilk yıllarda değişiklik göstermiştir. AIOC içindeki Batılı şirketler özellikle BP ve AMOCO, BTC'ye yönelik olumsuz stratejiler izlenmişlerdir. Bu strateji, mümkün olan en az yatırımla, üretilen petrolün, maksimum kar sağlayacak koşullarda satılmasını amaçlamıştır.⁷⁸

Yabancı şirketler Hazar'dan çıkarılacak petrolün çok olmadığını, petrol fiyatlarının düşüklüğünü Ceyhan hattının inşası için yetersiz olduğunu ve Bakü-Supsa hattının bu çerçevede en uygun tercih olacağını belirtmişlerdir.⁷⁹

⁷⁸ Necdet Pamir, **Bakü-Ceyhan Boru Hattı:Orta Asya Ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun**, Ankara, ASAM Yayınları, 1999, s.49.

⁷⁹ Talıbov, **a.g.e.**, s.88.

Şirketler ucuz petrol fiyatları ve yatırım şartlarının istedikleri şekilde olmadığı için politika değişikliğine başlamışlardır. Rezervlerin az olduğu iddiaları özellikle BTC hattının önünü kesmek ve hattı destekleyen Amerikan yönetimini baskı altına almak için olmuştur. Aynı yılın Haziran'ından itibaren Japon Japex, İtochu ve Taikoku, Inpex şirketlerinin 2.3 milyar \$'lık anlaşma imzalamaları, sonra Statoil'in yatırımlarını 2 katına çıkaracağını beyan etmesi baskıyı hafifletmiştir. Cumhurbaşkanı Aliyev'in BP-AMOCO konsorsiyumunun Şah Deniz sahasında 700 milyar m³ doğalgaz yatakları keşfettiği haberini basına açıklaması "oyunun" bozulmasıyla neticelenmiştir.⁸⁰

1998 yılının Eylül ayında BTC hattının yapımını hızlandırmak için bölgeye gelen ABD Başkanı'nın özel temsilcisi John Wolf ülkesinin önceliğinin Bakü-Ceyhan olduğunu ve BP-AMOCO'nun projeyi baltalamakta olduğunu söylemiştir.⁸¹

Bölgeye yönelik stratejik hedefleri Türkiye ile örtüşen ABD yönetimi, petrol şirketlerinin BTC projesini ticari yönünden çok stratejik boyutuyla ilgilenmelerini sağlayacak etkin politikalar izlemiştir. BP-AMOCO'nun ABD şirketi ARCO ile milyarlarca dolarlık birleşme anlaşması yapacak olması ve birleşmenin ABD yönetimi tarafından engelleneceği korkusu bu şirketlerin BTC projesine destek vermesini sağlamıştır. Ayrıca, 1999 yılı 2.yarisından itibaren petrol fiyatlarında görülen artış, Türkiye ve Azerbaycan yönetimlerinin etkin çabaları, Çeçenistan'da yeniden alevlenen savaş da BTC projesine AIOC operatörü olan BP-AMOCO'nun destek vermesinde etkili olmuştur. Böylece 18 Kasım İstanbul AGİT zirvesi'ne giderken BTC projesi önündeki en büyük engellerden sonuncusu olan BP-AMOCO'nun olumsuz tavrı aşılmıştır.⁸²

⁸⁰ "Azerbaycanda Petrol Yok mu?Yoksa Herşey..."**Power Dergisi**, Sayı:8, 1999, s.18.

⁸¹ Erdoğan, **a.g.e.**, s.97.

⁸² **A.e.**, s.98.

2.2.2. Çevresel Faktörler ve Türk Boğazlarının Durumu

Hazar bölgesi petrollerine bağlı çevre sorunları iki ana başlık altında incelenebilir. Birincisi petrol üretiminden kaynaklanan sorunlar, ikincisi ise üretilen kaynakların taşınmasından doğabilecek çevre sorunlarıdır.

Azerbaycan'da da uzun dönem kaynakların, çevre dikkate alınmaksızın kullanımı politikası uygulanmıştır. Azerbaycan petrol yataklarının yoğun olarak kullanıldığı 130 yıl zarfında, Abşeron yarımadasında petrol gölleri ve petrolle kirlenmiş geniş araziler oluşmuştur. Petrol üretiminin zamanla denizin içlerine doğru kaymasıyla ekolojik durum daha da kötüleşmiştir. Gelişmekte olan ülkeler zengin ülkelerin tarihi mirasını taklit ederek dikkatsiz bir biçimde sanayileşmekte ve bu süreçte çevresel sorunlar, kalkınmaya oranla ikinci planda görülmektedir.⁸³

Son derece eşsiz flora ve fauna sistemine sahip olan Hazar Denizi, diğer deniz ve okyanuslara benzememektedir. Halihazırda dünyada bulunan av balıklarının %80'i, kara türlerinin ise %90'ı Hazarda bulunmaktadır. Havyar üretimi yapılan mersin balığının 7 türü yaşamakta, toplam 100'den fazla balık türü bulundurmaktadır. Bundan başka Azerbaycan sahip olduğu sulak alanlarda, özellikle Hazar Denizi ve deltalarında, kışı geçiren kuşların sayısı bakımından Avrupa'da ikinci, Batı Paleartik alanda ise üçüncü sırada bulunmaktadır.⁸⁴

BTC projesi gündeme geldiği dönemden itibaren Rusya ve İran, Azerbaycan'ı, Hazar'ın kaynaklarının kullanılmasında hassas ekolojik dengeleri gözetmemekle suçlayarak, Hazar'ın dünya havyar üretiminin %90'ını sağladığı, petrol arama ve üretiminin balık nesline zarar vereceği iddiasını ileri sürmüşlerdir. Bu iddianın, 70 yıl zarfında Rusların Azerbaycan'da hiçbir önlem almadan petrol alanlarını kullanmaları sonucu yaranmış çevresel felakete bakıldığında, samimiyeti

⁸³Zbigniew Brzezinski, **Kontrolde Çıkış Dünya: 21.Yy. Arifesinde Dünya Çapında Karmaşa**, Çev. Haluk Menemencioglu, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994, s.208.

⁸⁴Elçin Sultanov, "BTC Boru Hattı Boyunca Azerbaycan'daki Biyolojik Çeşitliliğin Korunmasındaki Öncelikler", **Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattının Çevre Yönleri**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, 2001, s.10.

ve inandırıcılığı bulunmamaktadır. Aslında zengin bir flora ve faunaya sahip olan Hazar’da çevre kaygıları önemli dayanaklara sahiptir. Ancak çevre sorunlarını gündeme getirenler bunu bir politika argümanı olarak kullanmakta ve boru hatları tartışmalarında üstünlük sağlamayı amaçlamaktadır.⁸⁵

Yapılan petrol anlaşmalarında, Hazar Deniz’inde o tarihe kadar alınmış olan çevre koruma tedbirlerinden çok daha ileri şartlar olduğu gerçeği dile getirilmiş, iddia ve kaygıların yersiz olduğu beyan edilmiştir. Biyolojik çeşitliliğin korunması, ekosistemin varlığına yönelik mevcut tehlikelerin ortadan kaldırılması ve potansiyel tehditlerin göz önünde bulundurularak önlenmesi, boru hattı güzergahı seçiminde dikkate alınmıştır. Çalışmalarda boru hattı bölgelerindeki sismik tehlike, boru hattı malzeme ve çalışma koşulları, yeni ve ekolojik teknolojiye sahip ekipman, boru hattı güzergahındaki fauna ve flora, toprak, su havzası ve atmosferin kirlenmesi gibi konular dikkate alınmasıyla ayrıntılı bir şekilde projelendirilmiştir.⁸⁶

Hazar bölgesi petrollerinin taşınmasında çevresel etkilerle birlikte, Türk Boğazlarını durumu da tartışmalara neden olmuş, karşıt grupların güzergah belirleme konusunda geliştirdikleri politikalar da önemli dayanak noktası olmuştur.

İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi’nden oluşan Türk Boğazları bölgesi yüzyıllardır dünyanın en önemli deniz ticareti ve stratejik doğal su yolu olmuştur. Türk Boğazları ile Karadeniz’i Ak deniz’e bağlanmaktadır ve bu iki deniz arasında, Ege ve Marmara denizleri aracılığı ile oldukça karışık bir su akışı mevcuttur. Ege Denizi ile Karadeniz arasındaki mesafe ise yaklaşık 200 km uzunluğundadır.⁸⁷

Türk Boğazlarından yaklaşık yılda 40-60 milyon ton arası ham petrol geçmektedir. Deniz Ticaret Odası yayınında 1997 yılında İstanbul Boğazından 63

⁸⁵ Oğan, **a.g.e.**, s.178.

⁸⁶ İslam Mustafayev, “Hazar Petrolünün Boru Hatları ile Taşınmasının Çevresel Etkisi”, **BTC Petrol Boru Hattının Çevre Yönleri**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, 2001, s.15.

⁸⁷ Çaylı, **a.g.e.**, s.41.

milyon ton ham petrol ve ürünlerini taşıyan 4303 gemi geçtiği bildirilmiştir.⁸⁸ Türk Boğazlarında uluslararası deniz trafiğinin sayısal artışı yanında gemi boyutlarının da büyümesi ve taşınan tehlikeli yük, çeşit ve miktarlarında görülen artışlar tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Artan tehlike ve olumsuzlukları minimize etmek için, Türkiye 1 Temmuz 1994 tarihinde “Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkındaki Tüzüğü” uygulamaya koyarak deniz trafiğini yeniden düzenlemeğe başlamıştır.⁸⁹

Rusya bu karara şiddetle karşı çıkmış, Montreux Sözleşmesi’nin devam ettiğini ve Türkiye’nin tek taraflı olarak böyle bir düzenlemeye gidemeyeceğini öne sürmüştür. Rusya tarafı, Boğazlardan geçiş düzenin ekolojik gerekçelerle değiştirilmesine kuşku ile yaklaşmakta ve bu girişimi Hazar petrollerini Türkiye üzerinden taşıma projesine üstünlük sağlamak olarak değerlendirmiştir. Türkiye ise Montreux Sözleşmesi’nin üzerinden 60 yıla yakın zaman geçtiğini, deniz trafiğinin aşırı arttığını eski Varşova Paktı ülkelerinin bağımsız olduktan sonra gelişme sürecinde Karadeniz üzerinden daha fazla ticaret yapıldığından yeni düzenlenmenin kaçınılmaz gerçek olduğunu savunmuştur.⁹⁰

Türk Boğazlarında çok kuvvetli, hızlı, yoğun ve yönü değişken akıntılar ve sis yüzünden gemileri kontrol altında tutmak zordur. Ayrıca boğazların oldukça dar geçitlere sahip olması risk faktörünü oldukça artırmaktadır. 1979 yılında Romen bandıralı tankerin yaptığı kaza neticesinde 100 bin ton ham petrolün denize akması ve 41 denizcinin yanarak ölmesi olayı, 15 milyonluk İstanbul’un kaderinin şansa teslim edilmesinin tehlikeli sonuçlar doğurabileceğinin kanıtıdır.⁹¹

2000’li yıllarda Hazar Petrollerinin de yoğun bir şekilde üretimine başlanacağı, boğazlardan geçecek petrol miktarının 150 milyon ton/yıl seviyelerine ulaşacağı dikkate alındığında çevresel gerekçelerin ve kaygıların geçerli olduğu

⁸⁸ Deniz Kutluk, **Hazar-Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları Çevresel Tehdit**, İstanbul, TÜDAV Yayınları, No:16, 2003, s.81.

⁸⁹ Soylu, **a.g.e.**, s.105.

⁹⁰ Natalya Ulçenko, “Rusya ve Türkiye’nin Güvenliğinde Enerji İhracat ve İthalatının Rolü”, **Avrasya Dosyası, Rusya Özel**, Cilt:6, Sayı:4 , 2001, s.144.

⁹¹ Erdoğan, **a.g.e.**, s.130.

görülmektedir. Ayrıca tüzük hazırlama ön çalışmaları 1987 yılında başlamış,1990'da kurulan komisyon ile resmen başlamış,1994 başlarında ise tamamlanmıştır. Petrolün taşınması konusu henüz tartışılmazken hazırlıklar başlamış ve yürütülmüştür.⁹²

Deniz taşımacılığında, boru hattındaki kadar kapsamlı bir çevresel risk analizi yapılmadığı ve herhangi bir olasılık hesabının da güvenilirlik açısından hiçbir geçerliliği olmadığı bilinmektedir. Ayrıca, çevreye verilecek zararın tazmin edilmesi gibi çok önemli bir konu ise halen International Maritime Organization (IMO)'nın deniz taşımacılığında sigorta limitleri kapsamlı düzenleyici çalışmalarında tartışmalı olarak sürmekte olan konulardan birisi durumundadır. Konuya çevresel değerler açısından bakıldığında petrolün boru hattıyla taşınmasının en güvenli vasıta olduğu ortaya çıkmaktadır.⁹³

2.2.3. Maliyet Faktörü

Petrol boru hatları petrolün maliyetine ve pazar değerine göre karlı kılınabilmek üzere inşa edilmektedir. Yapılacak boru hattının toplam maliyetinin yanında, geçiş ücreti ve işletme/bakım ücretleri gibi konular da dikkate alınmak durumundadır. Üreticiler petrolün pazardaki satış maliyetini hesap ederken, birim üretim maliyetinin üzerine ulaştırma maliyetini de ekledikten sonra, çok marjinal olmayan bir karı da elde etmek arzusundadırlar. Oluşan toplam maliyetin dünya petrol satış fiyatlarının altında tutulabilmesi şarttır.⁹⁴

Petrolün Gürcistan ve Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaştırılması konusunda siyasi irade beyanda bulunduktan sonra, yabancı petrol şirketleri BTC boru hattının maliyet bakımından çekici olmadığı, hattın yapımının ekonomik açıdan uygun olmadığı görüşünü savunmağa başlamışlardır. BTC seçenekler arasında en uzun, dolayısıyla da maliyeti en fazla olması nedeniyle şirketler yeni Bakü-Supsa (50 milyon ton/yıl kapasite) boru hattı yapılmasını istemişlerdir. Uzunluğu 850 km bu

⁹² Soylu, **a.g.e.**, s.107,111.

⁹³ Kutluk, **a.g.e.**, s.14.

⁹⁴ **A.e.**, s.79.

hattın 1,8 milyar dolara mal olacağı hesaplanmıştır. Oysa Bakü-Ceyhan'ın uzunluğu 1730 km, maliyeti ise şirketlere göre 4 milyar\$, ABD ve Türkiye'ye göre 2,4 milyar \$ olacağı tahmin edilmiştir. Fakat Türkiye'nin, Boğazlardan petrol tankerleri geçişini zorlaştırma kararlılığı, ABD yönetiminin siyasi baskısı ve Azerbaycan'ın ısrarlı politikası, şirketlerin direncini kırmış ve BTC boru hattının yapımına geçilmesini hızlandırmıştır.⁹⁵

PLE şirketi tarafından 1996'da başlatılan ve 1998'de tamamlanan fizibilite raporunda, Bakü-Ceyhan'ın maliyeti 2,2 milyar \$ açıklanmış ve daha sonra da Enerji Bakanlığı tarafından 1,7 milyar \$ olarak revize edilmiştir. Bunun ardından Türk tarafı fizibilitede petrolün akışında hesap hatası yapıldığını, ek pompa istasyonu gerekeceğini, maliyetini 2,4 milyar \$ olarak açıklamış, karşılıklı müzakereler ve tartışmalar uzun süre sürmüştür. Türkiye kendi rakamında ısrarlı olmuş ve bunu desteklemek amacı ile boru hattı yapımının 2,4 milyar doları aşması durumunda maliyeti tek taraflı karşılayacağını AIOC ve ilgili taraflara resmen bildirmiştir. Kısa süre geçtikten sonra ise Enerji Bakanlığı maliyeti 2,7 milyar \$ olarak revize etmiştir. Bu açıklamalar Türkiye'nin gelecek pazarlıklarda pozisyonunu zayıflatıcı etki göstermiştir.⁹⁶

Anahtar Teslimi Müteahhitlik Anlaşması ile BTC'nin Türkiye sınırları içindeki kısmi ve Ceyhan Terminalinin yapımı BOTAS'a havale edilmiştir. Projenin fiyatı 1,3 milyar \$, kamulaştırma bedeli olarak da 100 milyon \$ rakamı belirlenmiştir. BOTAS inşaatı bu rakama bitiremezse, aradaki farkı üstleneceğini, belirlenen zamanda inşaatı bitiremezse tazminat ödeyeceğini taahhüt etmiştir. Bütün bu şartlar "Türk Hükümeti Finansal Garanti Anlaşması" ile de güvence altına alınmış, Hazine Bakanlığı tarafından 300 milyon \$ tutarındaki teminat mektubu karşı tarafa sunulmuştur.⁹⁷

⁹⁵ Turan News Agency, **Osnovnie Makroekonomičeskie Pokazateli Azerbaydjana 1999**, Bakü, 2000, s.45.

⁹⁶ Pamir, **a.g.e.**, s.86.

⁹⁷ Erdoğan, **a.g.e.**, s.102.

Türkiye, tüm müzakere ve tanıtımlarda, mümkün olan en düşük geçiş ücretini uygulayacağını ifade etmiştir. Anlaşmaya göre, hatla taşınacak petrolden, yüklenecek her varil başına Türkiye ilk 16 yıl için 20 centi vergi olmak üzere toplam 55 cent transit geçiş ücreti alacaktır. 16 yıl içinde hattın tam kapasiteye ulaşacağı varsayıldığından bu süre bitiminden sonra teşvikler azaltılarak sonraki 24 yıl için varil başına 37 centi vergi, toplam 80 cent ücret alınacaktır. Türkiye’den boru hattının inşasında istenen vergi indirimi, bazı inşaat mallarının bedelsiz temini vs. gibi tavizlerin yanında, geçiş ücretinin de aşağıya çekilmesi şirketlerin esas hedefi olmuştur.⁹⁸

Toplam taşıma maliyeti fizibilite aşamasında 2,58 \$/varil olarak hesaplanmıştır. Bu fiyata transit geçiş ücretleri, taşıma masrafları, her türlü bakım, onarım ve işletme masrafları dahildir. Daha sonra taşıma maliyeti katılımcı şirketlerin vereceği petrol miktarına göre varil başına 3-4\$ aralığında belirlenmiştir. Tüm faaliyet müddeti boyunca 3\$/varil tarifesinden aşağı uygulama olmayacağı, BTC’ye petrol vermek isteyen 3, şirketlere de verilecek petrolün kalitesi ve miktarı konusunda görüşmeler sonucunda fiyat belirleneceği karara bağlanmıştır.⁹⁹

Projeyi hayata geçirmek üzere, 3 Ekim 2000 tarihinde AIOC üyesi 8 şirketten oluşan sponsor grup oluşturulmuş ve grubun üyeleri 17 Ekim 2000’de “Sponsor Grup Finansman ve İşbirliği Anlaşması” imzalamışlardır. 1 Ağustos 2002’de ise Londra’da inşaat işlerinden sorumlu olacak BTC Co. ve finansman işlerinden sorumlu olacak BTC Investment adı altında 2 şirket kurularak koordineli bir şekilde yapım çalışmalarına başlanmıştır. Projenin %30 finansmanı katılımcı şirketlerce, %70’i ise uluslararası finans kuruluşları ve ticari bankalarca karşılanacaktır.¹⁰⁰

AIOC’un 26 Şubat 2001’de yayınladığı bildiride BTC’de pay dağılımının, SOCAR %50, BP %25,41 (operatör), Unocal %7,48, Statoil %6,37, TPAO %5,02,

⁹⁸ Necdet Pamir, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’nda Son Durum”, (Çevrimiçi) <http://www.pete.metu.edu.tr/~emre/photogallery/petrol.pdf>, 12 Temmuz 2006.

⁹⁹ Moroz, **a.g.e.**, s.9.

¹⁰⁰ BTC Company, “BTC Projesinin Katılımcıları”, (Çevrimiçi), <http://www.btc.com.tr/proje.html>, 04 Mayıs 2006

İtochu %2,92, Ramco %1,55, Delta Hess %1,25 şeklinde olacağı duyurulmuştur. Aynı yılın Ağustos ayında SOCAR Başkanı Natık Aliyev Mega Proje’de iştirak eden tüm şirketlerin BTC’de olmasını istediklerini belirtmiş, ayrıca Kazakistan’da çalışan şirketlerle de projeye katılmaları için görüşmeler yapıldığını söylemiştir. Görüşmeler sonunda ilk kez AIOC dışından bir şirket olan ENİ Nisan 2002’de SOCAR’ın %5’lik hissesini alarak BTC yatırımcı grubuna katılmıştır. SOCAR, kalan %45’lik hissesinin %25’ini kendisinde tutacağını, %7.5’ini katılımcılar arasında paylaştıracağını, %12,5 hisseyi ise isteyene satacağını beyan etmiştir.¹⁰¹

Çeşitli şirketlerin zaman içinde katılımları ile sponsor grup içinde şirketler ve payları değişmiştir. BTC Co. Şirketinde pay dağılımı son şekliyle bu şekilde olmuştur.

Tablo 4: BTC Projesi Katılımcıları ve Payları (%)

BP Exlaration Ltd.	İngiltere	%30.10
SOCAR	Azerbaycan	%25.00
Unocal Ltd	ABD	%8.90
Statoil	Norveç	%8.71
TPAO	Türkiye	%6.53
Eni-Agip	İtalya	%5.00
TotalFinaElf	Fransa	%5.00
İtochu İnc.	Japonya	%3.40
Inpex	Japonya	%2.50
Conoco Phillips	ABD	%2.50
Delta-Hess Ltd.	S.Arabistan/ABD	%2.36

Kaynak: <http://www.btc.com.tr/mep.html>, (Çevrimiçi), 04 Mayıs 2006.

Projenin finansmanına yönelik çalışmalar uzun ve gergin geçen bir sürecin sonunda tamamlanmıştır. Dünya Bankası, Uluslararası Finans Kurumu (IFC), ABD Exim Bank, Japon Exim Bank, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD)’nın da aralarında bulunduğu yaklaşık 20 kredi kuruluşu, BTC projesine kredi onaylarını vermiştir. Bu noktada, Türkiye ile Azerbaycan arasında 3 Şubat 2004’te Türk

¹⁰¹ Mamed Mirzoev, **Zapiski Geologa-2**, Bakü, Araz Neşriyatı, 2003, s.190, 216.

tarafının ev sahipliği sıfatı ile “Hükümetin Yüklendiği Görevlerin Tebligat Ve Kabulü” anlaşması Bakü’de imzalanmıştır.¹⁰²

Detaylı mühendislik çalışmaları, projenin inşaatının 2,94 milyar \$’a bitirileceğini göstermiştir. İlk tahmini maliyet, hattın tam dolumu için gerekecek 10 milyon varil petrol alımı (250 milyon \$) ve borç alımı için yapılan görüşmelerin maliyetini de eklenmekle 3.6 milyar \$ olarak hesaplanmıştır. Bu rakamın %30’na tekabül eden 1 milyar \$ BTC Co. tarafından, 2,61 milyar \$ ise alınacak krediler yardımıyla karşılanacaktır. Onaylanan krediler 10-12 yıl vadeli ve yıllık LIBOR+3.5% şartını taşımaktadır. Alınan kredilerin dağılımı, EBRD ve IFC kaynaklarından 250 milyon \$, 15 Ticari bankadan 936 milyon \$, Japon Exim Bankasından 480 milyon \$, BP, Statoil, Conoco Philips ve Total şirketlerinden 923 milyon \$ şeklindedir. Bu kredilerin 250 milyon \$’lık kısmı EBRD ve IFC, 686 milyon \$ ise sigorta acentelerinin garantisindedir. Boru hattının inşa aşamasında toplam maliyetin 3,9 milyar \$’a kadar çıkacağı ortaya çıkmıştır. Maliyet artışı boruya doldurulacak petrolün pahalalanması ve istimlak giderlerinin yükselmesinden kaynaklanmış, aradaki farkın BTC Co. tarafından karşılanacağı bildirilmiştir.¹⁰³

BTC’nin anlaşmalarda belirtilen tarihte kullanıma verilmesi mümkün olmadığından BOTAS’ın tazminat ödemesi gündeme gelmiştir. Fakat BTC Co. Başkanı David Woodward “şimdiki aşamada önemli olanın ceza değil, BTC’nin bir an önce bitirilmesi olduğunu” söyleyerek iddianın gerçek olmadığını beyan etmiştir. BOTAS güzergahta değişiklik yapıldığından ilave teçhizat alındığını ve bunun da maliyet artışına yol açtığını iddia ederek, 400 milyon \$ tutarında tazminat talebinde bulunmuştur. Nisan 2006’da hukuk ve finans uzmanlarının da katılımıyla BOTAS’ın tazminat talebi müzakere edilmiştir. Azerbaycan Sanayi Bakanı Natık Aliyev, uzun görüşmeler sonucunda, , iddianın dayanaklarını araştırılarak BOTAS’a 333 milyon \$ verilmesi konusunda razılaşma sağladığını, böylece sorunun çözüldüğünü beyan

¹⁰² Pamir, **a.g.e.**, s.5.

¹⁰³ Guliyeva, **a.g.e.**, s.23.

etmiştir. BOTAS'ın inşaat aşamasında şirketten aldığı 192 milyon \$ kredinin de dahil edildiği tazminat tutarının BTC Co. tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁴

2.2.4. Güvenlik Faktörü

Takip edilecek güzergah seçiminde ekonomik ve politik düşüncelerle çevresel kaygıların yanında güvenlik faktörünün önemli etkisi olmuştur. Burada güvenlik konusunu iki boyutu ile incelemek gerekmektedir. Bunlardan ilki farklı güzergah tercihlerini savunan tarafların enerji, dolayısıyla ekonomik güvenliğinin sağlanması, ikincisi ise seçilecek boru hattının güvenliği konularıdır.

21. yy. enerji politikalarının temel amaçlarından biri enerji kaynaklarının çeşitliliğini sağlamaktır. Enerji arzının güvence altına alınması için ise kaynak çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Petrol tüketicisi sanayileşmiş ülkelerin güçlerini sürdürmesi, petrol akışının düzenli olarak yapılmasına bağlıdır. Özellikle, ülkenin kendi enerji kaynaklarının sınırlılığı noktasında, enerji ithalatının istikrarlı biçimde yapılabilmesi ulusal ekonomik güvenliğin önemli bir unsurudur. Bundan dolayı her devlet tedarik güvencesini sağlamak uğraşı vermektedir.¹⁰⁵

21.yy'da dünya ekonomik sisteminin maddi genişleme döngüsünün petrol ve doğalgaz ile bağlantılı bir coğrafik denetimin kontrolünde gerçekleşeceği görülmektedir.¹⁰⁶ Bu bağlamda, ekonomileri büyük oranlarda petrol girdisine bağımlı olan ülkeler arasında enerji kaynaklarına sahip bölgelerde üstünlük kurma mücadelesi gittikçe daha da şiddetlenerek sürmektedir. Dünya petrol tüketim oranlarına bakıldığında ABD'nin %25'le lider olduğu listede, Uzak Asya ve Pasifik devletlerinin toplam %29, AB üyesi ülkelerin de %20 düzeyinde tüketim gerçekleştirdikleri görülmektedir. Enerji talebinde oluşacak artışla ilgili yapılan

¹⁰⁴ Moroz, **a.g.e.**, s.7.

¹⁰⁵ Ulçenko, **a.g.e.**, s.141.

¹⁰⁶ Şener Üşümezsoy, Şamil Şen, **Yeni Dünya Düzeni ve Körfez Savaşları**, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 2003, s.166.

tahminlere göre, şimdiki nüfus artışı ve ekonomik büyüme rakamları devam ederse, önümüzdeki 15-20 yıl içinde talebin %50 oranında artacağı hesaplanmaktadır. Talep artışı en büyük petrol tüketicisi ülkelerde, özellikle büyüme hamlesi başlatmış Çin ve Doğu Asya ülkeleri ile AB'den beklenmektedir. Bu nedenle ABD, olası Batı Avrupalı, Rusya, Çin gibi rakiplerini eleyerek, mümkün olduğu ölçüde petrol ve gaz üretimini ve Batı piyasalarına güvenli ulaşımını kontrol etmek istemektedir.¹⁰⁷

ABD 1970'lerde yaşadığı acı tecrübeyi bir daha yaşamamak için dünya enerji bölgeleri ve ulaşım yollarını daima denetim altında tutma hedefindedir. Bu amaçla 20. yy'ın sonlarından itibaren jeostratejik saydığı bölgelerde maddi, askeri ve siyasi olanaklarını kullanarak fiilen bulunma politikası uygulamaya başlamıştır. Ortadoğu bölgesi petrolleri üzerindeki denetimi Irak'a yapılan hareket sonrası mutlak hale gelen ABD, Hazar petroleri paylaşım mücadelesini de lehine çevirerek enerji kaynakları, yolları ve piyasalarını kontrol hedefini gerçekleştirmek istemiştir. ABD ilk başta kendi enerji güvenliğini kontrol altına almak, sonra da küresel rakiplerini enerji kısılcına alarak dünya hakimiyetini sürdürmek politikasını yürütmektedir. Çünkü küresel petrol vanasını elinde tutan, en azından yakın bir gelecek için dünya ekonomisini denetim altına almış olacaktır.¹⁰⁸

1970'lerde yaşanan petrol krizleri sonrası küresel ekonomiler petrole olan bağımlılıklarını azaltmak için yapısal değişiklikler uygulamaya başlamışlardır. Günümüzde ham petrol fiyatlarında yaşanan artışlar ekonomileri 30 yıl öncesine kıyasla daha az etkiler niteliktedir. Fakat yine de petrol ekonomilerin ana girdi faktörü olarak ağırlığını korumaktadır. Büyük petrol tüketicisi ekonomilerin petrole olan bağımlılık durumuna bakıldığında ilginç durumla karşılaşmaktayız. ABD'nin petrole olan bağımlılığı (milli hasılda 1 dolarlık artış sağlamak üzere kullanılacak petrol miktarı) 1973-2004 döneminde %53 azalmıştır. Çin ekonomisinin petrole olan bağımlılığı ABD'nin 2, Batı Avrupa ülkeleri ortalamasının ise 4 kat üzerindedir.

¹⁰⁷ Fouskas, **a.g.e.**, s.32.

¹⁰⁸ David Harvey, **Yeni Emperyalizm**, Çev. Hür Güldü, İstanbul, Everest Yayınları, 2004, s.17.

Dünya petrol talebi yıllık %3 oranında artarken, bu oran AB’de %1, ABD’de %3, Çin’de ise %15 civarında artmaktadır.¹⁰⁹

ABD, Fars körfezi bölgesine bağımlılığını azaltmak isteği, olası kriz zamanında güvenli ve kesintisiz enerji kaynağı sağlamak, enerji kaynaklarını çeşitlendirme piyasalarda gerektiğinde fiyat dengesi sağlama, Orta Doğu rejimlerinin geleceğine ilişkin kaygı ve düşünceleri ile BTC projesini desteklemiştir. Türkiye açısından bakıldığında bölge ülkeleriyle ortak tarih, dil, din ve kültür birliğinin de yarattığı özel ilgiyi katmakla aynı hedefler güdüldüğü söylenebilir. ABD Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan’la işbirliği yaparak “Doğu – Batı Enerji Koridoru” diye de adlandırılan BTC boru hattı projesini desteklemiş ve bütün siyasi ağırlığını koyarak netice alınmasına olumlu katkı yapmıştır.¹¹⁰

Boru hatları ile taşımacılıkta bir diğer önemli husus da, boru hatlarının güvenliği meselesidir. Boru hattı üzerindeki herhangi tahribat olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu sebeple, Hazar petrolünün taşınmasında düşünülen güzergahlarda (Bakü-Novorossiysk, Bakü-Supsa, Bakü-Tiflis-Ceyhan) inşa edilecek boru hatlarının güvenliği her zaman önemli bir konu olmuştur. Kuzey güzergahı olan Bakü-Novorossiysk hattının Çeçenistan’da yaşanan savaş, Batı güzergahı da adlandırılan Bakü-Supsa hattının ise Güney Osetya, Abhazya ve Acaristan Özerk Bölgelerinde yaşanan ayrılıkçı hareketler durumu mevcuttur. Türkiye’nin NATO üyesi olması sebebiyle, hattın korunmasında sorun yaşanmayacağı düşünülmüştür. NATO’nun güvenlik şemsiyesi altında olacak BTC güzergahı alternatifler arasında öne çıkan seçenek olmuştur.¹¹¹

Bakü-Ceyhan anlaşmaları imzalanmasının ardından bu hattın da yeterli derecede güvenli olmadığı fikirleri ortaya atılmıştır. Hattın geçeceği güzergah boyunca terör olduğu, ayrılıkçı güçlerle sorunların çözüme kavuşmadığı ve bunun da projeyi çok riskli kılacağı propagandası yapılmıştır. Türkiye tarafı throughput

¹⁰⁹ Murat Başboğa, “Soğuklar Petrolü Körükler”, **Forbes Dergisi**, sayı:2, Kasım 2005, s.154.

¹¹⁰ Erdoğan, **a.g.e.**, s.265.

¹¹¹ Çaylı, **a.g.e.**, s.47.

(gereken petrol miktarı) garantisi verilmesi durumunda politik risk garantisi vereceğini ifade etmiştir. Boru hattı yeterli dolulukla çalışırsa, terörden dolayı herhangi kesinti olması durumunda, ortaya çıkacak zararın giderilmesi ilgili tarafların kaybının karşılanması taahhüdünde bulunmuştur.¹¹²

23 Temmuz 2003 tarihinde BTC ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hatlarının güvenliğinin sağlanması konusunda ev sahibi ülkeler, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında işbirliği mekanizmasını düzenleyen bir protokol imzalanmıştır. Taraflardan her biri topraklarından geçecek boru hattının hem inşaat aşaması, hem de kullanım süresince güvenliği sağlamak yükümlülüğünü kabul etmişlerdir. Türkiye topraklarında kalacak kısmın korunması için BOTAŞ'la, Jandarma Genel Komutanlığı arasında varılan mutabakat uyarınca “Özel Güvenlik Timi” yapılandırılarak görev yapmaya başlamıştır. Hattın Azerbaycan kısmında güvenliğin atlı askerler tarafından, Gürcistan kısmında ise ABD'nin eğiteceği özel bir birim tarafından sağlanacağı bildirilmiştir. İmzalanan protokol uyarınca taraflar bir birine istihbarat, eğitim, teknik destek vs. konularında yardımda bulunacak, işbirliği yapacaklardır.¹¹³

¹¹² Necdet Pamir, **Bakü-Ceyhan Boru Hattı:Orta Asya Ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun**, Ankara, ASAM Yayınları, 1999, s.20.

¹¹³ Erdoğan, **a.g.e**, s.104.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BTC’NİN AZERBAYCAN EKONOMİSİNE MUHTEMEL ETKİLERİ

Azerbaycan’ın petrol yatakları ile ilgili yaptığı anlaşmaların ve üretilecek petrolün ihraç güzergahı olan BTC Boru hattının faaliyete başlamasından sonra ekonomik, sosyal, politik ve stratejik bakımdan önemli değişiklikler yaşanması kaçınılmazdır. Başta çok büyük miktarlarda petrol gelirlerinin ekonomiye girişi ile sırasıyla ekonomik düzelme, büyüme ve gelişme aşamalarının yaşanması beklenmektedir. BTC’nin faaliyete başlaması, ülkenin politik arenada yerinin sağlamlaştırması ve stratejik konumunun güçlenmesi sonucunu doğuracak, ülkenin sosyal durumuna da olumlu katkı sağlayacaktır.

3.1. Ekonomik Etkiler

Uluslararası Petrol Şirketleri ile bağlanmış anlaşmalar Azerbaycan ekonomisine önemli miktarda gelir sağlayacaktır. Bunun yanında BTC projesi kapsamında hem transit geçiş ücreti alınması, hem de hattın işletmesinden sorumlu BTC Co şirketinde hisse sahibi olunmasından dolayı gelir elde edilecek olması da petrol gelirlerine ilave olunursa Azerbaycan’ın petrol gelirlerinin büyük boyutlara ulaşacağı daha açık görülmektedir.

3.1.1. Azerbaycan’ın Petrolden Elde Edeceği Gelirler

Azerbaycan, yapılan anlaşmaların gerçekleşmesi ve BTC boru hattının faaliyete geçmesinden sonra önemli miktarlarda gelir elde edecektir. Gelirler, yatakların işletilmesinden, üretilen petrolün taşınması ve satışına kadar çeşitli safhalarda oluşacaktır.

Azerbaycan ilkin hesaplamalara göre toplam gelirin %78'ini elde edecektir. İştirakçilerin katılım oranlarına bakılmaksızın oluşturulan bu gelir paylaşımında, hatta elverişsiz koşullar oluşsa dahi (petrol fiyatlarında düşüş, teçhizat, makine, nakliye harcamaları, inşaat malları vs. fiyatlarında atış) Azerbaycan'ın payı %60'dan aşağı olmayacaktır.¹

Konsorsiyumun %22 olan payı içerisinde SOCAR'ın da %10'luk hisse ile temsil olunduğu, dolayısıyla yatırımcı payı alacağı da dikkate alındığında normal koşullarda Azerbaycan'ın toplam gelirlerin % 80'ini alacağı görülmektedir. Petrol anlaşmalarında belirtilen tahmini rezervlerin üzerinde kaynak keşfedilirse Azerbaycan aradaki farkın da % 88'ine sahip olacaktır.²

Her anlaşma üzere Azerbaycan bonus geliri alacaktır. Bir sefere mahsus olmak üzere ev sahibi ülke tarafına ödenen bonusun miktarı yatakların perspektifliğinden, çıkarılabilir petrol rezervi ve elde edilecek net gelirin miktarına göre değişmektedir. Bonuslar anlaşmalar onaylandığı tarihte, araştırma safhası tamamlandığında, üretim aşamasına geçildiğinde ilgili ülkeye kademeli olarak ödenmektedir. Asrın anlaşması'na şirketlerin katılım payının her %1'i karşılığında 3 milyon \$ bonus ödeyecekleri kararlaştırılmıştır.³

Petrol anlaşmalarının Azerbaycan ekonomisine yaptığı doğrudan katkılardan biri de vergi gelirleridir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren yabancı petrol şirketleri, onların taşeron kuruluşları ve üretici şirketlere teçhizat, yedek parça vs. hizmet sağlayan şirketler vergiye tabi tutulmuşlardır. Bu şirketlerin vergi ödemeleri ayrıca razılaşma protokolü ile düzenlenmiştir ve "Özel Vergi Rejimli Kurumlar" sayılmaktadır. Yabancı şirketler her türlü dolaylı vergilerden muaftırlar. Her bir anlaşmanın imzalandığı tarih itibarıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu'nda

¹Natık Aliyev, "Dostijenie Perstektivi", (Röportaj), **Bakinskiy Raboçiy Gazetesi**, Bakü, 17.09.1999.

² Yasin Aslan, **Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye**, Ankara, 1997, s.58.

³ Sabit Bağirov, "Neft Gelirlerinin Azerbaycan İqtisadiyyatına Tesiri", **Neft Fondları: Yaradılma Təcrübəsi, Faaliyyəti və İnkişaf Perspektivləri**, Bakü, Açıq Cəmiyyət İnstitutu Yayını, 2003, s.19.

mevcut olan %5, % 6,25, %7 ve %8 oranlarında gelir vergisi ödemekle yükümlüdürler.⁴

Ayrıca SOCAR'ın Asrın Anlaşmasındaki iştirak payının %20'sinin satışından elde edilen gelirler, çeşitli anlaşmalarda iştirakçi şirketlerin paylarının satışlarından elde ettikleri gelirlerden alınan vergiler, yabancı şirketlerin hizmetine sunulan ve SOCAR'a ait gayrimenkul, makine ve ekipmanların kirasından elde edilen gelirler de elde edilen gelir kalemleri arasında yer almaktadır.⁵

BTC boru hattının işletilmesinden sorumlu BTC Co. şirketinde SOCAR %25'lik paya sahiptir ki, buradan ortaklık geliri elde edilecektir. Ayrıca Azerbaycan ev sahibi ülke konumunda olduğu için BTC'den akacak her varil petrol başına 26 cent transit geçiş ücreti alacaktır. Petrol anlaşmalarından elde edilecek gelirle kıyaslandığında küçük rakam gibi gözükse de, yıllık 100-150 Milyon \$ transit ücreti geliri de önemli kaynak teşkil etmektedir.⁶

Azeri, Çırac ve Güneşli (AÇG) yatakları üzerine yapılan anlaşmada petrol üretimine ilişkin faaliyet üç aşamaya ayrılmıştır. Birinci aşama bitirilmiş ve 2004'te yıllık 18,6 milyon ton üretim sağlanmıştır. İkinci aşama 2007/2008 yıllarında sonuçlandırılarak üretim 40 milyon ton/yıl, üçüncü aşama 2008'den itibaren üretime katkı sağlayacak ve 50 milyon ton/yıl rakamına ulaşılacaktır.⁷

1997 yılında Çırac yatağından erken petrol üretiminin başlanmasından itibaren operasyon ve yatırım harcamalarının ödenilmesi sürecinin sonuna gelinmiştir. BTC boru hattının da faaliyete geçmesi ile birlikte 2006 yılında toplam

⁴ Himayet Rizvangızı, Müsellim Hasanov, "Neft Hakkında 100 Sual 100 Cavab", (Çevrimiçi) <http://www.iqtisad.Net/Kitabxana/Kitabxana0001-3htm>, 10 Nisan 2006.

⁵ Bağirov, **a.g.e.**, s.29.

⁶ BM'nin İnkişaf Programı, **Azerbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Hakkında Hesabat**, Bakü, 1997, s.65.

⁷ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları**, Bakü, TÜSİAB Yayınları, 2005, s.216.

harcamaların kapatılması ve Azerbaycan'ın petrol gelirlerindeki payının %80 düzeyine ulaşması beklenmektedir.⁸

“Asrın Anlaşması” kapsamındaki üç yatakta yeni kuyular açıldıkça rezervler artmakta ve dolayısıyla rezerv değerlendirmeleri fazla değişiklikler sunmaktadır. Tahmini rezerv miktarı 925 milyon tona yükselmiş bulunmaktadır. AIOC Başkanı David Woodward bu durumda Azerbaycan'ın AÇG'nin tüm gelirlerinin %80'ini alabileceğini, petrol fiyatları 60 \$ seviyelerinde tutunursa bu oranın daha da artacağını söylemiştir. Petrol fiyatları ortalama 40 \$ olursa Azerbaycan'ın bu üç yaktan geliri 160 Milyar \$ olacaktır.⁹

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Bakü'de Uluslararası Enerji Fuarı açılışında yaptığı konuşmasında Azerbaycan'ın 20 yılda sadece “Asrın Anlaşması”ndan 140 milyar \$ gelir elde edeceğini, bu rakamın da ülke için çok önemli olduğunu ifade etmiştir.¹⁰

3.1.2. Azerbaycan Ekonomisinde Petrolün Yeri

Azerbaycan ekonomisi Sovyetler Birliği'nin son dönemi ve bağımsızlık sonrası köklü bir değişim süreci yaşamakta, ekonomik yapı ve parametrelerde keskin dönüşümler görülmektedir.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ulaşım ağlarını, ilişkilerini ve pazarlarını kaybeden ekonomi ciddi darboğaza girmiştir. Ermenistan ile yapılan savaş ve Rusya'nın ambargosu ekonomiye ayrıca bir darbe vurmuş, bağımsızlığın ilan edildiği 1991 yılından, 1995 yılına kadar olan sürede Azerbaycan ekonomisi %60 oranında küçülme yaşamıştır. 1995 yılından itibaren ateşkes ve siyasi istikrarın oluşmaya

⁸ Memmed Mirzeyev, Canalı Mirzeliyev, **Neft Hakkında Ne Bilirsiniz?** Bakü, MBM Neşriyatı, 2005, s.67.

⁹ Alena Moroz, “Neftegazovaya Otrasl Azerbaydjana Priobretaet Svejee Dıhanie”, **Region Plus Dergisi**, sayı:8, Haziran 2006, s.25, 33.

¹⁰ Nurlana Guliyeva, “Neft i Gaz Kaspiya-2006: Privlekatelnost Rastyot”, **Region Plus Dergisi**, sayı:8, Haziran 2006, s.24.

başlaması küçülmenin durdurulmasına imkan tanımıştır. Yalnız 1998 yılından itibaren petrol anlaşmaları kapsamındaki işlerin yoğunlaşmasıyla hızlı büyüme dönemine girilmiştir.¹¹

1991 yılında GSYİH içinde Sanayi %23,6, tarım %30,4 paya sahipken, 1998 yılında sırasıyla %22,3 ve %20,3 oranlarına gerilemişlerdir. Bu süre zarfında metalürji sanayi üretimi %95,6 oranında düşüş yaşamış ve durma noktasına gelmiştir. Çelik boru üretimi yıllık 146.000 tondan 3.100 tona, beyaz eşya üretimi 228.000 adetten yıllık sadece 3.400 adet rakamlarına inmiştir. Tarımda en önemli ürünlerden olan pamuk 1990'da 542.900 ton üretilmişse de 1998 yılında bu rakamın %20'si kadar, sadece 12.900 ton üretim gerçekleştirilebilmiştir.¹²

Sanayi sektörü ana dallarında üretimin keskin düşüşü petrolün toplam sanayi üretimi içindeki 1990'da %10 olan payının, 1997'de %50 oranının da üzerine çıkması sonucunu doğurmuştur. Petrol üretiminde de 1990'da 12,5 milyon ton olan üretim kademeli olarak azalmış 1997'de 9.2 milyon ton düzeyine gerilemiştir. Buna rağmen diğer dalların yaşadığı derin kriz neticesinde petrolün sanayi sektörü ve genel olarak ekonomi içinde dominant pozisyon kazanmasına sebep olmuştur.¹³

20.yy'ın sonundan itibaren petrol faktörünün gittikçe artan oranlarda ağırlık kazanması, Azerbaycan ekonomisini, enerji sektörü ve diğerleri gibi iki hisseli ekonomi konumuna sürüklemiştir. Ekonomik faaliyetlerle ilgili veriler incelendiğinde petrolün her alanda bariz üstünlük elde ettiği ve bu üstünlüğünü yıllar itibariyle daha da güçlü bir şekilde sürdürdüğü görülmektedir.

İhracat ve İthalat: Petrol üretiminde artış ve erken petrol güzergahlarının faaliyete geçmesinden sonra ihracat rakamlarının yükseldiği görülmektedir. İhracat içinde petrolün payı 1998'de %64.8 iken, 2004 yılında %82 düzeyine yükselmiştir.

¹¹ DEİK, "Azerbaycan Ülke Bülteni Şubat 2006", (Çevrimiçi), <http://www.deik.org.tr/Bultenler/Azerbaycan-Nisan2006.pdf>, 19 Mayıs 2006.

¹² EIU, **Country Profile 1999-2000 Azerbaijan**, London, 2000, s.27, 28.

¹³ BM'nin İnkişaf Programı, **Azerbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Haqqında Hesabat**, Bakü, 1998, s.55.

Petrol fiyatlarının yükselmesi de ihracatta petrolün payının hızlı bir şekilde artmasına ayrıca katkı sağlamıştır. İthalatın yapısı ise, ihracatinkine göre tamamen farklıdır. İthal olunan malların 1/3'ü makine ve ekipmandan oluşmaktadır. Ülke ekonomisinin dönüşüm süreci içerisinde yatırım ve ara yatırım malları ithal ederek teknolojik yenileme sağlamaya ve üretim hacmini artırmaya başladığı görülmektedir. Diğer önemli kalem, tüketim ve gıda maddeleri ithalidir ki, burada oranın %20'lerden, 2005 yılında %10 düzeyine indiği dikkat çekmektedir¹⁴.

Tablo 5: Dış Ticaret Göstergeleri ve Petrolün Payı (1998-2005)

Yıllar	1998	2000	2001	2002	2003	2004	2005
İthalat Milyon \$	1076,4	1172,0	1431,1	1665,5	2626,4	3504,6	4211,2
İhracat	606,2	1745,2	2314,2	2167,4	2591,7	3614,4	4347,1
Petrol \$	392,8	1465,5	2113,6	1927,4	2229,1	2972,5	3338,6
Petrol %	64,8	84	91,73	81,23	86	82,2	76,8
C.Açık/GSYİH	30,7	3,4	0,9	12,6	28,3	30,4	5,1

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, “Azərbaycan Rəqəmlərdə 2006”, (Çevrimiçi), <http://www.A2stat.org/publications/Azfigures,2006/02/019.html>, 23 Nisan 2006.

Azerbaycan enerji sektörünün gelişmesi için gereken sermaye malları ve hizmetleri ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Bu nedenle enerji sektöründe faaliyetler arttıkça cari açık da artmaktadır. Uzun vadede artan petrol üretimi ve ihracatı, ithalatın finansmanı için kullanılmakta ve cari açığı kontrol altında tutulması sağlanmaktadır. 2006-2007 yıllarından itibaren petrol sektöründeki altyapı yatırımlarının büyük ölçüde tamamlanacak olması, ithalatın azalması, cari dengenin pozitif dönmeye sonucunu doğuracaktır.¹⁵

Yabancı Yatırım: Azerbaycan ekonomik dönüşüm sürecinde petrol faktörünü ön plana çıkarmış, petrol sektörüne yabancı şirketleri çekebilmiş ve bunun için gerekli mevzuat düzenlemesini yapabilmektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren ekonomiye yapılan yatırımlar içinde yabancı yatırımın oranı yüksek olmuştur.

¹⁴ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları**, Bakü, TÜSİAB Yayınları, 2005, s.64.

¹⁵ DEİK, “Azerbaycan Ülke Bülteni Şubat 2006”, (Çevrimiçi) <http://www.deik.org.tr/Bultenler/Azerbaycan-Nisan-2006.pdf>, 19 Mayıs 2006.

Tablo 6: Ülke Ekonomisine Yapılan Yatırımlar (1998-2005)
(Milyon Dolar)

Yıllar	1998	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Toplam Yatırım	1932,2	1441,1	1561,8	2796,6	4326,4	5922,7	6669,6
Dahili Yatırım	460,2	514,4	470,0	561,7	955,4	1347,2	2225,3
Yabancı Yatırım	1472,0	927,0	1091,8	2234,9	3371,0	4575,5	4444,3
•Petrol Sanayisine	891,8	546,1	820,5	1693,0	2972,4	4088,1	4074,4
•Diğer Alanlara	460,2	118,0	79,3	318,9	45,4	104,2	87,1
•Mali Krediler	120,0	262,9	192,0	223	238,3	293	281,8

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (ADSK), Azerbaycan'ın istatistik göstericileri, Bakü, 2001, s.8 ve "Azerbaycan Regemlerde 2006", (Çevrimiçi), <http://www.A2stat.org/publications/Azfigures,2006/02/019.shtml>, 23 Nisan 2006 kullanılarak düzenlenmiştir.

Azerbaycan, doğrudan yabancı sermaye çekme konusunda oldukça başarılı grafik çizmiş ve 2004 yılında BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı tarafında hazırlanan "Doğrudan Yabancı Yatırım Performansı Endeksinde 140 ülke arasında ilk sırayı tutmuştur. 2004 yılında yabancı yatırım bir önceki yıla oramla %35 artarak GSYİH'nın %43,4'ü düzeyinde gerçekleşmiş ve kişi başına düşen rakam 463\$ olmuştur. 2002 yılından itibaren hem BTC boru hattı inşası, hem de AIOC'un, Azeri-Çırac-Güneşli (AÇG) yataklarında faaliyetlerin yoğunlaşması dolayısıyla yatırımlarını artırması, yabancı yatırım girişinde keskin artışı yaratmıştır.¹⁶

GSYİH: Bağımsızlık kazanıldıktan sonra %60 oranında küçülen Azerbaycan ekonomisinde, 1996 yılında gerçekleştirilen küçük büyüme rakamıyla büyüme safhasına geçilmiştir. 1998 yılından itibaren ise yüzde 7-10 seviyelerinde sabit büyüme trendi tutturulabilmiştir.

¹⁶ EIU, **Azerbaijan Country Profile 2005**, London, 2005, s.37.

Tablo 7: Yıllar İtibarı ile GSYİH'nın Gelişimi (1998-2005)

YILLAR	1998	2000	2001	2002	2003	2004	2005
GSYİH Milyar \$	4.44	5.27	5,7	6,1	7,0	8,4	11,6
BÜYÜME %	10,0	11,1	9,9	10,6	11,2	7,0	26,4
Petrol Dışı GSYİH Büyümesi	-	9,9	8,7	13,8	14,9	13,6	8,3

Kaynak: ADSK, “Azərbaycan Rəqəmlərdə 2006”, (Çevrimiçi), http://Www.Azstat.Org/Publications/Azfigures/2006/az/010.shtml#t10_2, 23 Nisan 2006.

Azerbaycan ekonomisi 2005 yılında %26,4 gibi örneğine güç rastlanacak hızlı bir büyüme gerçekleştirmiştir. GSYİH artışında en önemli pay şüphesiz GSYİH'nin %42'ini oluşturan petrol ve gaz sektörüne aittir. Şöyle ki, kaynakların üretim ve ihraç hacmi sırasıyla %43,5 ve %53,3 düzeyinde artmıştır. Petrol üretiminde hızlı yükseliş AIOC'un AÇG'den üretimi 2005 yılında %73,8 oranında artırabilmesi sayesinde yaşanmıştır. Ayrıca hizmet sektöründe %11, tarımda da %4,6 oranında büyüme gerçekleşmiştir. “Asrın Anlaşması”na yapılan harcamaların geri ödenmesinde ilk aşamanın bitmesi, Azerbaycan'ın üretilen petrolden pay almaya başlaması, petrol fiyatlarının yükselmesi ve petrol üretiminin artması da ekonomik büyümeye katkı yapan diğer önemli etkenlerdir.¹⁷

GSYİH içinde petrol sektörünün payının arttığı görülmekte ve hesaplamalar 2010 yılında %75 oranına ulaşılacağını göstermektedir. Rusya'da bu oranın %23, Norveç'te ise %14,6 düzeylerinde olduğunu dikkate alırsak Azerbaycan'ın petrole ne derecede bağımlı duruma geleceği ortaya çıkmaktadır.¹⁸

Bütçe: Azerbaycan'ın bütçe girdileri sadece vergiler ve rüsumlardan oluşmamaktadır. Anlaşmalardan elde edilen bonuslar ve SOCAR'ın işlettiği yataklardan çıkardığı petrolün geliri de bütçede toplanmaktadır. 2000'li yıllara kadar bütçe devamlı açık vermiş, açığı kapatmak için bonuslar kullanılmıştır. Bütçe gelirlerine ilave olarak Azerbaycan'ın ülke payının toplandığı petrol fonu'ndan 2003

¹⁷ Asya Kalkınma Bankası, “Azerbaycan Ülke Raporu 2005”, (Çevrimiçi) <http://www.Adb.org/Documents/Translations/Azeri/AZE-final-report.pdf>, 2 Mayıs 2006.

¹⁸ Sabit Bağirov, “Neft Gelirlerinin Azerbaycan İqtisadiyyatına Tesiri”, **Neft Fondları: Yaradılma Təcrübəsi, Fəaliyyəti və İnkişaf Perspektivləri**, Bakü, Açıq Cəmiyyət İnstitutu Yayını, 2003, s.23.

yılından itibaren bütçeye transferler yapılması hem bütçenin büyümesine, hem de açığın yerli kaynaklarla karşılanmasına yardımcı olmuştur¹⁹.

Tablo 8: Bütçe Gelirleri ve Petrolün Payı (1998-2006)

YILLAR	1998	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Bütçe Milyon \$		760	800	950	1262	1500	2200	3700
Petrolün Oranı %	35,8	41,4	46,2	48,8	39,5	34,5	51,4	58,4

Kaynak: Himayet Rizvangızı, Müsellim Hasanov, “Neft Hakkında 100 Sual 100 Cevab”, (Çevrimiçi) <http://www.iqtisatnet/kitabxana/kitabxana0001-3htm> ve İngilab Ehmedov, “Neft Gelirleri ve Makroigtisadi İdaretme”, (Çevrimiçi) <http://www.pfmc.A2/cgi-bin/cl2fmc/item.cgi?lang=az&item>, 12 Mayıs 2006 kullanılarak düzenlenmiştir.

3.1.3. Petrol Gelirinin Azerbaycan Ekonomisine Muhtemel Etkileri

Azerbaycan’ın yabancı şirketlerle yaptığı petrol anlaşmaları çerçevesinde çalışmalar hızlı bir şekilde sürdürülmektedir. “Asrın Anlaşması” kapsamındaki yataklarda, 2.aşamaya geçilmekle yoğun üretime başlandığı, 2008 yılından sonra ise 3.aşama çalışmalarının bitirilerek her 3 yatağın da kullanıma açılacağı beklenmektedir. Diğer anlaşmalar perspektifli yataklar için yapıldığından, bunlar üzerine araştırma, sismik etüt ve sondaj çalışmaları sürdürülmekte, yalnız Şahdeniz yatağından 2007 yılında üretime başlanacağı beklenmektedir. Yatırımların geri ödeme süreci de hızlanmıştır. 2006 yılı sonundan itibaren Azerbaycan petrol gelirlerini artan oranlarda almaya başlayacaktır. Ekonomiye büyük miktarlarda para girişinin Azerbaycan ekonomisin hem olumlu, hem de olumsuz yönden etkileme olasılığı mevcuttur.

¹⁹ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul, Der Yayınları, 2001, s.145.

3.1.3.1. Petrol Gelirlerinin Ekonomiye Olumlu Etkileri

Azerbaycan örneğinde olduğu gibi geçiş süreci içinde bulunan, gelişme hamlesi yapmak isteyen fakat bulunduğu karmaşık ekonomik ve politik yapı yüzünden hedeflerini gerçekleştirmekte zorlanan ülke için zengin kaynaklarını kullanarak önemli gelir elde edebilmek büyük avantajdır. Çünkü petrol gelirleri ülkelerin servet toplamasına, petrol dışı sektörler için kaynak sağlanmasına ve ekonomilerinin canlandırılmasına önemli katkı sağlamaktadır.²⁰

Büyük miktarlarda petrol geliri Azerbaycan'a iktisadi gelişme şansı vermektedir, bu süreci başlatabilmek için gereken mali kaynağı toplamak imkanı sunmaktadır. Geçiş süreci yaşayan ekonomilerde mali kaynak sıkıntısı yaşandığı, ülke içinde yeterli birikim yapılamadığı bilinmektedir. Ayrıca sermaye kurumlarının oluşturulamaması ve zayıf piyasa koşulları yabancı sermaye girişlerini engellemektedir. Bu bakımdan petrol gelirleri diğer sektörlerin gelişmesine kaynak aktarmak için uygun ortam yaratmaktadır.

Petrol gelirlerini bütçe açığını kapatmak suretiyle kullanmak imkanı da önemli bir seçenektir. Bu yolla bütçeden ayrılan maaş ve sosyal transferlerin zamanında yapılması toplumsal huzurun sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Bu ise hükümetlere ekonomik reformları ve gereken yasal düzenlemeleri yaparak geçiş sürecini hızlandırma olanağı sunmaktadır.²¹

Petrol gelirlerinin artması, Azerbaycan'ın uluslararası ve bölgesel finans kuruluşları tarafından kredi notunun da yükselmesi sonucunu doğuracaktır. Bu ise önemli projelere gerekli kaynakların sağlanmasını kolaylaştıracak ve yatırımları teşvik edecektir. Petrol dışı sektörler için de doğrudan yabancı sermaye girişi sağlanarak uzun vadede dış borç stokunu artırmadan kalkınma fırsatı yakalanabilecektir.²²

²⁰ Daniel Yergin, **Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çev. Kamuran Tuncay, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1.Baskı, 1995, s.895.

²¹ İngilab Ehmedov, "Neft: Xeyirdir Ya Şer", **Neft Gelirlerinin Işıqlandırılması**, Ed., İngilab Ehmedov, Baku, 2004, s.38.

²² Gouliyev, **a.g.e.**, s.111.

3.1.3.2. Petrol Gelirlerinin Ekonomiye Olumsuz Etkileri

Zengin tabii kaynaklara sahip olmak büyük iktisadi üstünlük, hızlı gelişme ve geniş perspektifler doğurmalıdır. Oysa dünya haritasına bakıldığında zengin kaynaklara sahip ülkelerin çoğunluğunun herhangi bir iktisadi başarı kazandıkları görülmemektedir. İktisatçılar da uzun süre bu anormal durumun araştırmasına yoğun çaba sarf etmişlerdir. Çünkü büyük miktarlarda gelirler doğru kullanıldıkları takdirde dahi, iktisadi büyüme ve sosyal inkişaf için güçlü iktisadi engel görülmektedir. Bu durum “kaynakların zararlı olması paradoksu” veya “kaynakların ağır yükü” diye adlandırılmaktadır. Eğer tabii kaynak zengini ülkelere bakılırsa, burada eşitsizliğin ve fakirliğin çok daha yaygın olduğu görülmektedir. Kaynakların gelişme, kalkınma ve fakirliği azaltmada tek başına yeterli olduğu bu haliyle söylenememektedir. Petrol gelirlerinde hızlı artışın ekonomiye en olumsuz etkisi “Hollanda Sendromu” durumu ortaya çıkarmasıdır.²³

Hollanda Sendromu: “Hollanda Sendromu” diye bilinen durum, ekonomide sadece bir sektörün gelişmesi, geri kalan sektörlerin ise bu gelişmeye ayak uyduramaması sonucu ortaya çıkmaktadır. Gelişen sektörün ülke ihracatı içerisinde büyük paya sahip olması ve kısa vadede yoğun döviz girişi ile ülke parasının aşırı değerlenmesinin ekonomi üzerinde yaptığı olumsuz etkidir. Azerbaycan örneğinde, petrol ihracından elde edilen dövizin ekonomiye güçlü akımı ülke parasına talebi artırarak onun değerini yükseltmektedir. Neticede diğer sektörlerde üretilen malların fiyatı artacak, hem iç, hem de dış pazarlarda rekabet gücünü zayıflatacaktır. Aynı zamanda ithalat hızla yükselerek yerli malların pazar payını ele geçirecek, tarım, imalat ve diğer sektörlerde durgunluk ve küçülme başlayacaktır. Sonuç itibariyle işsizlik artmaya ve ekonominin petrol sektörüne bağımlılığı yükselme eğilimine girecektir. Erken dönemlerde ticaret ve hizmet sektörlerinin gelişmesi, gelirlerin artması ve hızlı büyüme yaşanacaktır. Yoğun işgücü ve eğitimin bu sektörlerle

²³ Yozef Stiglits, “Tebii Servetlerin Metbuatda İşğlandırılması Barede”, **Neft Gelirlerinin İşğlandırılması**, Ed., İngilab Ehmedov, Bakü, İVMM Yayını, 2004, s.25.

yönelmesi uzun dönemde ekonominin rekabet gücünün tamamen azalması sonucunu doğuracaktır.²⁴

Tablo 9: Yıllar İtibarı ile Enflasyon ve Döviz Kurunda Değişim (2001-2005)

Yıllar	2001	2002	2003	2004	2005
Döviz Kuru Ort.Manat/\$	0,93	0,977	0,984	0,98	0,918
Önceki Yıla Göre Değişim %	-2,2	-4,3	-0,5	0,4	6,7
Enflasyon %	1,5	2,8	2,1	6,7	11,6

Kaynak: EIU, *Azerbaijan Country Report February 2006*, London, 2006, s.23.

Son yıllarda ekonomiye büyük miktarlarda girmeye başlayan petrol gelirleri, milli para Manat'ın dolar karşısında değerlenmeye başlamasına neden olmuştur. Bütçe harcamaları artırılmış ve bunun sonucu olarak enflasyonda artış görülmüştür.

Bütçe Kapanı: Hollanda Sendromu'nun petrol dışı sahalarda neden olduğu işsizlik, gelirlerin düşmesi, işyeri kapatmaları vs. sorunlar bütçe üzerinde de olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Petrol dışı sektörlerden vergi kaybı yaşanması kaçınılmaz olmakta, bütçe harcamaları petrol gelirleriyle finanse edilmektedir. Hükümet enflasyon tehlikesine karşı sahip olduğu yegane etkin araç olarak yerel paranın güçlendirilmesi politikasını yürütmeğe başlayacaktır. Aşırı değerlenen para diğer sektörleri daha da zayıflatacak, bir sonraki bütçe içinde petrol dışı sektör gelirleri azalarak petrole bağımlılık oranı artacaktır.²⁵

İşsizlik: Petrol sektörü sermaye yoğun bir sektör olduğundan burada istihdam çok düşük düzeydedir. Petrol dışı sektörlerin zayıflaması işsizlik oranının yükselmesine neden olmaktadır. Bu durumda iktidarlar eski büyük işletmelerin yeniden faaliyete geçirilmesi için büyük ödenek ayırmak zorunluluğu hisseder ki, bu da verimsiz işletmelerin ekonomik zararı dolayısıyla kaynakların boşa harcanmasından başka bir netice vermemektedir. Ayrıca ödeneklerin siyasi ilişkilere

²⁴ Svetlana Tsalik, "Caspian Oil Windfalls: Who Will Benefit?", (Çevrimiçi), <http://www.igtisad.neft.kitabxana/kitabxana0002.htm>, 28 Nisan 2006.

²⁵ İngilab Ehmedov, "Neft Gelirleri ve Makroiğtisadi idaretleme", (Çevrimiçi), <http://www.pfmc.A2/cgi-bin/cl2-fmc/item.cgi?lang=az&item>, 13 Mayıs 2006.

göre verildiği dikkate alınır, zayıf denetiminde etkisiyle büyük oranlarda yolsuzluk olayı yaşanabilmektedir.²⁶

Petrol fiyatlarına bağımlılık: Petrol fiyatları uluslararası konjonktürden fazlasıyla etkilenmektedir. Ülke ekonomisinin petrole olan bağımlılık oranı arttıkça risk faktörü de büyümekte ve geleceği ilişkin sağlıklı planlama yapmak zorlaşmaktadır. Fiyatlarda düşüş olması durumunda kriz tehlikesi oluşmakta, bütçe gelirlerindeki keskin düşüş nedeni ile oluşan açık dış borçlanma yoluyla finanse edilmektedir. Azerbaycan ekonomisine bakıldığında petrol sektörünün hem GSYİH, hem bütçe, hem de dış ticarete gittikçe artan payı görülmektedir. Ekonominin tehlikeli boyutlarda, petrol faktöründen etkilenmeye açık duruma geldiği dikkat çekmektedir.²⁷

Hükümetin sert maliye ve para politikaları yürütmesi sonucunda, enflasyon kontrol altına alınmış, bütçe açıkları azaltılmış ve GSYİH'nın artırılması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Fakat bütün bu olumlu yönlerine rağmen Azerbaycan'ın büyüme modeli sadece petrole yönelik geliştiğinden kaygı vericidir. Bütün bu tablo içinde sadece dış borç konusu iyi bir görüntü çizmektedir. Azerbaycan hükümeti ekonomik kalkınmayı dış borçlanma yerine doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla finanse etmek yaklaşımı içindedir. Bu durum, toplam kamu borç yükünün kontrol altında tutulmasını sağlamıştır. Petrol gelirlerinin akmaya başlaması, ülkenin öncelikli projelerine kendi kaynaklarını yönlendirme imkanı sunmaktadır. Zaten hükümet de tüm dış borçlarının 2008-2010 döneminde ödenmiş olacağını açıklamıştır. Azerbaycan'ın döviz rezervleri de 2005 yılında %8,8 oranında artarak 961.7 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir ki, dış borcun kapatılması için kullanılabilecek niteliktedir.²⁸

²⁶ Stiglits, **a.g.e.**, s.28.

²⁷ Bağırov, **a.g.e.**, s.24.

²⁸ DEİK, "Azerbaycan Ülke Bülteni Şubat 2006", (Çevrimiçi) <http://www.deik.org.tr/Bultenler/Azerbaycan-Nisan-2006.pdf>, 19 Mayıs 2006.

Tablo: 10. Azerbaycan'ın Dış Borç Göstergeleri (1998-2005)

Yıllar	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Dış Borç Milyar \$	0,7	0,72	1,158	1,250	1,374	1,570	1,588	1,67
GSYİH'inde Payı %	15,7	15,8	21,9	21,9	22,5	22,0	18,6	17,8

Kaynak: ADSK, "Azərbaycan Rəqəmlərdə 2006", (Çevrimiçi), <http://www.A2stat.org/publications/Azfigures,2006/02/019.shtml>, 23 Nisan 2006.

Azerbaycan'ın dış borçlarının önemli bir kısmı 10 yıldan daha fazla bir vadeye sahip kredilerdir. Uluslararası standartlara göre dış borçların GSMH'nin %40'ını, yıllık ihracatın %200-250'sini aşması durumunda kritik kabul edilmektedir. Azerbaycan'ın dış borç ihracat oranı 2002'de %63, 2003'de %60, 2004'de %44, 2005 'de ise %38.4 olarak gerçekleşmiş ve olumlu trend yakalandığı görülmektedir.²⁹

3.1.4. Petrol Gelirlerini Kullanma

Azerbaycan'ın gelişmesinin orta ve uzun vadede bir başa petrol faktörüne bağlı olduğu yadsınamaz gerçektir. Bunun için ülkenin kendine özgü petrol politikası ve kalkınma modelinin oluşturulması gerekmekte, gerekli hukuki ve ekonomik altyapı düzenlemelerinin yapılarak uygulama çalışmalarının sıkı bir şekilde sürdürülmesi önem kazanmaktadır.

Azerbaycan'a Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ekonomik alanda tam anlamıyla enkaz miras kalmıştır. Bağımsızlığın ilk yılları savaş ekonomik ambargo, eski sistemin çöküşü ve yeni düzen kurulamaması sonucu ekonomik kriz ortamında geçtiğinden Azerbaycan ekonomisi bütünüyle çökmüştür. Yeniden yapılanma sürecinde sektör ve alt sektörlerde çarpık yapının dengelenmesi için ülke gerçeklerini

²⁹Osman Nuri Aras, **Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları**, Bakü, TÜSİAB Yayınları, 2005, s.70.

kapsayacak ve öncelikleri saptanmış ciddi bir planlamaya ihtiyaç vardır.³⁰ Bu planlamayı yapacak ve taviz vermeden uygulamak görevi de hükümetin üzerindedir. Devletin planlamada rolünün minimuma indirilmesi düşüncesi, büyük petrol gelirlerine sahip Azerbaycan ve benzeri ülkelere şamil edilemez. Hükümetler ülkenin kaynaklarından elde olunan gelirleri refah ve gelişmeyi artırmak için kullanılacak kalkınma stratejilerini oluşturmak durumundadırlar.³¹

Petrol gelirlerini kullanma konusu çok yönlü bir çalışma talep etmektedir. Gelirlerin hangi kısmının kullanılacağı, geriye kalan kısmın nerede tutulacağı ve kullanılacak kısmın da ekonominin hangi alanlarına harcanacağı gibi ciddi sorular titiz araştırma sonucunda cevaplandırılmalıdır.³²

Hükümetin petrol gelirlerini, sürdürebilir bir büyüme sürecini sağlayacak bir kaynak dağılımı mekanizmasıyla, petrol ve petrol dışı ticari sektörler ile, dış ticarete konu olmayan sektörler arasında paylaştırmaya özen göstermesi gerekmektedir. Finansal kurum ve piyasaların tam olarak gelişmediği ekonomide petrolden elde edilen gelirin üretken yatırımlara yönlendirilmesi temel amaç olmaktadır.³³

Ekonominin petrole bağımlılığının azaltılması ülkedeki işsizlik ve fakirliğin oranının aşağı çekilmesi için, petrol dışı sektörlerin gelişmesine ihtiyaç vardır. Petrol ihracının artmaya başladığı 1996 ile 2003 yılları arasında petrol dışı sektörlerin 60 ana imalat kolunun yarısında düşüş görülmüştür. Halı üretimi 8 misli, beyaz eşya üretimi 72 misli azalmış, lastik ve mineral gübre üretimi tamamen durmuştur. Aynı dönemde 80 sanayi malının %70'i üzere ithal hacmi artmıştır.³⁴

³⁰ Aslan Karabağlı, Kemal Ağaoğlu, Güneş Oktay, **Azerbaycan'ın Doğal Kaynaklarıyla Ekonomik Potansiyeli Karşısında Türkiye'nin Dış Ticaretini Geliştirme Olanakları**, Ankara, Milli Produktivite Merkezi Yayını, 1993, s.180.

³¹ Stiglits, **a.g.e.**, s.30.

³² Ekber Noman, "Sunum", **Neft Gelirlerinin İşçilendirilmesi**, Ed., İngilab Ehmedov, Bakü, İVMM Yayını, 2004, s.61.

³³ Aras, **a.g.e.**, s.235.

³⁴ Vüsal Qasımlı, "İgtisadiyyatın Nef Üzügaralığı", **Hesabat Dergisi**, Sayı:1, Nisan 2005, s.47.

Azerbaycan’da petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi, özellikle ithal ikame ürünleri ve ihraç yönlü üretim yapan alanların geliştirilmesine yatırım yapmak önemlidir. Başarılı kalkınma stratejisi, ilk başlarda mikro maliye kurumu oluşturma, yol inşaatı, teknik yardım ve hizmetlerin yaygınlaşması prensiplerini ihtiva etmelidir. Ayrıca altyapının gelişmesine önem verilmeli, bölgelerin ekonomiye katılımı sağlanmalıdır. Böylece canlanma yaratılacak ve önemli sorun olan işsizlik nispeten azaltılabilecektir. Altyapı çalışmaları uzun zaman diliminde yapıldığından Hollanda Sendromu tehlikesi de hafifleyecektir.³⁵

Petrol dışı ana ve alt sektörlerin daha hızlı gelişmesi devletin daha aktif katılımını ve düzenlemesini gerektirmektedir. Son yıllarda hükümet de bu çerçevede bir sıra uygulamalara gitmekte ve ekonomide çeşitlilik sağlamak suretiyle sürdürülebilir kalkınmanın temin edilmesi amaçlanmaktadır.³⁶

3.1.4.1. Petrol Fonu

Azerbaycan ekonomisinde Hollanda Sendromu’nun ilkin belirtileri görülmektedir. Ülkenin pazar ekonomisine geçiş sürecinde olduğu ve yeniden yapılanma çalışmaları yürüttüğü bir ortamda, petrol gelirlerinin daha verimli kullanımına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla 29 Aralık 1999’da Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in imzaladığı kararname ile Devlet Petrol Fonu kurulmuştur. Fonun kurulma aşaması çalışmaları IMF uzmanları ile beraber yürütülmüştür.³⁷

Petrol fonlarının yaratılma amaçları petrol ve gaz gelirlerinin ekonomiye olumlu katkılarını uzun müddete yaymak, milli para biriminin aşırı değerlenmesini önlemek, dış borca ihtiyacı azaltmak ve diğer sektörlerin gelişmesine yönelecek kaynakları temin etmek diye özetlenebilir. Petrol fonları, petrol ve gaz gelirlerinin toplanarak ekonominin şimdi ve gelecekteki gelişmesi için kaynak birikimi ve petrol fiyatlarının değişkenliğinin doğuracağı sarsıntıları minimize etmek için sabitleştirme

³⁵ Stiglits, **a.g.e.**, s.35.

³⁶ Ehmedov, **a.g.e.**, s.45.

³⁷ Aras, **a.g.e.**, s.250.

fonksiyonunu yerine getirmektedirler. Sabitleştirme fonksiyonu çerçevesinde önceden tahmin edilen fiyatın daha yüksek olması durumunda fazla gelir fona aktarılmakta, düşük fiyat oluşursa aradaki fark bütçeye transfer edilmektedir.³⁸

Azerbaycan Devlet Petrol Fonu'nun gelirleri, petrol satış gelirleri, yabancı şirketlerin ödedikleri bonus ve vergiler, boru hatları transit gelirleri, hibeler ve fonda toplanan varlıkların değerlendirilmesinden oluşmaktadır.³⁹

Petrol Fonunun Kaynaklarının İstifade Prensipleri de, ilgili tüzükte aşağıdaki şekilde belirtilmiştir:⁴⁰

- Azerbaycan Cumhurbaşkanı Serencamları ile her yıl için hazırlanan programa uygun olarak kullanılmaktadır
- Sosyo-ekonomik gelişme adına milli problemlerin çözümü ve strateji mahiyetli altyapı müesseselerinin inşa ve yeniden yapılandırma çalışmalarına kullanılmaktadır.
- Ekonominin petrol dışı sektörlerinin inkişaf ve rekabet düzeyinin artırılması, sosyal ve ekonomik önceliklerin belirlenmesi de dikkate alınarak devlet yatırım politikası çerçevesinde fondan kaynak ayrılmaktadır.

Fon her üç ayda gelir ve harcamaları hakkında bilgi vermektedir. Parlamento genel bütçeyi onayladığı için, fonun harcamalarının üst limitinin kontrolü sağlanmaktadır. “Fonun yıllık gideri, gelirinden fazla olamaz” maddesi de yasada yer almaktadır. Petrol fonu kaynaklarının kredi olarak verilmesi veya kurumlarının borçlarına karşı teminat olarak kullanılması yasaklanmıştır. Birikimlerin uluslararası banka ve finans kuruluşlarına yatırılması zorunlu kılınmıştır.⁴¹

³⁸ Svetlana Tsalik, “Caspian Oil Windfalls: Who Will Benefit?”, (Çevrimiçi) <http://www.igtisad.net/kitabxana/kitabxana0002.htm>, 28 Nisan 2006.

³⁹ Mamed Mirzoev, **Zapiski Geologa-2**, Bakü, Araz Neşriyatı, 2003, s.359.

⁴⁰ Himayet Rizvangızı, Müsellim Hasanov, “ Neft hakkında 100 sual, 100 cevap”, (Çevrimiçi) www.igtisad.net/kitabxana/kitabxana0001-3.htm , 10 Nisan 2006.

⁴¹ Emin Hüseyinov, “Konferans Sunumu”, **Neft Gelirlerinin İşçilendirilmesi**, Ed.İngilab Ehmedov, Bakü, İVMM Yayını, 2004, s.55, 56.

Faaliyete resmen başladığı 1 Ocak 2001 tarihinden itibaren anlaşmalardan elde edilen petrol gelirleri fonda toplanmaya başlamış, 2001’de 492 milyon \$, 2002 de 700 milyon \$, 2003’te 815 milyon \$, 2004’de 970 milyon \$, 2005 yılı sonu itibarı ile toplam birikim 1.394 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılından itibaren fondan bütçeye transfer yapılmaya başlaması kararına esasen, 2003’te 100 milyon \$, 2004’te 132,6 milyon \$, 2005’te 150 milyon \$, 2006 yılında ise 650 milyon \$ bütçeye aktarılmıştır.⁴²

Petrol fonu’ndan harcamalar esasen Karabağ savaşıyla yurtlarından göç etmiş ahalinin sosyal yaşam şartlarının iyileştirilmesine kullanılmaktadır. Mecburi göçmenler için yeni yerleşim yerleri, hastaneler, okullar ve diğer müesseseler fon kaynakları ile finanse edilmektedir. BTC boru hattının inşasında SOCAR’ın payının finansmanı için, Cumhurbaşkanı Aliyev’in fermanına esasen fondan 180 milyon dolar kaynak ayrılmıştır.⁴³

3.1.4.2. Bölgesel Kalkınma Programı (2004-2008)

Azerbaycan hükümeti son yıllarda ülke ekonomisinin gelişme sürecini desteklemek adına 15 adet devlet programı hazırlayarak yürürlüğe koymuştur. Bunlar arasında “Azerbaycan Bölgelerinin 2004-2008 Yılları İçin Sosyo-Ekonomik Kalkınması İle İlgili”, “Fakirliğin Azaltılması ve İktisadi İnkişaf Üzere”, “Küçük ve Orta Girişimciliğin İnkişaf Ettirilmesi Üzere”, “2003-2005’inci Yıllar İçin Devlet Yatırımı” programları özellikle dikkat çekmektedir. Petrolden elde olunacak gelirlerin doğrudan kullanılacağı en başlıca program 11 Şubat 2004’de Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından imzalanan fermanla yürürlüğe konan Bölgesel Kalkınma Programı da diyebileceğimiz “Azerbaycan Bölgelerinin 2004-2008 Yıllarda Sosyo-Ekonomik Kalkınması İle İlgili Devlet Programı”dır.⁴⁴

⁴² Ehmedov, **a.g.e.**, s.31.

⁴³ Aras, **a.g.e.**, s.251.

⁴⁴ Qasımlı, **a.g.e.**, s.48.

Programın amacı, kaynaklardan verimli istifade ederek bölgelerin ekonomisinin kalkınmasını, üretime yönelik işletme sayısının artırılmasını, ihraç eğilimli ürün üretiminin teşvikini, yerel teşebbüsün desteklenmesi yoluyla istihdam seviyesi ve halkın gelir düzeyinin yükseltilmesini, sonuçta ülke ekonomisinin dengeli ve dinamik kalkınmasını temin etmek olarak belirlenmiştir. Bunun için gerekli altyapının kurulması, geleneksel üretim alanlarının yeniden inşası veya yapılandırılması, yeni işyeri açılmasına teşvik verilmesi, yatırım ortamının iyileştirilmesi çalışmaları başlatılmıştır. Devlet programı çerçevesinde ekonomi 10 coğrafi bölgeye ayrılmış ve 30 temel projenin gerçekleşmesi hedef olarak seçilmiştir. Program, petrol fonu dahil olmak üzere, bütçe ve bütçe dışı devlet fonları kaynaklarından finanse edilecektir. Toplam 5-6 milyar \$ yatırım yapılacak programın ülke ekonomisi'nin dengeli kalkınmasında, petrol dışı sektörlerin, özellikle tarım ve imalat sanayi'nin makro iktisadi parametrelerde payının artmasında önemli katkı yapacağı beklenmektedir. Uygulama döneminin 3. yılında bütün bölgelerde yaşanan ekonomik canlanma ve hareketlilik, sonuç konusunda iyimser olmaya teşvik etmektedir.⁴⁵

3.2. Politik Etkiler

İç gelişmenin ana araçlarından olan petrol, dış ilişkilerin ve etkinliğin de vazgeçilmez kaynağı durumundadır. Petrol dış politikaları yönlendirmekte, uluslararası taraf teşekkülünü şekillendirmektedir.⁴⁶

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra sahip olduğu zengin doğal kaynaklarını içinde bulunduğu ağır sorunların kısılcısından kurtulmak için yabancı ülke ve şirketlerle işbirliğine girerek kullanmıştır. Yabancı şirketlerle yapılan petrol ve doğalgaz yatakları anlaşmaları ve elde edilecek kaynakların ihraç güzergahı olarak Ceyhan Limanının tercih edilmesinde Azerbaycan'ın temel amacı önce siyasal bağımsızlığını korumak olmuştur. Sonraki aşamada ise ekonomik bağımsızlığın

⁴⁵ Aras, a.g.e., s.194, 195.

⁴⁶ Suat İlhan, **Türkiye'nin Zorlaşan Konumu: Uygarlıklar Savaşı-Küreselleşme-Petrol**, İstanbul, Ötüken Neşriyatı, 2004, s.114.

pekiştirilerek kalkınma sürecine gerekli finansmanın temin edilmesi esas alınmıştır. Azerbaycan'ın anlaşmalar ve BTC hattının yaşama geçirilmesine ilişkin bir sıra politik hedef ve beklentisi olduğu açıktır. Anlaşmaların 25-30 yıl için yapıldığını ve BTC boru hattının asgari 40 yıl faaliyette olacağını düşünürsek, petrol faktörünün Azerbaycan'ın dış ve iç politikası üzerinde etkisinin uzun bir döneme yayılacağını söylemek mümkündür.

Yapılan anlaşmalara dikkat edildiğinde, Azerbaycan'ın kendisine baskı yapan ülkelere petrolden pay vererek denge politikası izlediği görülmektedir. Rusya ve İran gibi iki komşusuna bazı anlaşmalarda pay verilmesi ekonomik, askeri ve siyasi baskının hafifletilmesi, Fransa şirketlerine katılım hakkı verilmesi ise uluslararası arenada bu ülkenin olumsuz politikasının değiştirilmesi amacına yönelik olmuş ve zorunluluktan kaynaklanmıştır. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in yapılan anlaşmada (Asrın Anlaşması) Azerbaycan'ın payının az olmasına rağmen, dünya devletlerinin bölgeye ilgisini arttırması, böylece Karabağ savaşına son verilmesine katkıda bulunması açısından önemli olduğu ifade etmiştir.⁴⁷

Hazar petrollerinin dünya pazarlarına ihraç güzergahı seçiminde de politik düşüncelerin daha etkin olduğu görülmektedir. BTC boru hattı projesi ekonomik faktörlerden ziyade stratejiye dayalı politik tercihlerin sonucu seçilmiştir.

BTC boru hattı projesinin gerçekleşmesi için Azerbaycan'ın yoğun politik çaba ve ekonomik özveri gösterdiği görülmektedir. Azerbaycan, petrol şirketlerinin hattın ekonomik yönden verimsiz olduğu görüşünü savunmalarına karşın, hattın yapımı için ABD ve Türkiye'nin de siyasi desteğini alarak taviz vermeden kendi tercihinin kabulü için ısrarla diplomatik mücadelesini sürdürmüştür. BTC boru hattı içinde %50 olarak kararlaştırılan payını da, yapıma katkı sağlamak adına anlaşmalarda yer alan tüm şirketlerin boru hattında da katılımcı olmaları için kullanmıştır. Lukoil ve Exxon'un katılımdan imtina etmelerine karşın Total ve Inpex şirketlerine SOCAR'ın hissesinden pay verilerek boru hattı yapımında iştirakleri

⁴⁷ Mustafa Pamuk, **Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü-Yarını**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1995, s.64.

sağlanabilmiştir. Kazakistan'da faaliyet gösteren Eni ve ConocoPhillips şirketlerine de BTC Co. içinde pay verilerek geniş katılım sağlanmış ve BTC boru hattının yapımına önemli katkı yapılmıştır. Nitekim, Kazakistan devlet şirketi KazMunayGaz Başkanı Kaırgeldi Kabildin'in "Kazakistan petrol sahalarında çalışan ENI, ConocoPhillips, Inpex ve TotalFinaElf şirketleri BTC Co. içinde toplam %15'lik hisseye sahip olması, Kazak petrolünün BTC vasıtasıyla ihraç edilme kararının alınmasında en önemli etken olacaktır" açıklaması yürütülen politikanın başarılı olduğunu kanıtlamaktadır.⁴⁸

16 Haziran 2006 yılında Azerbaycan ile Kazakistan arasında, Kazakistan petrolünün BTC boru hattı ile nakline dair anlaşma imzalanmıştır. İlk aşamada yılda 7,5 milyon ton petrolün Aktau limanından Bakü'ye tankerlerle taşınması kararlaştırılmıştır. Gelecekte petrol miktarının 25 milyon ton/yıl seviyesine kadar çıkarılacağı anlaşmada teminat altına alınmıştır. Böylece ufak da olsa hattın tam dolumu konusunda varolan endişeler ortadan kalkmış, BTC'ye yapılan siyasi ve ekonomik yatırım karşılığını bulmaya başlamıştır.⁴⁹

Geçen 15 yıllık süre zarfında Azerbaycan bağımsızlığını kaybetme tehlike ve korkularını atlatmış, devlet kuruculuğu yönünde önemli mesafe kaydetmiş, yetersiz olmakla beraber çağdaş siyasal sistem için gerekli reformları yapabilmiştir. Silahlı kuvvetlerini ülkenin bağımsızlığını koruyacak ve toprak bütünlüğünü yeniden sağlayacak seviyeye çıkarmak için önemli çalışmalar yapılmıştır. Avrupa Konseyi'ne ve İslam Konferansı Örgütü'ne üye olmuş, bölgesel siyasi oluşumlarda iştirak sağlanmıştır. Petrol anlaşmaları ve ana ihraç boru hattı olarak BTC'nin seçilmesi sürecinde büyük devletlerin katılımı sağlanarak siyasi desteği temin edilmiş, Rusya ve İran'ın olumsuz baskıları dengelenerek Azerbaycan'ın eşit düzeyde siyasi güç olarak kabul etmeleri amacına ulaşılmıştır.

⁴⁸ Mirzoev, a.g.e., s.378.

⁴⁹ Nurlana Guliyeva, "Nefti Gaz Kaspiya-2006: Privlekatelnost Rastet", **Region Plus Dergisi**, Sayı:8, Haziran 2006, s.30.

Hazar Denizi'nin statüsü konusunda on yıldan fazla devam eden mücadelede geline nokta farklı bir şekil almıştır. Zira birçok ülke başlangıçta savundukları fikirlerden vazgeçmiş, bazıları ise karşılıklı tavizler vererek anlaşmaya varmışlardır. Rusya Azerbaycan ve Kazakistan deniz dibinin ulusal sınırlara bölünmesi, su yüzeyinin ise ortak kullanımı konusunda konsensüse gelerek anlaşmalar yapılmıştır. Türkmenistan'ın politikası teknik konularda farklılık gösterse de, prensip olarak anlaşma yanlısı tutum içine girmiştir. İran ise denizin beş eşit parçaya bölünmesi tezinde ısrarcı olmuş ve olumsuz tavrını sürdürmüştür. Statü sorunun da geline nokta Hazar Bölgesi petrollerinin paylaşım anlaşmaları ile BTC boru hattının kesinleşmesinin sonucudur ve nihai karar konusunda umut vaat etmektedir.⁵⁰

Ekonomik Bağımsızlığın temin edilmesi yolunda da önemli yol alındığı görülmektedir. Bağımsızlığın ilanından sonra dış ticarete yeni pazarlara yönelme eğilimi ve zorunluluğu doğmuştur. Çünkü bağımsızlığın ilk yıllarında geçmiş ekonomik bölgeye, özellikle Rusya'ya bağımlılık milli ekonominin yapılandırılmasına ve bağımsız ekonomik politikaların hayata geçirilmesine engeller yaratmıştır. 1994 yılından itibaren dış ticarete yaşanan köklü değişim Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri ile olan dış ticaret hacminin sürekli olarak azalmasına neden olmuştur. 1991 yılında BDT ülkelerinin dış ticaret, ithalat ve ihracatta payları, sırasıyla %85, %80, %91 iken son yılların rakamlarına bakıldığında dış ticaretin yapısal değişime uğradığı ve batı piyasalarına yönelme eğilimi gözlemlenmektedir. İran ise Azerbaycan'ın 2004 yılı ithalatında %4,25, ihracatında ise %4,2 paya sahiptir. Ucuz fiyat ve karayolu bağlantısı avantajına rağmen, düşük kaliteli ürün üretimi nedeniyle İran'ın Azerbaycan'ın dış ticaretinde sürekli gerilediği görülmektedir.⁵¹

⁵⁰ Sinan Oğan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı", **Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel**, Cilt: 7, Sayı:2, Yaz 2001, s.182.

⁵¹ Aras, **a.g.e.**, s.67-69.

Tablo:11. Azerbaycan Dış Ticaretinin Ülkeler Göre Dağılımı (1999-2005)

YILLAR	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
İHRACAT %							
BDT ÜYELERİ	22,7	13,5	9,6	11,2	12,9	17,5	20,4
RUSYA	8,9	5,6	3,4	4,4	5,7	5,8	6,2
TÜRKMENİSTAN	-	-	0,5	0,4	0,2	4,0	6,5
BDT DIŞI	77,3	86,5	90,4	88,8	87,1	82,5	79,6
İTALYA	33,7	43,7	57,2	50,0	51,9	47,7	31,5
TÜRKİYE	7,4	6,0	2,9	3,9	4,1	5,1	6,2
FRANSA	6,3	11,8	2,9	7,7	8,1	1,8	9,5
İTHALAT %							
BDT ÜYELERİ	31,4	32,0	31,1	39,1	32,4	33,2	33,9
RUSYA	21,9	21,3	10,7	16,9	14,6	16,2	16,4
TÜRKMENİSTAN	-	-	9,4	7,2	7,2	3,3	6,1
BDT DIŞI	68,6	68	68,9	60,9	67,6	66,8	66,1
TÜRKİYE	13,8	11,0	10,4	3,9	7,4	6,4	7,4
BÜYÜK BRİTANYA	6,5	5,0	3,8	5,1	10,9	12,0	9,0

Kaynak: EIU, **Azerbaijan Country Report October 2001** ve **Country Report February 2006**, London, 2006, kullanılarak düzenlenmiştir.

Azerbaycan sahip olduğu zengin kaynakları batı sermayesine açmakla petrol ithalatında bulunan güçlü ülkelerin siyasi desteğini de kazanacağını ümit etmiş, dış ilişkilerde batı ittifakının bir parçası olarak hareket etme siyaseti benimsemiştir. Bölgede Rusya egemenliğine karşı Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan ve Moldova ile bölgesel bir ittifak oluşturmuştur. Azerbaycan'ın bütün amacı kendisine karşı kurulan Rusya-Ermenistan-İran ittifakının kendi aleyhindeki çabalarına engel olmak ve işgal edilmiş topraklarını geri almaktır. Global güçlerin Ermenistan'a baskı yapacağı, BM'in işgal edilmiş toprakların boşaltılması ile ilgili kararlarını uygulamaya zorlayacağı üzerine kurulan dış politika bugüne kadar netice vermemiştir. Uluslararası platformda var olan çifte standart gerçeği global güçlerin petrolden önemli oranlarda pay kapmalarına rağmen kendini bir daha göstermiştir.⁵²

BTC boru hattının faaliyete geçmesi ile ülkeye büyük miktarlarda mali kaynağın girecek olması şüphesiz iç politikaya da etkisini gösterecektir.

⁵² TürkAsya Stratejik Araştırma Merkezi (TASAM), **Avrupa Birliği ve Hazar Bölgesi: Jeopolitik Araştırma Raporu**, Haz. Bülent Aras, İstanbul, TASAM Yayınları, Şubat 2005, s.14.

Azerbaycan’da doğal kaynaklar devlet mülkiyetindedir ve bunların kullanılmasının belirli safhalarında devletin rolü mevcuttur. Petrol ve doğalgaz kaynaklarının üretimi, imalı, nakli ve satışı gibi bütün aşamalarda devlet, petrol ve gaz şirketleri vasıtasıyla yer almakta ve bu sektörde devlet tekeli uygulamaktadır.

Azerbaycan’ın ekonomik ve politik olarak dönüşüm süreci içinde olduğu düşünülürse, kaynakların sahibi hükümetlerin petrol sanayisinde yer almaması siyasal olarak riskli sayılabilir. Petrol yataklarının tüketim oranı ve sanayi gelişimi ile ilgili önemli kararların, zayıf bir pazarlık konumuna sahip özel yatırımcılar tarafından alınması istenmeyen sonuçlar doğura bilir. Çünkü hükümetler farklı hedeflere sahip olduklarından anlık kazançların ötesinde, daha kompleks düşünceler ile uzun vadelere yayılan ve gelişmeyi esas alan politikalar uygulamak durumundadır. Petrol kaynakları bitimlidir ve yalnızca bir defa faydalanılır. Dolayısıyla, kaynakların tükenmesi, bu kaynaklarla karşılaştırılabilir diğer uzun süreli avantajların yaratılmasıyla birleştirilmelidir ve bu görevi hükümetlerin üstlenmesi gerekmektedir.⁵³

Hükümetin öncelikli görevi petrol dışı sektörlerin gelişmesi, istikrarlı ve sürdürülebilir büyümenin yakalanması için piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmaktır. Bunun başarılması yasal altyapının hazırlanması, reformların yapılması ve yapısal dönüşümün gerçekleşmesinin hızına bağlıdır.⁵⁴

BTC hattının sağlayacağı ekonomik katkının iç politikada muhtemel olumlu gelişmeler yaratacağı ümidinin yanı sıra politik sorunların ortaya çıkması tehlikesi de kuvvetli ihtimaldir. Çünkü doğal kaynaklarla zengin ülkelerin büyük çoğunluğunun politik sorunlardan bir türlü kurtulamadıkları görülmektedir.⁵⁵

Diğer sektörlerden farklı olarak petrol sektöründe işler daha dar çerçevede yürütülmektedir. Bu işler esasen ya bizzat iktidarın kendisi, ya da iktidara yakın

⁵³ Oystein Noreng, **Petrol ve İslam**, Çev. Dilek Başak, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997, s.155, 157.

⁵⁴ Asya Kalkınma Bankası, “Azerbaycan Ülke Raporu 2005”, (Çevrimiçi) <http://www.adb.org/Documents/Translations/Azeri/AZE-final-report.pdf>, 2 Mayıs 2006.

⁵⁵ Ehmedov, **a.g.e.**, s.44.

kişiler veya kurumlar tarafından kontrol edilmektedir. Bütün dünyada görülen bu durum petrole çok siyasileşmiş ve demokratik olmayan ticari mal kimliği kazandırmıştır. Petrol üretimi ve ticareti sahalarında var olan böyle bir tekel olgusu, özellikle geçiş süreci yaşayan, güçlü denetim yapısına ve sivil toplum örgütlerine sahip olmayan Azerbaycan için bir sıra siyasi tehlike ve risk doğurmaktadır.⁵⁶

Yolsuzluk ve Gelir Kaybı: Zengin kaynaklara sahip olduğunda bu kaynakları ulusal geliri fazlalaştırmak için kullanmak amacının yerini, kişisel zenginliğe ulaşmak için var olanı paylaşmak almaktadır. Zaten iktidara sıkı sıkıya bağlanmış, petrol gelirlerinin cazibesine kapılmış ve kendi denetimleri dışında hiçbir yeniliği kabul etmeyen memur ve yönetici ordusu vardır. Petrol gelirleri hükümetler için kolay kazanılan para hüviyeti taşımakta ve kendi çevrelerine rahat konumlar yaratmak için kullanılabilir. Yeterli denetim mekanizmasının olmaması ayrıcalıkların doğmasına sebep olmakta, petrol gelirlerini benimseme ve yolsuzluk vakalarına zemin hazırlamaktadır.⁵⁷

Petrol şirketlerinin amacı doğal olarak gelirlerini en yüksek düzeye çıkarmaktır. Bunun için harcama ve giderlerin azaltılması gerekmektedir. Şirketler için bunu başarmanın tipik yollarından biri memura rüşvet vermektir. Böylece ülkeye ödenmeli olan meblağın çok az bir kısmı ile yetinilmek durumu oluşmaktadır. Ayrıca petrol şirketlerinin çeşitli muhasebe yöntemleriyle anlaşmalarda tespit edilmiş vergi rakamlarından kaçabildikleri bilinmektedir. Mükemmel denetim mekanizması olan ABD’de bile Alaska bölgesinde petrol üreten şirketlerin bir milyar dolar hacminde vergi kaçırdığı mahkemelerce tespit edilmiştir. Çok daha zayıf denetim mekanizmasına sahip olan ülkeler için gelir kaybı yaşama tehlikesinin boyutları net biçimde görülmektedir.⁵⁸

⁵⁶ Svetlana Tsalik, “İqtisadiyyatın Neft Senayesinden Asılılığının Sosial-İqtisadi Neticeleri, **Neft Fondları: Yaradılma Tecrübesi, Faaliyyəti və İnkişaf Perspektivləri**, Bakü, 2003, Açıq Cəmiyyət İnstitutu Yayınları, s.14.

⁵⁷ Noreng, **a.g.e.**, s.154.

⁵⁸ Stiglits, **a.g.e.**, s.27.

Hükümetin İktidar Paylaşmama Tehlikesi: Elde edilen petrol gelirlerinin ekonominin farklı sektörlerini geliştirmek adına kullanma isteği, birçok hallerde kaynağın verimsiz alanlara yönlendirilmesi veya gereksiz harcamalar yapılması ile sonuçlanmaktadır. Genelde harcamalar, iktidarda kalabilmek için gereken siyasi desteği sağlamak arzusunda olan liderlerin, petrol gelirlerini ulaşım, enerji ve tarım sektörlerine sübvansiyon verilmesi şeklinde yapılmaktadır. Devlet ihalelerinin siyasi yandaşlara verilmesi ise olağan durum sayılmaktadır.⁵⁹

Petrol şirketleri genel olarak ülkenin iktidarı ile yakın ilişkide olduklarından ve anlaşmaları aynı iktidarlara imzalandıklarından dolayı işbirliğinin devamını istemektedirler. Siyasi iktidarlara da petrol anlaşmaları üzerinde kontrollerini paylaşmak istememektedirler. Zaman içinde anlaşmalar üzerinde çalışmalar yoğunlaştıkça karşılıklı dayanışmanın arttığı ve hem hükümet içinde, hem de onun dışında siyasi muhalefetin zayıflaması sürecine girildiği, şahit olunmakta, bağımsız medya kurumlarının baskı altına alınması girişimleri yaygınlaşmaktadır. Seçimlerde yolsuzluk yapılması, muhalefet gruplarının engellenmesi, siyasi iktidarın bağımsız ve adil seçimler yerine göstermelik oy verme sonucu kazanılması, demokrasiye geçiş çabalarını sonuçsuz bırakma tehlikesi doğurmaktadır.⁶⁰

Yapısal Reformların Yavaşlaması: Yolsuzlukla başlayan sürecin devamında ekonomik gelişmeyi hızlandıracak, petrol gelirlerinin toplanması ve kullanılmasını denetleyecek, yolsuzlukla mücadelenin sertleştirilmesini sağlayacak mali ve hukuki altyapının oluşturulması yavaşlamak eğilimine girebilir. Petrol gelirleri arttıkça hükümetin agresif yapısal değişiklikler yürütme isteği ve çalışmalarında motivasyon azalmasının görülmesi ihtimali da artabilir.⁶¹

Soyut kapitalizm kuramı daima piyasadaki ideal rekabet olgusuna dayanmasına rağmen, kapitalistler, güvenlik, rahatlık ve öngörülebilirlik sağladığı

⁵⁹ Tsalik, **a.g.e.**, s.14.

⁶⁰ Svetlana Tsalik, "Caspian Oil Windfalls: Who Will Benefit?", (Çevrimiçi), <http://www.igtisad.nef/kitابخana/kitابخana0002.htm>, 28 Nisan 2006.

⁶¹ Ehmedov, **a.g.e.**, s.46.

için tekелci güçlerle çalışmak arzusundadırlar. Tekелci gücün, beraberinde coğrafi atalet ve durgunluk getirme tehlikesi ise her zaman mevcuttur.⁶²

3.3. Stratejik Etkiler

BTC boru hattı projesinin Azerbaycan'a, esasen iki ayrı yönden stratejik anlamda etki yapacağı beklenmektedir. Bunlardan ilki Azerbaycan'ın jeostratejik konumunu güçlendirici bir etki, ikincisi ise ülkenin kalkınma stratejilerinin oluşturulmasına yapacağı olumlu katkı olarak gösterilebilir.

3.3.1. Azerbaycan'ın Jeostratejik Konumuna Muhtemel Etkiler

Azerbaycan coğrafi konumu itibariyle çok stratejik bir bölgede yer almaktadır. Zengin doğal kaynaklara sahip olmanın yanında, Doğu ile Batı'nın iletişim yollarının ve kültürlerinin kesişme mekanıdır. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan ülkenin jeopolitik düzeyde önemli ve etkili oluşu, Orta Asya'ya giriş bakımından kilit halka durumunda bulunmasıdır. Yüksek enerji tüketimi olan gelişmiş ülkelere Hazar Bölgesi kaynaklarının güvenli ulaşımını sağlayan anayol olma özelliği Azerbaycan'ın önemini daha da artırmaktadır. Sahip olduğu böyle bir üstün konumdan faydalanma fırsatı BTC hattının yapımı ile daha da artmıştır.⁶³

Anlaşmalar çerçevesinde, Azerbaycan petrolünün dünya piyasalarına ihracatı BTC boru hattı sayesinde geçmişle kıyaslandığında daha avantajlı koşullar sağlamaktadır. BTC hattı başka petrol alanlarının gelişmesini teşvik edici etki yapacak, ilave boru hatları inşa edilecek ve en önemlisi bunlar diğer bölge ülkelerinin kaynaklarının ihracı için Azerbaycan'ı transit noktası haline getirecektir. BTC boru hattı yapımının tamamlanması ile birlikte hattın kullanımı ile ilgili

⁶² David Harvey, **Yeni Emperyalizm**, Çev.Hür Güldü, İstanbul, Everest Yayınları, 2004, s.82.

⁶³ Suat İlhan, **Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları No: 162, 1999, s.72.

isteklerin yoğunlaştığı, birçok ilave projenin gündeme geldiği, artık bunlar üzerinde tartışma ve çalışmaların artmağa başladığı görülmektedir.⁶⁴

BTC sürecini, başından itibaren şiddetle engellemeye çalışan Rusya, 2002 yılına gelindiğinde devlet boru hattı şirketi Transneft aracılığıyla Bakü-Novorossiysk hattını 18 milyon ton/yıl kapasiteye çıkarma ve bunun için gerekli kaynağı sağlama önerisini getirmiştir. Kabul edilmeyen bu son teklif sonrasında Rusya, yetkilileri kendi şirketlerinin üretecekleri petrolü BTC hattı ile ihraç etme konusunda engellenmeyeceği kararını açıklamıştır.⁶⁵

Kazakistan petrollerinin dünya piyasalarına ihracı için BTC güzergahının kullanımı konusunda da süreç başlatılmıştır. 2000 yılında Hazar'ın Kuzeydoğusunda Kazakistan'ın ulusal sınırlarında son derece zengin Kaşagan yatağının keşfi önemli başlangıç noktası olmuştur. Kaşagan yatağından çıkarılacak petrolün BTC'ye ulaştırılması için Kazakhstan Caspian Transportation System (KCTS) adlanan proje üzerinde çalışmalar başlamıştır. Bu projenin operatör ve başkanlığını Total şirketi üstlenmiştir. Bu şirketin aynı zamanda BTC Co. içinde de payı olması böyle bir projenin doğmasına katkıda bulunmuştur. KCTS projesi kapsamında çalışmaların 1.aşamasına 2007 yılında başlanılacaktır. Günlük en az 500 bin varil kapasiteyle açılması düşünülen projenin 4 milyar \$'a mal olacağı ve 2009 yılında hizmete verileceği tahmin edilmektedir.⁶⁶

BTC boru hattının Kızıldeniz'e kadar ulaştırılması projesi de tartışılmaya başlamıştır. İsrail Enerji Bakanı Ben-Eliezer'in Azerbaycan'a yaptığı resmi ziyareti sırasında hattın İsrail'in Aşkelon şehrine kadar götürülerek burada var olan petrol hattına birleştirilmesi gündeme getirilmiştir. Bu şekilde Kızıldeniz'de bulunan Eylat Limanına nakledilecek petrolün tankerlerle Hindistan, Çin ve Uzak Doğu ülkelerine taşınması düşünülmektedir. Petrolün Kızıldeniz'e çıkmasının nakil fiyatlarını düşüreceği ve uluslararası rekabet açısından avantaj sağlayacağı öne sürülmektedir.

⁶⁴ Gouliyev, **a.g.e.**, s.110.

⁶⁵ Mirzoev, **a.g.e.**, s. 269.

⁶⁶ Moroz, **a.g.e.**, s.30.

Çin'in bu fikre büyük ilgi duymaya başladığı görülmektedir. İran resmilerinin, Hazar'ın güneyinde yapılan araştırmalarda yeni petrol yatağı bulunması ihtimalinde, BTC'ye katılmayı düşündükleri yönündeki açıklamaları da ayrı bir önem arz etmektedir.⁶⁷

Petrol anlaşmaları ve sonrasında BTC boru hattının yapımı bölgenin stratejik önemini daha da artırmış, uluslararası düzeyde birçok projenin de gerçekleşmesine vesile olmuştur. Şahdeniz yatağından elde edilecek doğalgazın Batı'ya ihracı için Bakü-Erzurum boru hattı inşası başlamıştır ve gelecekte Türkmenistan gazının da ilave bir yatırımla bu hatta birleştirilmesi düşünülmektedir. Kars-Tiflis-Bakü demiryolu hattının oluşturulması çalışmaları ise sürdürülmektedir. AB'nin inisiyatifi ve mali yardımı ile TRACECA programı uygulamaya konmuştur. TRACECA (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru) Programı Avrupa'dan Kafkasya Karadeniz ve Hazar Denizi'ni de içine alacak şekilde güzergahını takip ederek Orta Asya'ya uzanan ulaşım yollarının geliştirilmesini amaçlamaktadır. Tarihi İpek Yolu'nu canlandıracak bu proje Avrupa ile Asya arasında yeni bir ulaşım hattı oluşturacak, aynı zamanda genç devletlere batı piyasalarına daha kolay çıkış imkanı sağlayacaktır. Açık denizlere oldukça sınırlı çıkış şansına sahip Azerbaycan ekonomik gelişimi için bu projenin gerçekleşmesi büyük önem taşımaktadır.⁶⁸

3.3.2. Kalkınma Stratejileri Oluşturulmasına Katkı

Azerbaycan ekonomisi değişik açılardan incelendiğinde kalkınma hedefini gerçekleştirmek için yeterli potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Ülke başta petrol olmak üzere, doğalgaz, demir cevheri, bakır, altın, inşaat hammadde girdileri vs. doğal kaynaklara sahiptir. 11 iklim kuşağının 9'ünün var olduğu ülke, tarım ürünleri yetiştirilmesi ve hayvancılık yapılmasına elverişli bir coğrafyada yer almaktadır. Güçlü sanayi geçmişinden gelen uzman kadroların varlığı, eskimiş olsa

⁶⁷ Alena Moroz, "Mif o Nefteprovode:Prodoljenie Sleduet", **Region Plus**, Sayı:8, Haziran 2006, s.8.

⁶⁸ Turan News Agency, **Osnovnie Makro Ekonomičeskie Pokazateli Azerbaydjana 1999**, Bakü, 2000, s.27.

da altyapının varlığı ve onu geliştirme rahatlığı, özellikle bilim ve teknikte yüksek eğitim seviyesi, genç ve eğitimli bir nüfusun varlığı artı değer oluşturmaktadır.

BTC hattı ile ihraç edilen petrolün satışından elde edilecek büyük miktarda gelirin ekonominin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde kullanılması usullerinin hazırlanması, ekonominin değişik sektörlerinin kalkınması için stratejilerin oluşturulmasına ve yaşama geçirilmesine uygun zemin hazırlayacaktır.

1. Petrol Gelirlerinin Yönetimi

Petrol gelirlerinin 2006 yılı sonundan başlayarak keskin olarak artması beklenmektedir. İlk olarak ekonomik istikrarın korunması, sonra ise öncelik petrol dışı sektörlerde olmak üzere ekonomik yapının geliştirilmesi ve böylece sürdürülebilir kalkınmanın temin edilmesi meseleleri petrol gelirlerinin yönetimi prensiplerinin belirlenmesi zorunluluğu doğurmuştur. Doğal kaynaklardan elde edilecek gelirlerin ekonomiyi daha sağlıklı bir yapıya kavuşturması için izlenecek strateji 27 Eylül 2004 yılında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından imzalanan fermanla belirlenmiştir. “Petrol Ve Gaz Gelirlerinin İdare Olunması Üzere Uzun Müddetli Strateji” 2005-2025 yılları arasında gelirlerin kullanımının başlıca yönlerini ve kurallarını kapsamaktadır. Petrol Fonu’na ve bütçeye girecek toplam gelirlerin idaresini hedefleyen ferman uyarınca harcamalar bütçenin petrol dışı açığı esasında belirlenecektir. Yıllık harcamalar arasında keskin farklılık oluşmasına ve açığın aşırı büyümesine izin verilmeyecektir. Orta vadede petrol dışı sektörlerin gelişimi için harcamalarda artışın görülebileceği ancak bunun da uzun vadede petrol dışı açık hedefine uygun düzeye çekileceği kaydedilmektedir. Ayrıca gelirlerin en az %25’inin gelecek kuşaklar için toplanması ve harcamalardan muaf tutulması kararlaştırılmıştır. Petrol ve gaz gelirlerinin genel olarak aşağıdaki hedeflerin başarılması için kullanımı öngörülmüştür:⁶⁹

- Ekonominin petrol dışı sektörlerinin, bölgelerin, KOBİ’lerin desteklenmesi

⁶⁹ “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Fermanı”, No: 128, Bakü, 2004, (Çevrimiçi), <http://www.oilfund.az/doc/neft-str-az.pdf>, 15 Kasım 2005.

- Altyapı alanlarının geniş ölçekte gelişimi
- Ekonominin teknoloji seviyesinin yükseltilmesi
- Ülkenin savunma sisteminin güçlendirilmesi
- İşgalden kurtarılmış arazilerin yeniden yapılandırılması ve ahalisinin öz yurtlarına yerleştirilmesi ile ilgili çalışmaların yapılması
- Fakirlik seviyesinin düşürülmesi ve diğer sosyal problemlerin çözümü

2. Yapısal Değişikliklerin Hızlandırılması

Ekonomik dönüşüm sürecinde bulunan ülkede uygulanan reformların ekonomik göstergeleri olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Diğer taraftan sosyo-ekonomik sorunları çözecek, güvenli ve sürdürülebilir büyümeyi sağlayacak bir ekonomik yapının oluşturulamadığı da bir gerçektir. Petrol gelirlerinin yönetimi ile ilgili belirlenen stratejinin ekonomik gelişmeye beklenen etkiyi yapabilmesi için petrol sanayisi dışındaki üretime yönelik alanlara da gereken ilginin gösterilerek yapısal değişikliklerin hızlı bir şekilde yapılması gerekmektedir.⁷⁰

Azerbaycan ekonomisinin en önemli problemlerinin başında kayıt dışı ekonominin varlığı gelmektedir. Vergi oranlarının yüksek olması nedeniyle, özel sektörün kayıt dışı faaliyete üstünlük verdiği görülmektedir. Kayıt dışı ekonomi en basit üretim, ticaret ve hizmet alanlarından en yüksek seviyelere kadar ağırlığını korumaktadır. Ülke ekonomisi ile ilgili çeşitli kurumlar tarafından %20-80 arasında değişen kayıt dışı rakamları açıklanmaktadır. Bunlardan genel kabul göreni GSMH'nin %60'ı olarak hesaplanan Dünya Bankası uzmanlarının ortaya koyduğu rakamdır. GSMH'nin %60'ı olduğu kabul edilirse bu oran 7 milyar \$'a eşit bir rakama tekabül etmektedir.⁷¹

Banka ve finans sektörü ilkel gelişme düzeyindedir. Bankalara güvenin aşağı düzeyde olmasının sonucu olarak değerlendirilen bu duruma, kredi kartları, çek-senet

⁷⁰ Hazar Beşirov, "Azerbaycan'da Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Gerçekleştirilen Reformlar ve Sosyo-Ekonomik Sonuçları", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2002, s.126.

⁷¹ Aras, a.g.e., s.311.

sistemi gibi ödeme araçları alışkanlığı ve bilgisinin olmaması da katkı yapmaktadır. Azerbaycan ekonomisinde faaliyetler esasen nakit para ile yürütülmektedir. Parasal işlemlerin %70'e yakını banka sisteminin dışında gerçekleştirilmektedir. Finans ve sermaye piyasalarının gelişimi çok aşağı düzeylerde olduğundan, Merkez bankasının, açık piyasa işlemleri gerçekleştirmek imkanları sınırlıdır. İki devlet bankasının toplam aktiflerin %50 oranını kontrol ettikleri ve sistemin modernizasyonu çalışmalarına engel oldukları görülmektedir. Halkın birikimlerinin sisteme katılımı, yatırımlara yönlendirilmesi ve iktisadi gelişmenin tabana yayılması bakımından banka ve finans sektöründe acil reformlara ihtiyaç vardır.⁷²

Ekonomide problemlerden biri de monopol şirketlerin varlığıdır. Devletin sahip olduğu şirketlerin elektrik, su ve doğalgazın üretimi, dağıtımı ve teçhizatı alanlarında mutlak denetimi vardır. Ayrıca hava taşımacılığı da devlet tekelindedir. Bunların havayolu şirketi dışında hepsi sübvansiyonlarla ayakta durabilmekte ve büyük miktarlarda zararlar çalışmaktadırlar. Özel sektörde faaliyet gösteren yabancı şirketlerin de piyasayı paylaşma stratejisi yürüttükleri ve kendi aralarında kartelleşmeye yöneldikleri görülmektedir. Böylece adil fiyat oluşması engellenmekte, kaynaklar yanlış şekilde paylaşılmakta ve sonuç itibarıyla piyasa ekonomisinin gelişmesi yapay bir şekilde engellenmektedir.⁷³

Yabancı sermayenin ekonominin geneline yayılması ve yerel girişimcinin desteklenmesi yönünde çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Stratejik alanlar hariç devlet tekelinin kaldırılmasına, özelleştirmenin hızlandırılmasına, banka, finans ve sermaye kurumlarının çağdaş gereklere uygun yapılandırılmasına, ticari ortamın desteklenmesine yönelik işlemlere zaman kaybetmeden geçilmelidir. Yargı sisteminde reformlar yapılarak mahkemelerin bağımsız duruma gelmesi, yolsuzlukla mücadelede kararlılık ve samimiyet sergilenmesi, şeffaf yönetim anlayışının benimsenmesi, medyanın gelişmesine olanak tanınması ve toplumsal denetimin

⁷² Asya Kalkınma Bankası, "Azerbaycan Ülke Raporu 2005", (Çevrimiçi) <http://www.adb.org/Documents/Translations/Azeri/AZE-final-report.pdf>, 2 Mayıs 2006.

⁷³ Eyüb Zengin, Nesimi Kamalov, "Azerbaycan Ekonomisinin Gelişimi İçerisinde KOBİ'ler", **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Ed., Hasan Selçuk, İstanbul, TUSAM Yayını, 2005, s.115.

teşvik edilmesi yönündeki çalışmalar ekonomik reformlarla eş zamanlı yürütülmelidir. Sadece bu durumda reformların ekonomik kalkınmaya gerekli katkıyı sağlayacağı söylenebilir.

3. Petrol Stratejisi ve Petrol Sektörünün Geliştirilmesi

Asrın anlaşması, Azerbaycan petrol sanayisi tarihinde yeni bir sayfa açmıştır. Daha sonraki yıllarda yeni petrol anlaşmaları imzalanması ve BTC boru hattının inşası, ülkenin bağımsız ve efektif enerji politikası oluşturmasına uygun zemin hazırlamıştır. Azerbaycan ekonomisinin sürdürülebilir kalkınmayı sağlaması büyük ölçüde petrol sektörünün geleceğine bağlı olduğu görülmektedir. Petrol sanayisi politik, sosyal ve teknolojik değişimlerden önemli ölçüde etkilenen çok uzun vadeli yatırımlara göre çalışmaktadır. Petrol sektörünün kalkınmanın motoru görevini sürdürmesi için, uzun vadeli petrol stratejisi oluşturularak sektörün ayakta tutulması ve daha da geliştirilmesinin hedef olarak seçilmesi gerekmektedir.⁷⁴

Yapılan petrol anlaşmalarında, faaliyet süresi boyunca SOCAR'ın diğer iştirakçilerin %20'ye kadar olan paylarını alabilme hakkına sahip olduğu maddesi mevcuttur. Azerbaycan, kendi petrolü üzerinde daha çok söz sahibi olması ve hedeflenen amaçlara ulaşması için bu hakkını kullanmaya öncelik vermek durumundadır.⁷⁵

Uluslararası petrol şirketleri harcamaları olduğundan fazla gösterme, üretim maliyetlerini şişirme, satış fiyatlarını düşük gösterme politikasını bulundukları her ülkede yürütmektedirler. Asrın anlaşması ve BTC boru hattı çalışmalarına yapılan harcamaların öngörülen rakamlardan çok yüksek olduğu görülmektedir. Hükümetlerin bu hususa dikkat etmeleri ve mümkün olduğu ölçüde denetim altında tutmaları gerekmektedir. Yabancı şirketlerin harcamalarını açıklama yönünde gönülsüz davranmaları, araştırma için ise çok sayıda uzman ve büyük mali kaynak

⁷⁴ Daniel Yergin, Thane Gustafson, **Rusya 2010 ve Dünyadaki Yeri**, Çev. Özden Arıkan, İstanbul, Sabah Kitapları Gençlik Yayınları, 1994, s.10.

⁷⁵ Gouliyev, **a.g.e.**, s.84.

ihtiyacı gerekli denetimin yapılabilirliğini zorlaştırmaktadır. Ayrıca anlaşmalara göre belirlenen araştırma aşaması, olağandışı durumlar hariç, zamanında bitirilmezse, SOCAR'ın anlaşmayı feshetme yetkisi vardır. Fakat birçok anlaşmada ortaya çıkan gecikmelere rağmen bu yola başvurulmadığı görülmektedir. Yeterli mali kaynağa ulaşıldıktan sonra bugüne kadar uygulanmayan kuralın yeniden gözden geçirilmesi gerekecektir.⁷⁶

Petrol sektörünün geliştirilmesi açısından SOCAR'ı koruma ve destekleme stratejisinin yürütülmesi gerekmektedir. Norveç'in, petrol ve gaz sanayisini geliştirmek için uyguladığı politika model olarak alınabilir. Norveç petrol stratejisi, yatakların kullanımında devletin mutlak katılımı, milli yönetim ve denetimin oluşumu prensipleri üzerine kurulmuştur. Norveç şelfinde bulunan yataklar üzere yapılan her anlaşmada devlet şirketi Statoil'in payının %50'den aşağı olamaması prensibi benimsenmiştir. Devlet yeni yatak keşfine, boru hatları yapımına, yatakları geliştirme çalışmalarına yılda 3 milyar \$ ayırmaktadır. Uygun altyapı oluşturularak, keşif ve üretim için gereken makine ve hizmetlerin yarısının yerli şirketler tarafından sağlanması teminat altına alınmıştır.⁷⁷

4. Petrol Dışı Sektörlerin Gelişiminin Desteklenmesi

Zengin petrol kaynaklarının ekonomiyi güvenli kalkınma düzeyine ulaştıramaması, petrol sanayisinin ekonominin diğer alanlarının oldukça zayıf ilişkiye sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ekonominin herhangi alanında elde edilen başarı diğer alanların da gelişmesine katkı sağlamaktadır. Petrol sanayisinde işler daha dar çerçevede yapıldığından ekonomiye etkisi düşük düzeylerde kalmaktadır. Sanayinin bu alanı sadece ekonomiye kaynak sağlama işlevini yerine getirmektedir.⁷⁸

⁷⁶ Sabit Bağirov, "Sunum", **Neft Gelirlerinin Işıqlandırılması**, Ed., İngilab Ehmedov, Baku, 2004, s.68.

⁷⁷ Şahin Memmedov, "Neft Fehlesi İlde 60 Min Dollar Mevacib Alır", **Ekspert Dergisi**, Sayı:2, 2000, s.33.

⁷⁸ Stiglits, **a.g.e.**, s.29.

Oluşan kaynağın ekonominin geneline yayılması, böylelikle istikrarlı büyümenin sağlanması kusursuz işleyen piyasa mekanizması sayesinde mümkün olmaktadır. Petrol gelirlerinin doğru kullanıldığı takdirde dahi Hollanda Sendromu gibi sorunlara yol açabildiği artık bilinmektedir. Azerbaycan'ın daha geçiş sürecini yaşadığı dikkate alınırsa petrol gelirlerinin petrol dışı sektörlerin gelişmesine katkı yapması kompleks tedbirlerin yaşama geçirilmesini gerektirmektedir. Ayrıca her geçiş döneminde olduğu gibi, kurulacak yeni sistemin temel özellikleri de, ancak büyük bir yanılma payıyla ve genel hatlarıyla ortaya konulabildiğinden, yapılacak çalışmalarda hata payının makul düzeyde tutulabilmesi önem arz etmektedir.⁷⁹

Azerbaycan ekonomisinin en önemli problemlerinin başında işsizlik gelmektedir. Kalkınma stratejisinin temelini yüksek eğitim düzeyine sahip işsiz kitlelere istihdam imkanı sağlamak oluşturmalıdır. Bunun için petrol dışı sektörlerin gelişmesine öncelik verilmesi gerekmektedir. Sermayenin yoğun olduğu strateji seçilmesi çarpık gelişme yaşanması, ekonomideki çarpık yapılanmanın daha da açılması sonucunu doğuracaktır. İlk aşamada tarım ve işgücünün yoğun olduğu imalata öncelik tanıyan bir strateji tercih edilmelidir. Bu petrol gelirlerine bağımlılığı azaltmaya yardım edecektir. Petrol gelirlerinden kazanılan sermayeyi, istihdam üzerinde olumlu etkilere sahip KOBİ'lerin kurulmasına ve desteklenmesine kullanmak da kısa zamanda olumlu sonuçlar verecektir.⁸⁰

Bağımsızlık sonrası dönemde yatırımların büyük bir kısmını yabancı sermaye ile karşılanmıştı. Genellikle petrol sanayisine yapılan yatırımlar doğal olarak Bakü ve civarında toplanmıştır. Yerel sermayenin düşük düzeylerde olması, bütçeden yatırımlara kaynak ayıramaması ve yabancı sermayenin ilgi göstermemesi bölgelerin geri kalmasına neden olmuştur. Özellikle yol, elektrik üretim ve dağıtımı, kentsel su şebekeleri, tarım alanlarının sulama sistemleri başta olmak üzere tüm altyapı çok eskimiş ve yenilenmeye ihtiyaç duymaktadır.⁸¹

⁷⁹ Oral Sander, **Siyasi Tarih:1918-1994**, İstanbul, İmge Yayınları, 9.Baskı, 2001, s.597.

⁸⁰ Noreng, **a.g.e.**, s.204, 226.

⁸¹ KOSGEB, "Azerbaycan: İmalat Sanayi ve Dış Ticaret Profili", Haziran 2001, (Çevrimiçi) <http://www.kosgeb.gov.tr>, 17 Ocak 2005.

Petrolde elde edilen gelirlerin cari harcamalardan ziyade, özellikle petrol dışı sektörlerde altyapı yatırımlarının finansmanında kullanılmasıyla hem bu sektörlerin gelişmesine katkıda bulunulabilir, hem de muhtemel enflasyon baskısı önlenir. Zira altyapı yatırımları uzun vadeye yayılması ve doğrudan tüketime yönelik olmaması enflasyonist ortamlardan kaçınmakta kullanılan önemli araçlardandır.

3.4. Sosyal Etkiler

BTC boru hattı projesi kuşkusuz Azerbaycan'ın sosyal yapısı ve nüfusun yaşam standartlarını da etkileyecektir. Boru hattının yapımı ile başlayan bu süreç, faaliyet süresi boyunca hem hattın işletilmesinden, hem de ihraç olunan petrolün satışından elde edilecek gelirlerin ekonomiye girmesi ile devam edecektir. Yapılması gereken, elde edilecek gelirlerin uzun vadeli politikalar yürütülerek verimli kullanımını sağlamaktır. Doğru uygulamaların yapılması işsizlik sorunundan sosyal reformlara, sağlık korumasına, ekolojiye, bilim ve öğretime kadar var olan sosyal problemlerin çözümünü hızlandıracaktır. Ayrıca nüfusun yaşam standartlarının yükseltmenin, tabanın yeniden inşası ve donatılmasının en etkili rolü olarak görülmektedir.⁸²

Yaşam standardının temel göstergileri olan nüfusun nominal ve reel geliri gibi parametreler Azerbaycan, ekonomisinde bir şekilde petrol faktörü ile bağlantılıdır. Ekonomisi yeterince gelişmemiş ve güçlü olmayan petrol zengini ülkelerde, özellikle bütçeden beslenen sektörlerde çalışanların ve emeklilerin maaşları petrol gelirleri sayesinde artmaktadır.

Azerbaycan'da nüfusun reel geliri bağımsızlık kazanıldıktan sonra ciddi bir düşüş göstermiştir. 1992 yılından itibaren uygulanan fiyatların serbestleştirilmesi politikası yüksek enflasyon oranlarını da beraberinde getirmiştir. Ermenistan'la yapılan savaşın da etkisiyle 1994 yılında %1.664 seviyesine çıkan enflasyon, ancak

⁸²Vekil Şahbazlı, "Petrolün Azerbaycan'ın Toplumsal ve Siyasal Yapısına Etkileri", (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2002, s.74.

1995 yılından itibaren IMF ve Dünya Bankası programlarının uygulamaya konmasıyla düzenli olarak düşürülebilmektedir. Bütçe açıklarının da büyük boyutlarda olması, reel gelirlerin 1998 yılında 1990 yılı rakamlarının sadece %30'u seviyelerine kadar düşmesi sonucunu doğurmuştur.⁸³

1998 yılından itibaren petrol ihracatında görülen artışlar ve petrol fiyatlarının yükselmesi, gelirler ve ortalama ücretlerin artmasına önemli katkı yapmıştır. Ücretlerin sadece birkaç yıl içinde 2 kat yükselmesi petrol gelirlerinin ne denli önemini göstermektedir. Diğer sektörlerin daha yavaş bir büyüme oranı göstermesine rağmen petrol gelirlerinin düzenli artması bu sektörlerde de ortalama gelir düzeyini yükseltme imkanı vermektedir. Artışın GSYİH büyüme oranından çok yüksek olması uzun dönemde tehlike yaratsa da, içinde bulunduğumuz dönemde uygulanan maliye ve para politikaları ekonomik dengenin korunmasına yardımcı olmaktadır.⁸⁴

Hükümet petrol gelirlerinin artması ile 2005 yılında asgari ücreti %20 oranında artırmıştır. 2006 yılı bütçesinde de cari harcamaların %65 oranında artırılması öngörülmüş, bunun da büyük kısmı kamu sektöründe çalışanların ve emeklilerin maaş artımına ayrılacak, ayrıca savunma sisteminin güçlenmesine ve altyapının geliştirilmesine yönelik yatırımlara harcanacaktır. Enflasyon oranlarında yükselme yaşanması durumunda harcamaların kısılması yöntemine başvurulacağı da açıklanmıştır.⁸⁵

Petrol anlaşmaları ve BTC boru hattı kapsamında yürütülen çalışmalar nakit gelirlerinin yanı sıra sağlayacağı birçok avantajlarla sosyal yapı ve nüfusun yaşam standartlarını önemli yönden etkileyecektir. Her şeyden önce projelerin yürütülmesi sırasında inşa edilen bütün yeni yapılar ihracatçı ülkenin mülkü olacağından, Azerbaycan petrol üretiminde daha yüksek seviye ve kalitede ekipman elde etmiş olacaktır. Çağdaş araştırma, petrol çıkarma, işleme ve ulaşım teknolojilerinin petrol

⁸³ EIU, *Azerbaijan Country Profile 1999-2000*, London, 2000, s.26.

⁸⁴ Ehmedov, *a.g.e.*, s.41.

⁸⁵ Asya Kalkınma Bankası, "Azerbaycan Ülke Raporu 2005", (Çevrimiçi) <http://www.adb.org/Documents/Translations/Azeri/AZE-final-report.pdf>, 2 Mayıs 2006.

sanayisine kazandırılması gelecekte ülkenin bağımsız petrol stratejisi uygulamasına zemin yaratacaktır.⁸⁶

Petrolün üretimi ve nakli ile ilgili bütün projelerde yabancı şirketlerle işbirliği veya, ortaklıklar yapılmaktadır. Ayrıca yabancı şirketlerde çeşitli kademelerde çok sayıda yerel işgücü istihdam edilmektedir. Global petrol şirketlerinin personeli ile çalışmak, Azerbaycan petrol sanayisi çalışanların çağdaş teknoloji, donanım ve yönetim teknikleri bilgileri kazanmalarına ve uzmanlık düzeylerini geliştirmelerine yardımcı olacaktır.⁸⁷

Yeni petrol sahalarının kullanıma açılacağı yeni dönemde çevrenin, özellikle zengin flora ve faunaya sahip Hazar'ın, daha fazla kirletilmemesi için belirli standartların uygulanması gereği ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede yabancı şirketler ile Azerbaycan hükümeti, yerli komisyonlar kurularak çevresel etüt ve denetim çalışmaları etkin hale getirilmiştir. Yapılan petrol anlaşmalarının çevreye etki derecelendirilmesi yapılmış ve Devlet Ekoloji Kurumu uzmanları tarafından incelenerek yeterli bulunmuştur.⁸⁸

Petrol anlaşmaları şartlarında çevresel tehdit oluşturacak faaliyetlerin önlenmesine yönelik bir sıra tedbirler görülmüş ve gerekli önlemler alınmıştır. Ayrıca rafinerilerden Hazar'a kirli su akıtılması durdurulmuştur. Biyoloji arıtma tesisi inşa edildikten sonra yıllardır sorun olan petrol atıkları artık çok fazla kirlilik yaratmamaktadır. Oluşturulan ekotoksikoloji laboratuvarı sayesinde çevre araştırmaları geliştirilmiş ve denetim olanağı artırılmıştır. Penzsoil şirketi ile beraber "Neft Daşları" sahasında yoğunlaştırıcı gaz kompresör istasyonu kurulmuştur. Böylelikle bir günde 5,5 milyon m³ düşük basınçlı doğalgazın toplanarak sahile nakli mümkün olmuştur ki, hem çevre kirliliği önlenmiş, hem de atıl kaynak kullanılabilir duruma getirilmiştir. Karada yer alan yataklar üzerine yapılmış anlaşmalar

⁸⁶BM'nin İnkişaf Programı, **Azerbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Hakında Hesabat**, Bakü, 1997, s.39.

⁸⁷Gouliyev, **a.g.e.**, s.110.

⁸⁸Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul, Der Yayınları, 2001, s.165.

çerçevesinde de Sovyet döneminde kirlenmiş sahaların rehabilitasyonu ile ilgili çalışmalar başlatılmıştır.⁸⁹

BTC boru hattı projesinin fizibilite ve yapım aşamalarında da çevre faktörü her zaman dikkate alınmıştır. Hazırlanan ÇED raporunun uluslararası standartlara uygun olması sağlanmıştır. Raporun toplam 3000 sayfadan oluşması çevreye atfedilen önemin göstergesi sayılabilir. Ayrıca Azerbaycan'da 1 adet yüksek düzeyde hassas kontrol istasyonu kurulmuştur. Bu istasyon petrolün akışı ve hacmini daima kontrol altında tutmaya ve olası tehlike durumunda zamanında önlem almaya yardım etmektedir.⁹⁰

Petrol sanayisi sermaye yoğun yatırım talep ettiğinden istihdam içindeki oranı düşük düzeylerde kalmaktadır. 2003 sonu itibariyle SOCAR bünyesinde 61.000 kişi istihdam edilmektedir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren yabancı petrol şirketlerinde 4 bin yerli işgücü çalışmaktadır. Sektörde toplam 65 bin kişi çalışmaktadır ki, bu rakam toplam istihdamın sadece %2'sine tekabül etmektedir.⁹¹

Büyük petrol rezervlerine ve az nüfusa sahip ülkelerin sınırlı bir zaman içerisinde daha az gelir kaynağı alternatifleri vardır. Bu yüzden petrol gelirlerini ülke nüfusunun yaşam standartlarını yükseltmek için kullanılabilir. Gelirlerin, savurgan üretim ile tüketimi önlemek için, üretken yatırımlara yönlendirilmesi gerekmektedir. İnsan kaynaklarının durumunun iyileştirilmesi de üretken bir yatırım sayılmaktadır.⁹²

Azerbaycan ekonomisinde petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi için, petrol gelirlerinden diğer yatırımlarla beraber beşeri sermayeye de pay ayrılarak büyük yatırım yapılması gerekmektedir.⁹³ Gelişimin öncelikleri eğitim ve sağlık olmalı, fakirlik seviyesinin düşürülmesi de esas hedefler arasında yer almalıdır. Reel

⁸⁹ Memmed Mirzeyev, Canalı Mirzeliyev: **Neft Hakkında Ne Bilirsiniz?**, Bakü, MBM Neşriyatı, 2005, s.116, 118.

⁹⁰ Mirzoev, **a.g.e.**, s.393.

⁹¹ Himayet Rizvangızı, Müsellim Hasanov, “ Neft Hakkında 100 Sual, 100 Cevap”, (Çevrimiçi) www.iqtisad.net/kitabxana/kitabxana0001-3.htm, 10 Nisan 2006.

⁹² Noreng, **a.g.e.**, s.352.

⁹³ Tsalik, **a.g.e.**, s.5.

sermayeye yapılacak yatırımlardan gereken verimliliği alabilmenin yolu insan sermayesinin desteğini sağlamaktır. Bunun için ilk önce bağımsızlık dönemi sonrası hızla artan ve ülkenin geleceğini tehdit edecek seviyelere gelen beyin göçünü en azından durdurmak gerekmektedir. Sadece eşzamanlı yatırım stratejileri uygulaması ile ekonomik başarı sağlamak, nüfusun yaşam standartlarını yükseltmek ve sosyal sınıflaşmanın tehlikeli boyutlara ulaşmasını engellemek mümkün olmaktadır.⁹⁴

Petrol gelirlerinin, sosyal barış ortamının oluşması ve demokrasinin gelişmesi bakımından da önemli görev yapabileceği görülmektedir. Gelirlerin elde edilmesi, miktarı ve kullanımı konularında şeffaf yönetim anlayışının benimsenmesi bir çok yönden olumlu sonuç doğurabilir. İlk önce insanlarda kaynakların asıl sahiplerinin kendileri olduğu ve gelirlerin kullanımında söz sahibi olabilecekleri duygusu oluşacaktır. Global petrol şirketlerinin genel olarak açıklamaktan kaçındıkları bilgilere ulaşmak hükümetle toplum arasında ilişkilerde yakınlaşma yaratarak sosyal barış ortamının oluşmasına yardım edecektir. Gerçek gelir rakamlarının bilinmesi, yöneticileri kullanım konusunda daha dikkatli davranmağa mecbur etmektedir.⁹⁵ Şeffaflık denetim kurumlarına ve genel olarak topluma petrol gelirlerinin kullanımını yakından izleme olanağı vermektedir. Bunun sonucunda yolsuzluklara karşı mücadelede başarı sağlanmakta ve kamu yönetimi kalitesi artmaktadır.⁹⁶

Petrol gelirlerinin artmasıyla büyüyen bütçeden savunma sanayisine ve güvenlik güçlerinin donatılmasına yeterli kaynak ayrılabilir. Ülkenin savunma potansiyelinin artması ve güçlü orduya sahip olması Azerbaycan insanının özgüvenini yükseltecektir. İçinde bulunduğu savaş ortamı, coğrafi ve jeopolitik konumu dikkate alındığında buna çok fazla ihtiyaç olduğu görülmektedir.

BTC boru hattı en önemli etkilerinden biri de kuşkusuz Azerbaycan'ın Türk Dünyası ile var olan medeniyet ve tarih bağlarını kuvvetlendirmesi olacaktır.

⁹⁴ Beşirov, **a.g.e.**, s.119.

⁹⁵ Simon Taylor, "Umumi Mexfilik Rüshvete Yoksulluğu Aradan Galdırır: Üçüncü Dünyanı Huguglarından Mehrumetme", **Neft Gelirlerinin İşgandırılması**, Ed.İngilab Ehmedov, İVMM Yayını, 2004, s.93.

⁹⁶ Peter Nor, "Neft ve İnkişaf", **Neft Gelirlerinin İşgandırılması**, Ed.İngilab Ehmedov, İVMM Yayını, 2004, s.84.

Özellikle Türkiye ve Kazakistan'la ekonomik ve siyasi işbirliği imkanları daha fazla artacak, kültür yaklaşması yaşanacak ve dil birliği kurulması düşünceleri gerçekleşme imkanı bulacaktır. Petrol anlaşmaları ve BTC sürecinde belirgin şekilde bir daha görülen maddi çıkarlardan ziyade manevi bağları bulunan kardeş toplumlar arasındaki ilişkilerin seviye ve kalitesi gelişerek yükselecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BTC’NİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE MUHTEMEL ETKİLERİ

BTC boru hattı projesi gündeme geldikten sonra Türkiye kamuoyunda uzun süre tartışma konusu olmuştur. Projenin ülkenin geleceği açısından önemli olduğu ve çeşitli faydalar sağlayacağını savunanlar çoğunluğu teşkil etmektedir. Fakat başından beri projenin gerçekleşeceğine inanmayanlar olduğu gibi, boru hattının Türkiye üzerinden geçirilmesinin yaratacağı avantaj ve olumlu etkilerin kayda değer düzeyde olmayacağı görüşünü benimseyenlerin varlığı az da olsa görülmektedir. Büyük devlet ve uluslararası şirketlerin Hazar havzası kaynaklarının üretim ve ihracatı uğrunda giriştikleri mücadelede, projelerin önceliklerinin ve yaşama geçirilebilmelerinin her zaman ve mutlaka ülke çıkarları ile birebir örtüşmesinin zor olduğunu da unutmamak gerekmektedir.¹

Petrol anlaşmalarının imzalanmasından BTC boru hattının inşa aşamasına kadar geçen sürede iktidara gelen bütün hükümetlerin dış politikası içinde önemli yer tutan projenin çeşitli avantajlar sağlaması beklenmektedir. Boru hattının gerçekleşmesi, Türk boğazlarının trafik yoğunluğunu hafifleterek çevresel felaket olasılığını azaltacak, ülkenin enerji güvenliğini temin etmeye yardım edecektir. Hattın faaliyeti süresince ekonomik gelir elde edilecek, bölge ülkeleriyle ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda işbirliği artacak, ülkenin jeopolitik konumu güçlenecektir. Batı devletlerinin ihtiyacı olan enerji kaynağını ulaştırarak politik avantaja sahip olunacak, istihdamdan stratejik üstünlük oluşturmaya kadar daha nice yararlar görülebilecektir.²

¹ Necdet Pamir, **Bakü-Ceyhan Boru Hattı: Orta Asya Ve Kafkaya’da Bitmeyen Oyun**, Ankara, ASAM Yayınları, 1999, s.17.

² Ali Faik Demir, **Türk Dış Politikası Perspektifinden Kuzey Kafkasya**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003, s.269.

4.1. Ekonomik Etkiler

BTC boru hattı projesinin Türkiye'ye yapacağı ekonomik katkıyı 2 ayrı ana başlık altında incelemek gerekmektedir. Bunlardan ilki Türkiye'nin BTC'nin faaliyeti süresince elde edeceği geçiş ücreti ve petrol anlaşmalarında iştirak eden devlet şirketi TPAO'nun payı itibariyle oluşacak parasal gelir katkısı olacaktır. Bunun yanında boru hattının taşıyacağı petrolün bir kısmının satın alınarak navlun giderlerinden tasarruf yapılacak ve liman işletmesinden gelirler elde edilecektir. İkinci olarak da bölge ülkeleriyle sıkı işbirliğinin ülke ihracatına muhtemel etkileri, enerji alanına doğrudan yabancı sermaye girişi ve bunun gibi uzun vadeli birçok ekonomik faydalar sağlayacağı beklenmektedir.

4.1.1. Parasal Gelir Katkısı

BTC ham petrol boru hattı projesi'nde yatırımcılar tarafından devletlere ödenecek olan geçiş ücreti seviyeleri, yatırımcılara yaklaşık %15 oranında bir iç karlılık sağlanması ve bu şekilde projenin yapılabilir kılınması hedeflenerek belirlenmiştir. Türkiye, boru hattının faaliyete başlamasından itibaren yatırımcının beyanına tabi olmaksızın sabit bir gelir elde edecektir. Transit geçit ücreti, işletme ücreti ve kurumlar vergisinden oluşmakta, fakat “varil başı bedel” şeklinde tahsil edilecektir. İşletme ücreti projenin Türkiye kısmının müteahhidi ve işletmecisi BOTAŞ'a, kurumlar vergisi ise ilgili vergi dairesi'ne ödenilecektir.³

Yapılan anlaşmalara göre Türkiye, hattan taşınacak her varil petrol karşılığında, ilk 16 yıl için 20 centi vergi toplam 55 cent transit geçiş ücreti alacaktır. Boru hattı projesinin geri ödeme süresi 15 yıl olarak hesaplanmış ve bundan dolayı ilk dönem için düşük ücret belirlenmiştir. Bu sürenin bitiminden sonra yatırımcıyı

³ Taleh Kerimbeyli, “Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Olası Etkileri ve Sonuçları”, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2002, s.63.

çekmek için verilen teşvikler geri alınacak ve sonraki 24 yıl için, 37 centi vergi olmakla toplam 80 cent geçiş ücreti alınacaktır.⁴

Türkiye'nin boru hattının tam kapasite ile çalışmaya başlamasıyla yıllık sadece vergi olarak ortalama 150 milyon \$ gelir elde edeceği görülmektedir. BOTAS'ın BTC'nin Türkiye kısmı işletmecisi ve TPAO'nun da %6,53 hisse ile şirket ortağı olarak elde edecekleri gelirlerle beraber ilk 16 yıllık işletim döneminde yılda 200 milyon \$, sonraki 24 yıllık işletim döneminde ise ortalama 300 milyon \$ net gelir sağlanacağı beklenmektedir. Ayrıca, Ceyhan'da yükleme yapan tankerlere sağlanacak liman hizmetlerinden de gelir elde edileceğini düşünersek oluşacak rakamın küçümsenmeyecek boyutlara ulaşacağı görülmektedir.⁵

BTC boru hattının taşıyacağı petrolün bir kısmı Türkiye'nin iştirakçi olduğu anlaşmalardan elde edeceği petrolden oluşacaktır. Türkiye, bir devlet şirketi olan TPAO aracılığıyla dört anlaşmada yer almaktadır.

TPAO'nun iştirakçi olduğu ilk anlaşma, Azeri-Çırac-Güneşli sahalarını kapsayan ve 1994 yılında imzalanan "Asrın Anlaşması" olmuştur. Bu sahaların işletilmesini öngören ilk anlaşma 1992 yılında imzalanmış ve TPAO'nun payı %2,5 olarak kararlaştırılmıştır. Fakat 1993 yılında askeri darbe sonucu anlaşma iptal edilmiş, 1994'te yapılan ikinci anlaşmada Türkiye'nin payı %1,75 olarak belirlenmiştir. Azerbaycan'ın ilkin yatırım için gereken kaynağı sağlayamaması sonucu kendi payından %5'lik bir kısmı Türkiye'ye devretmesiyle, anlaşmada TPAO'nun payı %6,75 seviyesine yükselmiştir.⁶

Anlaşma tarihinde 511 milyon ton olan tahmini rezervin, araştırma çalışmaları sonucu 925 milyon ton olarak tespit edilmesi, % 6,75 pay karşılığında

⁴ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Soru ve Cevaplarla Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı**, Ankara, 2001, s.20.

⁵ Deniz Kutluk, **Hazar-Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları Çevresel Tehdit**, İstanbul, TÜDAV Yayınları No:16, 2003, s.102.

⁶ Mustafa Sabri Soylu, "Doğu Akdeniz'in Stratejik Yapısına, Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattının Etkilerinin Değerlendirilmesi", (İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2000, s.86.

Türkiye'nin elde edeceği petrol miktarını çok daha önemli boyutlara çıkarmıştır. TPAO'nun ilkin hesaplamalara göre 2,3 milyar \$ yatırım yapacağı tahmin edilmektedir. Yapılan anlaşmalar çerçevesinde Türkiye'nin 49 milyon ton petrole sahip olacağı beklenmektedir.⁷

TPAO'nun 100 milyon ton petrol ve 700 milyar m³ doğalgaz rezervine sahip Şahdeniz projesi'nde %9, Kürdaşı-Araz-Kirgan yatakları üzerine yapılan anlaşmada ise %5 payı mevcuttur. Türkiye'nin yer aldığı en son anlaşma 600 milyon ton petrol rezervine sahip Araz-Alov-Şark yatakları ile ilgili anlaşmadır ki, burada TPAO %10 paya sahip olmuştur. Türkiye'nin az sayıda, ancak zengin rezervlere sahip yataklar üzerine yapılan anlaşmalarda yer aldığı görülmektedir. Bu anlaşmalarda sadece “Asrın Anlaşması” kapsamındaki yataklarda üretim aşamasına geçilmiş ve 2004 yılı sonu itibarıyla toplam 24.1 milyon varil petrol satışı ile toplam 634.1 milyon \$ brüt gelir sağlanmıştır.⁸

BTC boru hattı yüksek kapasite ile çalışmaya başladıktan sonra, taşınan petrolün 15 milyon tonunun alınması düşünülmektedir. Türkiye'nin yılda yaklaşık 25 milyon ton ham petrol ithalatı yaptığı göz önüne alındığında, bu sayede tankerlerle gerçekleştirilen ithalat için ödenen navlun bedeli de ortadan kalkmış olacaktır.⁹

Ham petrol taşımacılığında ithal bölgesine bağlı olarak taşıma maliyeti ton başına 8-12 \$ arasında değişmektedir. Türkiye'nin 15 milyon ton petrolü BTC'den sağlayarak taşıma maliyetinden 120-180 milyon \$ tasarruf edeceği görülmektedir.¹⁰

Petrol varil fiyatlarındaki her 1 dolarlık değişim, Türkiye'nin petrol maliyetini 175 milyon \$ civarında artırır veya azaltabilmektedir. Son yıllarda petrol

⁷ Osman Demirağ, “Türkiye'nin İç ve Dış Enerji Kaynakları Arasında Petrol'ün Yeri ve Önemi”, **Türkiye'nin Enerji Politikasında Petrolün Yeri**, İstanbul, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayını, 2000, s.56.

⁸ İbrahim Öztürk, Sohbet Karbuz, **Türkiye'nin Enerji Ekonomisi ve Petrolün Geleceği**, MÜSİAD Yayını, 2006, s.28.

⁹ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul, Der Yayınları, 2001, s.103.

¹⁰ Kutluk, **a.g.e.**, s.104.

fiyatlarında yaşanan artış petrol ithalatçısı Türkiye'nin ödemeler dengesini olumsuz etkilemiştir. 2005 yılında 22 milyar doları aşan cari açığın 5-7 milyar \$'lık kısmı bu etki nedeniyle ortaya çıkmıştır.¹¹

Türkiye'nin anlaşmalarda sahip olduğu payların karşılığında elde edeceği petrolün yanısıra, sadece BTC boru hattının faaliyeti sonucunda değişik tarihlerde yıllık toplam 300 ile 500 milyon \$ gelir sağlayacak olması projenin ülke ekonomisine önemli katkı yapacağını göstermektedir.

4.1.2. Diğer Ekonomik Gelirler

BTC boru hattının en az 40 yıl faaliyet göstereceği düşünüldüğünde, projenin Türkiye ekonomisine birçok bakımdan önemli katkıları sağlayacağı görülmektedir. Boru hattı inşasıyla başlayan bu süreç orta ve uzun vadede devam edecektir.

Boru hattı inşaat maliyetlerinin, ortalama %40'ı kullanılan boru ve malzemeden, %60'ı da inşaat ve personel giderlerinden oluşmaktadır. BTC boru hattı inşaatının Türkiye kısmının BOTAS tarafından yürütülmesi, Azerbaycan ve Gürcistan'da da Türk şirketlerinin yer alması ekonomide yeni iş ve ek istihdam yaratmıştır. Hattın geçtiği arazi sahiplerine ise kamulaştırma bedeli olarak 100 milyon \$ ödenmiştir. Yapılan hesaplamalara göre projenin gerçekleşmesi sonucunda uzun vadede Türkiye ekonomisinde 5 milyar \$ ek gelir sağlanacaktır.¹²

Boru hattının gerçekleşmesi ihracatçı ülkelerin kaynaklarını güvenli, kesintisiz ve değerinde ihraç edebilme olanağı sağladığından, büyük miktarlarda gelir elde etme ve kalkınmalarına yardımcı olacaktır. Hazar bölgesi ülkeleriyle, petrol ile sınırlı olmayan çok taraflı ticaret ve yatırım imkanları artacak, yüksek

¹¹ Öztürk, Karbuz, **a.g.e.**, s.19.

¹² Bahir Çaylı, "Hazar Petrolleri Petrol Boru Hattı Projeleri ve Türkiye", (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2002, s.106.

ticaret hacimlerine ulaşılacak, Türkiye'nin ihracatı artacak ve dış ticaret açığının kapanmasına olumlu katkı yapacaktır.¹³

BTC'nin faaliyete geçmesi boğaz trafiğini rahatlatarak kaza olasılığının düşmesine yardımcı olacak, ekonomik kayıp yaşanmasını engelleyecektir. Ayrıca yeni rafineri ve petrokimya tesisleri yapımı gibi önemli miktarlarda yabancı yatırım olanağı ve bunun yaratacağı iş hacmi Türkiye ekonomisini olumlu yönde etkileyecektir.¹⁴

4.2. Politik Etkiler

Boru hatlarının sadece ekonomik yönü ele alınarak değerlendirilmemesi gerekmektedir. Bu konuda devletler, petrol şirketlerinden farklı olarak daha çok politik çıkarlarını ön plana çıkarmaktadırlar. Uluslararası dengeler, enerji stratejisinde enerjinin ekonomik yönünden ziyade politik boyutunun önem kazanması sonucunu doğurmuştur. BTC boru hattının seçiminde de politik faktörlerin önemli rol oynadığı görülmektedir. Türkiye'nin Hazar bölgesinde, siyasi, stratejik, ekonomik çıkarlarının büyük ölçüde ABD ile örtüşmesi projenin gerçekleşmesine olumlu katkı yapmıştır.¹⁵

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Azerbaycan petrollerinin kendi toprakları üzerinden dünya piyasalarına ihraç edilmesi için çeşitli projeler geliştiren Türkiye, BTC boru hattı projesini yaşama geçirmek için yoğun çaba göstermiştir. Türkiye'nin BTC projesi ile gerçekleştirmek istediği hedefler aşağıdaki şekilde gösterilebilir:¹⁶

- Petrolün Karadeniz yerine Akdeniz'e inmesini sağlayarak boğazları ve 15 milyon insanın yaşadığı İstanbul'u güvende tutmak,

¹³ Pamir, **a.g.e.**, s.87.

¹⁴ Aras, **a.g.e.**, s.104.

¹⁵ Nuray Erdoğan, "BTC Ham Petrol Boru Hattının Siyasi Boyutu", (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2004, s.61.

¹⁶ İrfan Ülkü, **Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan**, İstanbul, Doğan Yayıncılık, 2000, s.216.

- Bölgesel güç olarak Hazar Bölgesinde etkinliğini artırmak,
- Bölgedeki ekonomik faaliyetler içinde yer almak,
- Bölge ülkelerinin amaçlarını gözeterek gerekli yardımı yapabilmek,
- Kendi ihtiyacı olan petrolü, güvenilir bir kaynaktan, ithalatla çeşitlilik yaratmak yoluyla, daha ucuz ve hızlı bir şekilde temin etmek.

BTC boru hattının faaliyete başlaması, orta ve uzun vadede Türkiye'ye gösterdiği çaba ve yaptığı yatırımın karşılığını alma olanağı vermektedir. BTC'nin, Türkiye'nin enerji politikasını olumlu yönde etkileyerek, ekonomik kalkınmasına ve stratejik konumunu güçlendirerek dış politikada avantajlar elde etmesine katkı yapacağı beklenmektedir.

4.2.1. BTC'nin Türkiye'nin Enerji Politikasına Muhtemel Etkileri

Enerji, gelişmenin en temel unsuru olmaya devam etmektedir. Ülkeler bu nedenle gerekli miktarlarda enerjiyi kesintisiz, hızlı, güvenilir ve ucuz yollardan bulmak ve kaynakları da mutlaka çeşitlendirmek durumundadırlar. Ayrıca sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için insan sağlığı ve çevreye verilecek zararı asgari seviyede tutacak temiz enerji kaynağının temin edilmesi gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerin enerji, ekonomi ve çevre dengesini gözeterek, kaynak çeşitliliğini ve jeopolitik gerçekleri dikkate alan enerji politikaları oluşturdukları görülmektedir.¹⁷

BTC'nin Türkiye'nin uzun dönemde oluşturacağı enerji politikasına yapabileceği etkiyi değerlendirmek için mevcut enerji durumunu, genel enerji talep ve tüketim dengesi içinde petrolün kullanım derecesini incelemek gerekmektedir.

Türkiye, maden kaynakları açısından zengin olmasına rağmen önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip değildir. Sınırlı yerli üretim, Türkiye'yi önemli bir petrol ve doğalgaz ithalatçısı konumuna getirmiştir. Nüfusun genç olması hızlı artışı,

¹⁷ Çaylı, a.g.e., s.100.

sanayi, konut ve ulaştırma sektörlerinde büyüme yaşanması gibi bir sıra faktörlerin de etkisiyle enerji ihtiyacının hızlı bir şekilde artacağı tahmin edilmektedir. Gelişmişliğin bir göstergesi olan kişi başına yıllık enerji tüketiminin petrol eşdeğerı, gelişmiş ölkelerde 5 ton, dünya ortalaması 1,5 ton, Türkiye’de ise 1,1 ton düzeyindedir. Ekonomik gelişme ile beraber enerji talebinin de artacak olması Türkiye’nin enerji açığına daha da büyütecektir.¹⁸

Türkiye birincil enerji tüketiminde yaklaşık %37 oranında petrol, %25 oranında da doğalgaz tüketmektedir. Tüketilen gazın tamamına yakını, petrolün ise %90’ından fazlası ithalatla karşılanmaktadır. Birincil enerji tüketiminde dışa bağımlılık %65 seviyelerindedir ve bu oran hızla artmaktadır. Enerjide dış bağımlılık oranı enerji güvenliği için tehdit olabilecek seyir izlemektedir.¹⁹

Tablo 12: Türkiye Ham Petrol Üretim ve İthalat Rakamları (1998-2005)
(Ton)

Yıllar	Ham Petrol Üretimi	Ham Petrol İthalatı	Toplam
1998	3,223,622	23,735,420	26,959,042
1999	2,939,896	22,983,699	25,923,595
2000	2,749,105	21,671,150	24,420,255
2001	2,551,467	23,242,875	25,794,342
2002	2,441,534	22,661,811	26,103,345
2003	2,375,044	24,096,407	26,471,451
2004	2,275,530	23,830,052	26,105,582
2005*	2,092,248	21,585,119	23,677,367

*2005 yılı değerleri 11 aylık değerlerdir.

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, “Türkiye Ham Petrol ve Petrol Ürünleri”, (Çevrimiçi), <http://www.enerji.gov.tr/petrolarztaletp.htm>, 13 Haziran 2006.

Enerji ithalatında en büyük pay petrole aittir. Son yıllarda petrol fiyatlarında yaşanan artış, dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemiş ve cari açığın hızla büyümesine neden olmuştur. Yerli petrol üretiminin devamlı düşüş göstermesi, yeni kaynakların bulunamaması da artan enerji talebinin artan oranlarda ithalatla karşılanacağını göstermektedir.

¹⁸ Demirağ, a.g.e., s.47.

¹⁹ Necdet Pamir, “Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ölkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkileri”, (Çevrimiçi), <http://www.asam.org.tr/temp/temp15.pdf>, 22 Temmuz 2006.

Petrol ürünlerinde dışa bağımlı olmanın birçok sakıncası olduğundan enerji çeşitliliği ve alternatif petrol üreticileri bulma zorunluluğu hayati önem arz etmektedir. Türkiye'nin geçmişte Ortadoğu petrollerine dayalı petrol ithalatında petrol krizleri, sıcak savaşlar ve istikrarsızlıklar gibi nedenlerden dolayı önemli maddi kayıplar yaşanmıştır. Ham petrol ithalatının daha çok Ortadoğu ve Basra Körfezi ülkelerinden yapıldığı görülmektedir. Bu ülkelerin rejimlerinin mevcut siyasi konjonktür itibariyle baskı altında olmaları, devam eden çatışmalar ve bölgeye muhtemel yeni askeri müdahaleler Türkiye'nin enerji arzı güvenliğini tehdit etmektedir. Bölgeden akan petrolün azalması, geçici olarak durdurulması veya tamamen kesilmesi kısa ve uzun vadede ekonomi üzerinde olumsuz etki yapacaktır.²⁰

BTC boru hattı Türkiye'nin kaynak çeşitliliği yaratmasına zemin oluşturmaktadır. Ortadoğu petrollerine alternatif bir kaynak olarak ülkenin enerji güvenliğine olumlu katkı yapmaktadır. Ayrıca TPAO'nun anlaşmalarda payının varlığı ve BTC Co. içinde hissedar olduğu düşünülürse Türkiye'nin sadece ithalatçı bir ülke değil ticari ortak olduğu görülmektedir. Dolayısıyla BTC boru hattı, Türkiye'nin pay sahibi olduğu güvenilir bir kaynak çeşitliliğine ulaşmasını sağlayacaktır.²¹

Basra körfezi petrolünün rafinerilere ulaşım süresi 15 gün iken BTC boru hattıyla taşınacak petrolün ise rafinerilere 2 günde ulaştırılması mümkün olacaktır. Ayrıca BTC projesi Türkiye'nin mevcut petrol stok kapasitesine de olumlu katkı yapacaktır. Türkiye'nin petrol stok kapasitesi, yurtiçi hatlar ve TUPRAŞ rafinerilerinin 2 milyon m³, Irak boru hattı ve Ceyhan terminalinin 3 milyon m³ olmakla toplam 5 milyon m³ seviyesindedir. BTC boru hattının Türkiye kısmı ve Ceyhan'da yapılan yeni terminalin 2 milyon m³ kapasiteye sahip olduğu ve Türkiye'nin petrol stok kapasitesinin %40 oranında arttığı görülmektedir. Kapasite artımı ve hızlı petrol sevkiyatının sağlanması, kısa dönemde petrol arzında

²⁰ Kerimbeyli, **a.g.e.**, s.70.

²¹ Pamir, **a.g.e.**, s.82.

yaşanabilecek sıkıntı ve petrol fiyatlarındaki ani artışların ekonomi üzerinde yaratacağı olumsuz etkinin hafifletilmesine yardımcı olacaktır.²²

Türkiye'nin petrol ithalatının 2010 yılında 52 milyon ton/yıl ve 2020'de ise 77 milyon ton/yıl seviyelerine kadar çıkabileceğine dair tahminler yapılmaktadır.²³

Tablo 13: Türkiye'nin Petrol İthalat Kaynakları
(milyon ton/yıl)

İthalat Kaynakları	Körfez Krizi Öncesi	Körfez Krizi Sonrası	2000'li Yıllar
IRAK	9	3	10
AKDENİZ	3	10	10
BASRA KÖRFEZİ	8	10	7
HAZAR	0	1	20
TOPLAM	20	24	47

Kaynak: Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı, **Soru ve Cevaplarıyla Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı**, Ankara, 2001, s.2.

1990'lı yıllarda Körfez krizinin yaşanması, Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle alternatif petrol kaynaklarının ortaya çıkışı ve Hazar petrollerinin ihraç güzergahı olarak BTC'nin seçilmesi, Türkiye'nin 2000'li yıllarda ithal edeceği petrolün bölgesel dağılımını yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir.

Tablodan da görüldüğü üzere Hazar bölgesi petrollerinin Türkiye'nin ithalat kaynakları arasında yerinin önümüzdeki dönemde atacağı beklenmektedir. Türkiye'nin BTC'nin faaliyeti süresince hızlı, kesintisiz ve güvenli bir arz kaynağına sahip olacağı görülmektedir. 2000'li yıllarda petrol ihtiyacının önemli bir kısmının bu hattan sağlanması, enerji güvenliğine ve genel olarak Türkiye ekonomisine olumlu katkı yapacaktır.²⁴

²² BTC Co., "BTC Ham Petrol Boru Hattı Projesi'nin Türkiye'ye Sağlayacağı Avantajlar" (Çevrimiçi), <http://www.btc.com.tr/mep.html>, 15 Haziran 2006.

²³ Kutluk, **a.g.e.**, s.62.

²⁴ Kerimbeyli, **a.g.e.**, s.72.

4.2.2. BTC'nin Türkiye'nin Politik Gücüne Etkisi

Hazar bölgesi petrollerinin dünya piyasalarına ihraç edilmesi konusunda tartışmalar ve proje oluşturma çalışmaları, Sovyetler Birliği'nin çökmesinin hemen ardından başlamıştır. Zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının paylaşımı uğrunda uluslararası petrol şirketleri arasında başlayan mücadeleye, şirketlerin temsil ettiği devletler de katılmıştır. Kaynakların üretiminden dünya piyasalarına nakline kadar her aşamada çeşitli düzeylerde ortaklıklar kurulmuş ve çalışmaların işbirliği içerisinde yürütülmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Türkiye de başlarından itibaren sürecin içinde olmaya çalışmış, ilk petrol anlaşmalarının imzalanmasının ardından, üretilecek petrolün ihraç güzergahı konusunda çeşitli projeler geliştirerek aktif politika yürütmüştür. BTC boru hattının seçimi, ilgili anlaşmaların imzalanması ve inşaat çalışmalarını kapsayan oldukça uzun süre zarfında iktidar olan her hükümet tarafından desteklenen proje ülke politikasının önemli konuları arasında yer almıştır. Türkiye'nin Bakü-Ceyhan Boru hattı isteğinin, genel olarak Hazar-Kafkas havzasına yönelik politik hedeflerinin bir türevi olarak görüldüğü çeşitli vesilelerle yüksek düzeyde politikacı ve bürokratlar tarafından açıklanmıştır.²⁵

Türkiye, petrolün ihraç güzergahı olarak BTC boru hattının seçimi için yürütülen müzakerelerde sahip olduğu bir sıra üstünlükleri ön plana çıkarmıştır. Türkiye hem boğazları kontrol etmekte, hem de petrol tüketicisi ülke konumundadır. Aynı zamanda da bölgedeki yegane istikrarlı ülke ve batı ülkelerinin güvenilir müttefikidir. Üzerinden boru hattı geçirilecek olan toprakların güvenliği ve bütünlüğü yine bir batı ittifakı olan NATO'nun güvencesi altındadır.²⁶

Güzergah seçimi sürecinin başlarında ABD'nin "Önce Rusya" politikası izlemesi, BTC boru hattı konusunda sadece Azerbaycan'ın desteklediği Türkiye'nin yürüttüğü politikalardan somut netice almasına engel olmuştur. Ancak Rusya'nın

²⁵ Pamir, **a.g.e.**, s.11.

²⁶ Kutluk, **a.g.e.**, s.105.

yürürlüğe koyduğu “Yakın Çevre” doktrini karşısında ABD de bölge politikasını değiştirerek, enerji kaynaklarının taşınması için “Çoklu Boru Hatları” tezini savunmaya başlamıştır. Türkiye’nin geçiş ücreti konusunda büyük tavizler vermesi ve Türk boğazları’ndan geçiş rejiminde değişiklikler yapmasının da hem ABD, hem de petrol şirketlerinin BTC boru hattı konusunda politika değişikliği yapmalarında önemli etkisi olmuştur.²⁷

Hazar enerji kaynaklarının ihracatı için doğudan batıya doğru bir Avrasya enerji koridoru yaratmak hedeflenmiştir. Batıya yönelik mevcut bütün enerji hatlarının geçtiği Rusya’nın oluşturduğu tekeli ve Güney Kafkasya, orta Asya ülkelerinin Rusya’ya ekonomik bağımlılığını ortadan kaldırmak için yeni enerji koridoru olarak Bakü-Ceyhan güzergahı seçilmiştir.²⁸

Türkiye’nin BTC boru hattının faaliyetinden elde edeceği ekonomik getirilerin yanında üretici ülkeler ile tüketici ülkeler arasında enerji köprüsü konumunu güçlendirerek jeopolitik gücünü artırması çok daha önemli olarak görülmektedir. BTC boru hattının gerçekleşmesi kuşkusuz Türkiye’nin uluslararası boyutta politik nüfusunu da artıracaktır.²⁹

Enerji hammaddelerini üreten ve diğer ülke topraklarından geçirenler, bu işlemin sürekliliğini sağlayabilmek için boru hattı geçirilen ülkelerle iyi ilişkileri devam ettirmek mecburiyeti duymaktadırlar. Dolayısıyla, ülkelerinden başkalarına ait petrol ve doğalgaz boru hattı geçiren devletler bunun sonucunda prestij, politik etkileme gücü ve hatta politik kontrol bile elde edebilir hale gelebilmektedirler.³⁰

Hazar enerji kaynaklarının BTC boru hattı ile ilk defa Rusya topraklarından değil de, başka ülke topraklarından geçen boru hatları ile Batı pazarlarına taşınacak

²⁷ Anar Gayıbov, “Hazar Havzası’nın Doğal Statüsü ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattının Ekonomik Değerlendirilmesi”, (Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005, s.89.

²⁸ Hasan Kanbolat, “Rusya Federasyonu’nun Kafkasya Politikası”, **Avrasya Dosyası; Rusya Özel**, Kış 2001, Cilt:6, Sayı: 4, s.174.

²⁹ Çaylı, **a.g.e.**, s.101.

³⁰ Kutluk, **a.g.e.**, s.68.

olması Rusya'nın bölge üzerinde egemenliğini kaybetmesine neden olacaktır. Rusya karşısında bağımsızlıklarını garantiye alan genç cumhuriyetler ekonomik olarak da gelişmeye başlayacak, bölgede barış ve istikrarın sağlanması mümkün olacaktır. Topraklarından boru hattı geçen ülkeler arasında siyasi, güvenlik ve ekonomik alanlarda bölgesel işbirliği gerçekleşecektir. BTC aynı zamanda tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlanmasına katkı sağlayacaktır.³¹

BTC boru hattının geçtiği Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında işbirliği doğrultusunda somut adımlar atıldığı görülmektedir. Azerbaycan ile dış politika konularında genellikle beraber hareket edilmektedir. Askeri alanda eğitim ve teknik yardım hizmetleri sağlanmakta, enerji sektöründe ilişkiler genişletilmektedir. Gürcistan'la da askeri, siyasi ve ticari ilişkiler gelişerek önemli boyutlara ulaşmıştır. Kazakistan'ın da BTC projesine katılımıyla Türkiye'nin Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerini geliştirerek politik gücünü arttıracak ve önemli bir bölgesel güç olması özelliğini pekiştirecektir. Enerji kaynaklarını dünya piyasalarına ulaştırması Türkiye'ye bu ülkelere karşı hem ekonomik, hem de politik bir avantaj sağlayacaktır.³²

BTC boru hattı ile birlikte petrol arzında önemli bir ülke konumuna yükselmek, Türkiye'nin siyaset arenasında da etkinliğinin artmasına katkı yapacaktır. BTC hattı vasıtasıyla sağlanacak 50 milyon ton petrol, bu konuda dışa bağımlı olan Türkiye'nin yoğun olarak ithalat gerçekleştirdiği ve Türkiye rejimine karşı tutumlarını açıkça beyan eden devletlere karşı siyasi arenada hareket serbestisi kazandıracaktır.³³

Türkiye'nin Azerbaycan'ın yaptığı petrol anlaşmalarında yer alması ve üretilen petrolün ihraç güzergahı olarak seçilen, BTC boru hattının topraklarından geçmesi, Avrasya coğrafyasında daha sağlam pozisyon kazanmasına yardımcı olmuştur. Kazakistan petrol sektöründe de TPAO'nun ortak olduğu

³¹ Erdoğan, **a.g.e.**, s.118.

³² Demir, **a.g.e.**, s.269.

³³ Soylu, **a.g.e.**, s.157.

KazakTürkMunay Şirketi ile fazla etkin olmasa da yer almaktadır. Hazar bölgesi ülkelerinin ekonomik olarak kalkınması, Türkiye ile işbirliği halinde bu bölgede siyasi nitelikli bir güç oluşması sonucunu doğuracaktır. Böyle bir politik güce ulaşan Türkiye'nin Avrasya'ya yönelik global güçlerin özellikle ABD'nin oluşturacağı politikalarda etkin görev üstlenmesi kaçınılmaz olacaktır. İstikrarlı ve bağımsız Güney Kafkasya ile Orta Asya'yı desteklemek, bölgenin geleceğiyle ilgili politikalar belirlemek konusunda Türkiye'yi de içine alacak ortaklıklar kurulacaktır.³⁴

Her ne kadar BTC Boru hattının yapımı ile Rusya'nın bölge çıkışlı boru hatları üzerindeki tekeli kırılmışsa da, Kazakistan petrol sahalarında Rusya'nın ağırlığı devam etmektedir. Ayrıca Kazak petrolünün ihracı için Rusya topraklarından geçen yeni bir boru hattının yapılmış olması bir süre daha Orta Asya devletlerinin belirli bir bağımlılık içerisinde Rusya ile ilişkilerini yürütmeye devam etmeleri sonucunu doğuracaktır.³⁵

Bölge ülkelerinin enerji altyapılarında, kaynak ithal gereksinimlerinde Rusya'ya bağımlılıkları belli ölçülerde sürmektedir. Böylece Rusya'nın bu ülkelerin iç ve dış politikaları üzerinde etkili olmasına imkan sağlamaktadır.³⁶

Türkiye'nin bölgede var olması ve hem Kafkasya, hem de Orta Asya devletleri ile yakın işbirliği kurulması, Rusya ile ilişkilerin de yeni boyuta taşınmasını gerektirecektir.

Ayrıca, Rusya doğalgazının alımı için Mavi Akım projesinin gerçekleşmesi, rafineri yapımı için Lukoil ile görüşmeler yapılması yeni dönemde Türkiye ile Rusya arasında işbirliği ve karşılıklı yarar prensipleri doğrultusunda politikalar benimsenilmesini gerektirmektedir.

³⁴ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Santraç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü Ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, Çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkilap Kitabevi, 2005, s.278.

³⁵ Kutluk, **a.g.e.**, s.65.

³⁶ Necdet Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", (Çevrimiçi), <http://www.Asam.org.tr/temp/temp15.pdf>, 22 Temmuz 2006.

BTC boru hattının yapımı ile bölgesel güç olarak kuvvetlenen, topraklarından iki petrol boru hattı geçen ve boğazları denetimi altında tutan Türkiye, aynı zamanda dünya enerji paylaşımında da söz sahibi olacaktır. Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde önemli avantaj elde edebileceği görülmektedir. Petrol ve doğalgaz tüketicisi AB ülkelerinin, son yıllarda Rusya ile yaşadıkları enerji sorunları da düşünüldüğünde, enerji kaynaklarına erişmek ve çeşitlilik sağlamak için Türkiye'ye daha fazla ihtiyaç duyacaklardır. AB enerji güvenliğinde anahtar ülke pozisyonuna yükselmesi, Türkiye'nin yapılan görüşmelerde pazarlık gücüne olumlu katkı yapacaktır.³⁷

Türkiye'nin AB ile entegrasyonu Hazar Bölgesi devletleri nezdinde AB'nin bazı gruplara karşı ön yargıyla yaklaştığı kanaatinin zayıflamasına yardımcı olacaktır. Türkiye'nin üyeliğini engelleme çabaları ülkenin Müslüman nüfusuyla ilişkilendirilebilir ve bu yönde var olan önyargıları daha da güçlendirerek AB karşıtı düşünce ve tavırların güç kazanmasına yol açabilecektir. AB'nin bölge ülkeleri ile çok taraflı işbirliği çalışmaları yürütmekte, yardım programlarını sürdürmekte ve bölge ile ilgili önemli projelerde yer almakta olduğu düşünüldüğünde, böyle bir ihtimalin AB'nin yararına olmayacağı görülmektedir.³⁸

BTC boru hattının yapımı ile Hazar bölgesindeki yatırımlarını korumak ve gelecekte de ortaya çıkabilecek fırsatları değerlendirmek için global güçler, özellikle de ABD, kaynak sahibi ülkelerin bağımsızlığı ve gelişmesi destekleyici politikalar uygulamak durumundadırlar. Bu bağlamda Türkiye'nin gelişimi ve yönlenmesi önem kazanacaktır. Türkiye'nin Avrupa yolunda ilerlemesi özellikle Azerbaycan ve Gürcistan'ı Avrupa yörüngesine yöneltecektir. Ancak iç veya dış nedenlerle Türkiye'nin AB'ye katılımı duraklarsa, bu ülkeler Rusya'nın eğilimleri doğrultusunda hareket etmeye zorlanacaklardır. Böyle bir durumda, Türkiye'nin AB üyeliği konusu ABD ve AB'nin de çıkarlarına uygun olacağından desteklenmesi gerekecektir.³⁹

³⁷ Çaylı, **a.g.e.**, s.105.

³⁸ TASAM, **Avrupa Birliği ve Hazar Bölgesi: Jeopolitik Araştırma Raporu**, Haz. Bülent Aras, İstanbul, TASAM Yayınları, Şubat 2005, s.27.

³⁹ Brzezinski, **a.g.e.**, s.208.

4.3. Stratejik Etkiler

Dünya haritasına bakıldığında, Türkiye'nin dünyanın merkezine yakın bir coğrafi konuma sahip olduğu görülmektedir. Dünya coğrafyasında Türkiye'nin sahip olduğu konuma benzer bir başka ülke bulunmamaktadır. Türkiye Asya ve Avrupa kıtalarını birbirinden ayıran, aynı zamanda Karadeniz ve Akdeniz'i birleştiren, Türk Boğazlarına sahiptir. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunmak, Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarını buluşturmak itibarıyla jeostratejik üstünlük sağlamaktadır.⁴⁰

Türkiye, Karadeniz bölgesinde istikrar sağlamakta, Karadeniz'e Akdeniz'den ulaşımı kontrol etmekte, Kafkasya'da Rusya'yı dengelemekte ve NATO'nun güneydeki güvencesi olarak önemli bir güç olarak öne çıkmaktadır.⁴¹

Soğuk savaş döneminde iki kutuptan (Doğu Bloku ve NATO) birisinin kanat ülkesi olan Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve soğuk savaşın bitmesi ile konumu da değişmiştir. Coğrafi konumunun sağladığı jeopolitik ve jeostratejik üstünlüklerde zayıflama yaşanacağı düşünceleri, 11 Eylül sonrasında yaşanan gelişmeler sonucunda geçerliliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Türkiye, Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğu ve Orta Asya politikalarında etkili bir bölge devleti ve evrensel düşüncelerde yeri olan bir ülke olmaya devam etmektedir.⁴²

Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile başlayan, 11 Eylül sonrası askeri müdahalelerle şiddetlenerek devam eden enerji kaynaklarının yeniden paylaşımı ve ulaşım güzergahları üzerinde denetim sağlama mücadelesinde, Türkiye'nin de Kerkük-Yumurtalık boru hattı ve Boğazlara sahip olmasına ilave olarak BTC Boru hattının yapımıyla da etkinliği artacaktır.

BTC boru hattının yapımı Türkiye'nin stratejik konumuna, enerji güvenliğine, enerji stratejileri geliştirmesine olumlu etkisini gösterecektir. Enerji

⁴⁰ Soylu, **a.g.e.**, s.103.

⁴¹ Brzezinski, **a.g.e.**, s.73.

⁴² Suat İlhan, **Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları No:162, 1999, s.73.

koridoru konumuna yükselme yatırımları beraberinde getirecek ve Ceyhan'ın uluslararası düzeyde bir petrol piyasasına dönüşmesine katkı yapacaktır.

4.3.1. Ceyhan'ın Uluslararası Petrol Piyasasına Dönüşümü

Azerbaycan petrollerinin dünya piyasalarına taşınması için Ana İhraç Boru hattı seçimi sürecinde, Rusya'nın savunduğu güzergah olan Bakü-Novorossiysk boru hattının kapasite eksikliği, Novorossiysk Limanı'nın yıllık kapasitesinin 32 milyon ton olması, liman derinliğinin büyük hacimli gemilerin yanaşma ve yükleme yapmasına engel teşkil etmesi ve yılın yaklaşık 110 günü fırtına sebebiyle petrol yüklemesine olanak tanımaması bu hattı orta ve uzun vadede tercih edilir olmaktan çıkarmıştır.⁴³

İhraç güzergahı olarak BTC projesini cazip kılan faktörlerden biri olarak da Ceyhan Limanı'nın alternatifler arasında üstün vasıflara sahip olması gösterilebilir. Ceyhan Terminali 120 milyon ton/yıl kapasiteye sahiptir. Kerkük'ten gelen boru hattı 70.9 milyon ton/yıl kapasiteli olduğu için, geri kalan yaklaşık 50 milyon ton BTC boru hattı için yeterli olmuştur. Ayrıca tesisin yeni olması dolayısıyla da hem kapasite artırımı, hem de bakım ve onarım için ilave maliyet gerekmemiştir. Ceyhan terminalinin uluslararası pazarlara tanker ulaşım maliyeti alternatifler arasında en düşük düzeyde kalmaktadır. Büyük hacimli tankerlerin yanaşmasına olanak tanıyan limanın olması ve mülayim iklim koşulları nedeniyle yılın 361 günü yükleme yapılabilmesi de projenin tercih edilmesine olumlu katkı yapmıştır.⁴⁴

Ceyhan terminalinde her biri 135.000 m³ hacminde 12 depolama tankı, toplam 46.000 m³ kapasiteli 4 adet relief tankı tankerlerin boşalttıkları suda bulunan petrolün ayrıştırılarak petrol elde edilmesini sağlayan toplam 95.000 m³ kapasiteli 3 adet safra suyu arıtma tesisi, 15.000-300.000 DWT'lik dört tankerin yanaşabileceği 1.950 metre uzunluğunda iskele ve çeşitli işlemler için kullanılan tesisler mevcuttur.

⁴³ Kanbolat, **a.g.e.**, s.174.

⁴⁴ Soylu, **a.g.e.**, s.61.

Ayrıca petrol ikmali yapılacak tankerlere gerekli hizmetleri verebilmek amacıyla da 5 adet römorkör, 5 adet palamar botu ve 4 adet pilot botu bulunmaktadır.⁴⁵

BTC boru hattının yapımı aşamasında Ceyhan’da yeni bir terminal kompleksi inşa edilmiştir. Mevcut BOTAŞ sahası içerisinde yaklaşık 70 hektarlık bir alan üzerine kurulan tesiste her biri 150.800 m³ depolama kapasiteli 7 tanktan oluşan bir tank sahası yapılmıştır. Ayrıca 2,612 metre uzunluğunda, eşzamanlı olarak 2 adet 300.000 DWT kapasiteli tankerin dolum yapmasını sağlayacak bir ihraç iskelesi ve ilgili, petrol yükleme tesisleri, lojman ve diğer sosyal tesisler de kompleks içinde yer almaktadır.⁴⁶

Yapılan yeni tesislerle dünyanın sayılı limanlarından birine dönüşen Ceyhan Terminali büyük hacimli tankerlerin yanaşmasını da olanaklı kılan birinci sınıf derin su limanı haline gelmiştir. Kerkük-Yumurtalık boru hattının da çalışması durumunda, BTC ile birlikte Ceyhan’da uluslararası piyasalara arz olunacak petrol miktarı 120 milyon ton/yıl (2,1 milyon varil/gün) olacaktır. Bu miktar, 84 milyon varil/gün civarında olan dünya tüketimi ve ticareti yapılan, yani ithalata esas alınan miktar olan yaklaşık 45 milyon varil/gün petrol içinde önemli bir oran teşkil etmektedir. Böyle yüksek rakamlara ulaşmak Ceyhan limanının ve dolayısıyla Türkiye’nin stratejik önemini artıracak bir diğer boyuttur.⁴⁷

Ceyhan’a taşınan petrolün bölgede rafine edilerek dağıtımını temin etmek amacıyla, yeni rafineri ve petro-kimya tesislerinin yapımı için görüşmeler başlamıştır. Ceyhan’da iki rafineri kurmak için Çalık Enerji- Indian Oil Corporation ortaklığı ve Petrol Ofisi tarafından başvuru yapılmıştır.⁴⁸

⁴⁵ Kutluk, **a.g.e.**, s.112.

⁴⁶ BOTAŞ, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi”, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/raporlar/2004.pdf>, 28 Mayıs 2006.

⁴⁷ Necdet Pamir, “Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkileri”, (Çevrimiçi), <http://www.asam.org.tr/temp/temp15.pdf>, 22 Temmuz 2006.

⁴⁸ Adana Sanayi Odası, “Odaların Ceyhan Zirvesi”, (Çevrimiçi) <http://www.adaso.org.tr/modules.php?name=News&file=article&sid=193>, 24 Ağustos 2006.

Böyle yatırımlar sayesinde Ceyhan Akdeniz’de bir rafine merkezi durumuna gelecektir. Ayrıca İskenderun Körfezi’nde kurulacak bir serbest bölgeden, kara ve demiryolları ile Orta Asya’ya kadar ulaşım ağı oluşturulabilir. Kafkasya ve Orta Asya’yı Akdeniz’e ve Atlantik’e ulaştıracak en yakın deniz kapısı olan Ceyhan cazibe merkezi haline gelecektir.⁴⁹

Ceyhan limanı’nın, Hazar ve Ortadoğu petrolü ile yakınlık, çağdaş tesisler, elverişli yükleme, olumlu iklim koşulları ve işletme tecrübesi gibi avantajlarla, uluslararası düzeyde bir petrol piyasası olabileceği görülmektedir. Enerji Bakanı Hilmi Güler’in “Ceyhan bugün için Türkiye’nin en önemli projesidir. Ceyhan yeni Rotterdam olacak” açıklaması bu konuda belirlenen hedefleri açıkça göstermektedir.⁵⁰

4.3.2. Türkiye’nin Stratejik Yapısına Etkisi

Türkiye’nin son yıllardaki enerji stratejisi, “Kaynak sahibi olmamasına karşın söz sahibi olmak” üzere kurulmuştur. Bu strateji hem Türkiye’nin arz çeşitliliğine kavuşmasını hem de enerjide kilit güçlerden biri olmasını sağlayacağı gibi bölgedeki politikasını ve gelişmiş, güç sahibi ülkelerle ilişkisini de olumlu yönden etkileyecektir. Bütün politikalar bu strateji üzerine kurularak, özellikle taşıma yollarının Türkiye’den geçmesi sağlanmaya çalışılmıştır.⁵¹

BTC projesi ile Güney Kafkasya ve Orta Asya’yı Türkiye ve Akdeniz’e bağlaması planlanan ve Doğu-Batı enerji koridoru olarak adlandırılan sağlam bir güvenlik koridoru oluşturulmuştur. Bu proje sayesinde Batı’nın çok önem verdiği enerji arz güvenliği açısından sağlıklı bir temel atılmıştır. Türkiye, dünyanın ilgi odağı haline gelen Hazar Havzasını Balkanlar, Avrupa, Ortadoğu, Karadeniz ve

⁴⁹ Suat İlhan, **Türkiye’nin Zorlaşan Konumu: Uygarlıklar Savaşı-Küreselleşme-Petrol**, İstanbul, Ötüken Neşriyatı, 2004, s.171.

⁵⁰ Nurlana Guliyeva, “Neft i Gaz Kaspiya-2006:Privlekatelnost Rastet”, **Region Plus Dergisi**, Sayı:8, Bakü, Haziran 2006, s.32.

⁵¹ Nurhan Yönezer, “Ceyhan Projesi”, **Forbes Dergisi**, Sayı:3, Aralık 2005, s.62.

Akdeniz'e bağlayan bir kesişme noktasında bulunduğundan enerji transit ülkesi olarak stratejik önemi daha da artmıştır.⁵²

Türkiye'nin uluslararası petrol piyasasının en önemli kavşaklarından birisi durumuna geldiği görülmektedir. BTC boru hattının en geç 2010 yılından itibaren tam kapasite ile çalışması ve 50 milyon ton petrol taşınması programlanmaktadır. Halen işler durumda olan Kerkük-Yumurtalık hattından normal koşullarda yılda 70 milyon ton petrol taşınmaktadır. BTC projesinin seçimi ve Türkiye'nin boğazlardan petrol naklini sınırlayıcı politikalar yürütmesi sonucu gündeme gelen Samsun-Ceyhan ve Trans-Trakya gibi projelerle de 30 milyon ton petrol taşınması tahmin edilmektedir. Bu projeler gerçekleşmediği takdirde boğazlardan taşınacak olan 150 ila 180 milyon ton petrol ilave edilirse Türkiye'den geçecek petrol miktarının toplamda 280-300 milyon tona ulaşacağı beklenmektedir.⁵³

Hazar Denizi, Irak ve Rusya'da üretilerek dünya piyasalarına sunulan petrol arzının önemli bir kısmının 2010 yılından itibaren Türkiye üzerinden geçeceği görülmektedir. Boğazlar ve boru hatlarından taşınacak petrole ilişkin istatistiklere göre, 2010 yılında dünya petrol arzının % 7'si Türkiye üzerinden geçecektir.⁵⁴

Hazar bölgesi petrollerinin BTC boru hattı ile taşınmasının Türkiye'ye yapacağı olumlu ve çok yönlü etkiler uzun vadede daha açık görülecektir. Nitekim Türkiye de BTC'yi kendisi açısından kısa vadede önemli miktarda ekonomik gelir sağlayacağı için değil, daha ziyade stratejik önemi ve buna bağlı uzun vadede çeşitli çıkarları açısından savunmuştur.⁵⁵

Türkiye, ispatlanmış petrol rezervlerinin %67'sine, doğalgaz rezervlerinin %40'ına sahip olan Ortadoğu ve Hazar bölgesi ile tüketici Batı ülkeleri arasında doğal bir köprü konumuna sahiptir. Hazar ve Ortadoğu petrollerinin Avrupa'ya geçiş

⁵² Erdoğan, **a.g.e.**, s.118.

⁵³ Kutluk, **a.g.e.**, s.118.

⁵⁴ Öztürk İ. Karbuz, **a.g.e.**, s.27.

⁵⁵ Kerimbeyli, **a.g.e.**, s.81.

ülkesi olan Türkiye, BTC ile Avrupa açısından anahtar ülke pozisyonuna yükselmiş ve stratejik önem kazanmıştır.⁵⁶

AB'nin enerji ihtiyacı ve buna bağlı olarak da ithal enerjiye olan bağımlılığı hızla artmaktadır. AB'nin 2004 yılı itibari ile petrol üretiminin 14.6 milyon varil/gün, gerçekleştirdiği ham petrol ithalatının ise 12.1. milyon varil/gün olduğu görülmektedir. AB ham petrol ithalatının %42,7'lik önemli bir kısmını Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan'dan, %25,7'lik kısmını ise Ortadoğu ülkelerinden gerçekleştirmektedir.⁵⁷

AB'nin henüz kullanılmamış olanakları yalnızca yenilenebilir enerji kaynakları alanında bulunmaktadır, fakat yenilenebilir enerjinin birincil enerji içindeki payının %12'ye ulaştırılması hedefinin tutturulamadığı görülmektedir. Önümüzdeki 30 yılda da AB enerji sistemi fosil yakıtlara bağımlı olacaktır. 2004 yılı için %50 olan enerji ithal bağımlılığının 2030 yılında %70 seviyesine çıkacağı tahmin edilmektedir. AB tek pazarının etkin işleyişi önemli ölçüde arz güvenliğinin sağlanmasına ve arz şebekelerinin entegrasyonuna bağlı gözükmektedir.⁵⁸

2005 yılından itibaren Rusya enerji arzını kısıarak AB'ye karşı baskı aracı olarak kullanmaktadır. Yeni dönemde AB'nin enerji güvenliğini sağlamak için yeni arayışlara yöneleceği ve Türkiye'nin enerji yolları üzerinde sahip olduğu stratejik üstünlüğün, AB'ye giriş sürecinde ülkenin pazarlık gücünü artırabileceği görülmektedir. AB'nin küresel bir oyuncu haline gelmesini sağlayabilecek potansiyeli, yeni enerji geçiş yollarını politik olarak kimin kontrol edeceğine bağlı olacağı açık bir şekilde görülmektedir. AB'nin bugün için olduğu gibi, gelecekteki petrol ithalatında da Hazar ve Ortadoğu kaynaklarına bağımlılığının sürmesi kaçınılmaz görünmektedir.⁵⁹

⁵⁶Çaylı, a.g.e., s.105.

⁵⁷ Necdet Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", (Çevrimiçi), <http://www.asam.org.tr/temp/temp15.pdf>, 22 Temmuz 2006.

⁵⁸ Yavuz Ege, **AB'nin Enerji Politikası ve Türkiye**, Ankara, Ulusal Politika Araştırmaları Vakfı Yayını, 2004, s.27.

⁵⁹ Vassilis K.Fouskas, **Balkanlar Ortadoğu, Kafkasya: Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları**, Çev.Ali Çakıroğlu, İstanbul, Aykırı Yayıncılık, 2004, s.156.

BTC boru hattı projesinin yaşama geçmesi Doğu Akdeniz’de yer alan Kıbrıs’ın stratejik önemini artıracaktır. Süveyş kanalı ve Ceyhan’dan gelen enerji kaynaklarının dünya piyasalarına geçiş yolu üzerinde bulunan Kıbrıs’ın dünya enerji arzı açısından değeri tartışılmazdır. Dünya enerji politikalarında arz güvenliği esas alındığından güneydoğu Akdeniz’de istikrarın sağlanması Kıbrıs’ın konumuna olumlu katkı yapacaktır. Buna paralel olarak Kıbrıs’ta Türkiye’nin milli menfaatlerine uygun çözüm ihtimallerinin ortaya konulmasına olanak tanıyacaktır.⁶⁰

BTC boru hattının seçilmesinin ardından, Azerbaycan gazının da ihraç güzergâhı olarak Bakü-Erzurum projesinin yapımı kararlaştırılmıştır. Bu projenin sonuçlandırılması Türkmenistan gazının da Türkiye üzerinden geçmesi yönünde karar alınmasına etki edecektir. Samsun-Ceyhan ve Trans-Trakya gibi petrol boru hatları projeleri de gündeme gelmiş ve araştırma çalışmaları yapılmaktadır. Görüldüğü üzere Türkiye Avrupa ve dünyanın enerji merkezlerinden birine dönüşmektedir. Bu durum Türkiye’nin stratejik önemini artıracak gibi uzun vadede daha başka projelere ortak olmasının yolunu da açacaktır.⁶¹

4.3.3. Petrol Sanayisine Yatırım Yapılmasına Etki

BTC boru hattının yapımı ile Ceyhan Limanının önemli bir petrol merkezine dönüşecek olması, aynı zamanda Türkiye’nin de petrol boru hatlarının geçiş ülkesi konumuna gelmesi ile enerji sektörüne, özellikle de petrol sanayisine yatırımcıların ilgisi artacaktır. Ceyhan başta olmakla, ülkenin değişik bölgelerinde petro-kimya tesisleri ve rafineriler inşa edilmesi hızlanacaktır.⁶²

Rafineriler, petrol sektörünün en kritik halkası ve yüksek maliyet gerektiren yatırımlar olarak görülmektedir. Rafinerilerin karlılığı çok düşük düzeyde

⁶⁰ Soylu, **a.g.e.**, s.158.

⁶¹ Erdoğan, **a.g.e.**, s.120.

⁶² **A.e.**, s.383.

olduğundan, stratejik önemleriyle ön plana çıkan bu tesislerin sahipleri genelde devletler ve büyük enerji şirketleri olmaktadır.⁶³

1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren dünya ekonomisinin hızlı büyümesi sonucu petrol talebinde de artış görülmektedir. Petrol ürünlerine talebin artması rafineri kapasitelerini zorlamaya başlamıştır. BP'nin verilerine göre 2004 yılında rafinerilerde kapasite kullanım oranı son 25 yılın en yüksek düzeyi olan %87 'ye ulaşmıştır. Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2004 yılı sonunda yaptığı belirlemelere göre artan talebi karşılamak için 2010 yılına kadar 122 milyar \$'lık yeni rafineri yatırımı yapılması gerekmektedir. Uzun vadede dünya petrol talebinin şimdiki yıllık %3 artış hızını koruyacağı tahmin edilmektedir. Bu durum karşısında 2030 yılına kadar rafineri kapasitesinin yarı yarıya artırılması gerekmekte ve toplam yatırım miktarının 410 milyar \$ olacağı tahmin edilmektedir.⁶⁴

Dünyada rafineri açığının olduğu ve bu açığın giderilebileceği ülkelerden birinin de Türkiye olabileceği görülmektedir. Türkiye, BTC boru hattının yapımıyla, rafinajda önemli bir ilke olan petrol arzının sürekliliğini sağlama pozisyonuna ulaşmıştır. Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olarak artan enerji ihtiyacı ve coğrafi konumu da eklendiğinde, uzun vadede büyük boyutlarda olan rafineri yatırımının bir kısmını alarak hem ekonomik hem de stratejik yönden kazanç sağlayabileceği görülmektedir. Bunun içinse meclise gönderilmiş Yeni Petrol Kanunu tasarısının yasalararak gerekli altyapının tamamlanması yatırımcılar için istikrarlı ve güvenli bir ortamın yaratılması gerekmektedir.⁶⁵

⁶³ Denet C.Tezel, "İhmal Var Ama Sistemli mi?", **Forbes Dergisi**, Sayı:2, Kasım 2005, s.156.

⁶⁴ Öztürk İ, S.Karbuz, **a.g.e.**, s.28.

⁶⁵ **A.e.**, s.26.

Tablo 14: Türkiye'nin Rafineri Kapasitesi ve Petrol Ürünleri Hareketleri
(Ton)

Yıllar	İşlenen Ham Petrol	Elde Edilen Ürün	Ürün İthalatı	Ürün İhracatı
1998	27,133,588	26,654,816	5,022,724	2,326,769
1999	26,162,698	25,413,110	5,585,111	2,751,992
2000	24,204,552	23,646,710	8,622,152	1,550,983
2001	25,861,534	25,314,406	5,791,746	2,569,763
2002	26,119,220	25,345,335	7,534,685	3,029,979
2003	26,488,032	25,788,866	8,111,499	3,874,396
2004	25,986,559	25,374,642	9,715,103	3,824,246
2005*	23,605,732	23,068,701	8,222,958	4,510,568

*2005 Yılı değerleri 11 aylık değerlerdir. İhracatın 1.076.865 tonu transit jet yakıtı satışlarıdır.

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Türkiye Ham Petrol ve Petrol Ürünleri", (Çevrimiçi), <http://www.enerji.gov.tr/petrolarz talep.htm>, 13 Haziran 2006

Tablodan da görüldüğü gibi Türkiye'nin mevcut rafinerilerinin yeterli olmaması nedeniyle yıllık 10 milyon ton petrol ürünleri açığı oluşmaktadır. Açığın ithalatla karşılanması petrol ödemelerinin daha da artmasına neden olmaktadır.

BTC boru hattının petrol sanayisine etkileri artık görülmektedir. Türkiye'de 3 adet rafineri kurulması için başvuru yapılmıştır. Bunlardan ikisinin Ceyhan'da birinin ise Zonguldak'ta kurulması istenmektedir. İncelemeye alınan projeler toplam 35 milyon ton petrol işleme kapasitesine sahip olacaktır. Rafinerilerin yatırım miktarının yaklaşık 10 milyar \$ olacağı tahmin edilmektedir.⁶⁶

4.3.4. Türkiye'nin Enerji Stratejisi

Güneş ve rüzgâr enerjisi gibi alternatif enerji kaynaklarının petrol sanayisinin sektördeki ağırlığına önemli etki yapması için uzun süre gerekmektedir. Gelecekte beklenen talebi karşılamak için petrol rezervlerinin yeterli olduğu görülmektedir. Petrol ve doğalgazın önümüzdeki 30 yıl boyunca dünyada ana yakıt olarak kalacağı beklenmektedir. Hali hazırda dünya enerji tüketiminin %62'sini petrol ve gaz oluşturmaktadır. Talepte artış hızı aynen devam ederse 2030 yılında bu oranın

⁶⁶ Özlem Doğaner, "Özelleştirme elektrik Kesintisini Önler", **Para Dergisi**, Sayı:19, Eylül 2006, s.31.

%67'ye ulaşacağı tahmin edilmektedir. Artımın doğalgazın %23 olan oranını %28'e çıkarması, petrolün %39 olan oranının ise değiştirmeyeceği öngörülmektedir.⁶⁷

Türkiye'nin birincil enerji tüketiminde %37 oranında petrol, %23 civarında da doğalgaz tüketmektedir. Enerjide yaklaşık %70 civarında olan ithal bağımlılık oranı, yapılan projeksiyonlara göre 2030 yılına gelindiğinde %80 oranının üzerine çıkacağı tahmin edilmektedir.⁶⁸

2000 yılında Türkiye ham petrol talebinin %92'sini, doğalgazın ise %96'sını ithalatla karşılamıştır. Yeni keşiflerin olmaması durumunda 2020 yılında ithalat oranlarının sırasıyla %99 ve %100 olması beklenmektedir.⁶⁹

Dünya petrol fiyatlarında 2000'li yıllardan itibaren devamlı yükseliş trendi yaşanmaktadır. Fiyatlardaki bu yükselişin kasırga, savaş vs. etkenlerden değil de dünya ekonomisindeki büyümenin hızlanmış olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Dünya ekonomisinde büyüme hızı bu seviyelerde kaldığı sürece benzin fiyatları yüksek seviyesini koruyacağı ve bunun da ham petrol fiyatlarının yüksek seyretmesine neden olacağı tahmin edilmektedir.⁷⁰

Dünya toplam rafineri kapasitesi 1990-2000 yılları arasında petrol talebinin ortalama %9 üzerinde kalabilmiş, 2004 yılında ise bu oran %3'e kadar düşmüştür. Rafinerilerde kapasite talebin üzerine yeterince çıkartılamayıp denge rahatlatılamadığı sürece (ki bunun da kısa vadede yapılması mümkün değildir) çok basit ve küçük olayların dahi petrol fiyatları üzerinde "kelebek etkisi" yapması kaçınılmaz olacaktır.⁷¹

⁶⁷ Peter Nor, "Neft ve İnkişaf", **Neft Gelirlerinin Işılandırılması**, Ed. İngilab Ehmedov, Bakü, İVMM Yayını, 2004, s.79.

⁶⁸ Ege, **a.g.e.**, s.30.

⁶⁹ Demirağ, **a.g.e.**, s.50.

⁷⁰ Salih Neftçi, "Petrol Fiyatları ve Enflasyon Duyarsızlığı", **TEK Borsa Dergisi**, Sayı:157, Nisan 2006, s.98.

⁷¹ Tezel, **a.g.e.**, s.157.

Bütün bu veriler düşünüldüğünde Türkiye'nin 21. yy'da enerji güvenliğini sağlamak için uzun vadeli enerji stratejileri geliştirmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Türkiye, her şeyden önce ulusal kaynaklarına öncelik veren, ithal ettiği kaynak açısından kaynak çeşitliliğini ve güvenli akışı sağlayan, kamu yararını ve milli çıkarlarını ön plana alan bir stratejinin temellerini oluşturmaktadır. Enerji sektörünün ulaştırma, sanayi ve dış politikanın öncelikleri gözetilerek planlanması gerekmektedir. 21.yy'da sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için geliştirilen enerji politikalarında enerji verimliliğinin artırılması en önemli tedbirlerin başında gelmektedir ve Türkiye'nin de bu konuda gereken çalışmaları yapması gerekmektedir.⁷²

Türkiye petrol ithalatında BTC Boru hattının faaliyete geçmesi ile kaynak çeşitliliğini ve arz sürekliliğini temin etmektedir. Fakat ulusal kaynakların kullanımı ve doğalgaz ithali konularında gerekli politikaların oluşturulamadığı görülmektedir. Türkiye, 8.2 milyar ton olan linyit rezervinin 2/3'nü, 190 milyar kilovat-saat civarındaki kullanılabilir hidrolik kaynaklarının 3/4'ünü değerlendirmemektedir. İthal edilen 27 milyar m³ doğalgazın %67'si elektrik üretiminde kullanılmakta, doğal gazın elektrik üretimindeki payı %44 olarak görülmektedir. Hâlbuki bu oran ABD'de %20, AB'de ise %32 seviyelerinde kalmaktadır. Ayrıca ithal edilen doğalgazın yaklaşık % 65'i Rusya'dan karşılanmakta bu durum enerji güvenliği açısından tehlike arz etmektedir.⁷³

BTC boru hattı ve Ceyhan'da yeni terminalin yapılması Türkiye'nin petrol stok kapasitesini 2 milyon m³ artırarak toplam 7 milyon m³ seviyesine ulaştırmıştır. ABD'nin 90 gün olan stratejik petrol rezervlerini 120 güne çıkarma çalışmalarına başlaması düşünüldüğünde, sadece boru hatları ve rafinerilerde bulunan petrolün olası kriz dönemlerinde yeterli olmayacağı görülmektedir. Doğal gazda ise yeni depo yapımı projelerinin gecikmesi sadece 3 gün yetebilecek rezerv düzeyinde kalınması

⁷² Kerimbeyli, a.g.e., s.66.

⁷³ Necdet Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", (Çevrimiçi), <http://www.asam.org.tr/temp/temp15.pdf>, 22 Temmuz 2006

sonucunu doğurmaktadır. Türkiye'nin arz güvenliği tehlikesiyle karşı karşıya kalmamak için gerekli miktarlarda depolama tesisleri yapması gerekmektedir.⁷⁴

Petrol fiyatlarının yükselmesinin Türkiye'nin petrol ve doğalgaz kaynaklarını değerlendirme açısından olumlu etkisi de görülebilir. Fiyatların yükselmesi arama çalışmalarında yüksek maliyet engelini ortadan kaldırmaktadır. Türkiye'nin topraklarında ve karasularında petrol ve doğalgaz rezervlerinin olduğu tahmin edilse de, rezervlerin arama ve üretimin kabul edilebilir maliyetin üzerinde olması, uzun yıllar araştırma yapılmasına engel teşkil etmiştir. Fakat petrol fiyatlarının yükselmesi ve geçici olarak düşüşler yaşansa da sürecin bundan sonra yukarı doğru olacağı tahmin edilmesi araştırma faaliyetlerini yeniden gündeme getirmiştir. Stratejik konumu ve Rusya'nın tekelinin kırılması arayışı, batılı petrol şirketlerinin Türkiye'de arama çalışmaları girişimlerini teşvik edeci katkı yapabilecektir.⁷⁵

4.4. Sosyal Etkiler

Türkiye'nin BTC boru hattı projesini geliştirme amacı ve yaşama geçmesi için mücadele verme nedenlerinden biri de, Türk Boğazları'nda deniz trafiğinin emniyetini sağlamak ve Karadeniz, Marmara ve Ege Denizi'nde çevre kirliliğini önlemek olmuştur. BTC projesinin gerçekleşmesi şüphesiz boğazların güvenliği ve buna bağlı olarak çevre emniyetinin sağlanmasına olumlu katkı yapacaktır. Bunun yanında çevre faktörü BTC boru hattı yapımı sırasında ve faaliyeti süresince dikkate alınarak projelendirilmiştir.

BTC boru hattının Türkiye ekonomisine ve sosyal yaşama etkisi sadece boğazların güvenliği ve çevre sorunlarına yapacağı olumlu katkı çerçevesinde sınırlı kalmayacaktır. Projenin gerçekleşmesi istihdamdan teknoloji transferine, geçtiği bölgelerin ekonomik ve sosyal olarak gelişmesinden Türk Dünyası ile ilişkilerin güçlenmesine kadar birçok yönden faydalar sağlayacaktır.

⁷⁴ Doğaner, a.g.e., s.32.

⁷⁵ Öztürk İ, S.Karbuz, a.g.e., s.28.

4.4.1. Boğaz ve Çevre Güvenliğine Etki

BTC boru hattının yapımı Türk Boğazlarında tanker trafiğinin azalmasına, en azından atmamasına yardımcı olacaktır. Bu durumun ekonomiye direkt parasal girdisinin olmamasına karşın olası kazaların yaratacağı çevresel felaketler ve bunu bertaraf etmek için gereken harcamalar düşünüldüğünde dolaylı da olsa gelir kaybının karşısını alacağı görülmektedir. Ayrıca İstanbul Boğazı'ndan geçen her petrol tankerinin 15 milyon insanın yaşadığı, yüzlerce tarihi yapı ve sanayi tesislerinin yer aldığı, Türkiye turizminin merkezi İstanbul için yaratacağı tehlikeyi azaltma bakımından önem arz etmektedir.⁷⁶

Karadeniz bugün için Aral Denizi'nden sonra dünyanın en kirli ikinci denizi durumundadır. Kirlilik su akıntıları ile Marmara, Ege ve Akdeniz'i de etkilemektedir. Su kirliliğinin esas kaynağının başta Tuna olmak üzere kenarlarında bulunan büyük sanayi tesislerinin yetersiz arıtma sonucu kirlettiği nehirlerin olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte yaşanan tanker kazaları sonucu denizlere akan petrolerin de çevresel felaketlerin yaşanmasına ve kirliliğin artmasına neden olduğu görülmektedir.⁷⁷

Türk Boğazlarından petrol geçişi yılda 60–65 milyon ton seviyelerine ulaşmıştır. Hazar bölgesinde üretim artması sonucu 2010 yılına gelindiğinde bu rakamın 100-130 milyon tona kadar çıkabileceği beklenmektedir. Sadece son üç yılda boğazlardan tankerlerle taşınan petrolün miktarı %50 artmıştır ve bu da doğal olarak İstanbul için tehlike artışı anlamına gelmektedir.⁷⁸

1994 yılında yürürlüğe konan ve 1998 yılında geniş ölçüde yenilenen Boğazlar Tüzüğü ile Türkiye, boğazlarda artan deniz trafiğini denetim altına alarak olası kazaları önlemeye çalışmıştır. 1936 yılında imzalanan Montreaux

⁷⁶ Kerimbeyli, **a.g.e.**, s.74.

⁷⁷ Çaylı, **a.g.e.**, s.41.

⁷⁸ Guliyeva, **a.g.e.**, s.32.

anlaşmasından günümüze kadar boğazlardan geçiş yapan gemi ve tanker sayısı yılda 50.000 rakamlarına çıkmakla kalmamış, gemilerin hacim ve uzunlukları da sırasıyla 300 DWT ve 400 metre seviyelerine ulaşmıştır. Türkiye 2002 yılı sonlarından itibaren İstanbul Boğazı'ndan azami 200 metre, Çanakkale'den ise 250 metre uzunluğunda gemi geçişine izin vermiş, uluslararası sigorta poliçesi, gemilerde çift kat kaplama ve zımbalama gibi şartlar getirmiştir.⁷⁹

Boğazlardan yapılmakta olan petrol tanker taşımacılığını hafifletmesi BTC boru hattını önemli kılmaktadır. BTC hattıyla Hazar bölgesi petrolerinin önemli bir kısmı direkt Akdeniz'e taşınacağından tanker taşımacılığında kaynaklanan olumsuz çevresel faktörler azalacaktır. BTC projesi belki boğazlar için tam bir kurtuluş sayılmayacaktır, ancak yılda 50 milyon ton daha az petrol geçmesini sağlamış olacak ve boğazlar için ortaya çıkacak risk daha az oranlarda gerçekleşecektir.⁸⁰

BTC projesinin yapımı ve faaliyeti süresince çevreye olumsuz etki yapmaması için bütün tedbirler alınmıştır. Detay Mühendislik aşaması süresince yürütülen çalışmalar sonucunda dünya standartlarında bir çevre etki değerlendirmesi raporu hazırlanmıştır. Yaklaşık 3 bin sayfadan oluşan rapor 18 Ekim 2002 tarihinde Çevre Bakanlığı tarafından onaylanmıştır.⁸¹

Boru hattının inşaatında çevreyi korumak için duvar kalınlığı 8,74 mm ile 23.8 mm arasında değişen ölçülerde borular kullanmıştır. Doğa koşullarının elverişli olduğu arazilerde 8,74 mm olarak seçilen borular, nehir, dere ve su yatakları gibi hassas bölgeler için kalınlığı daha fazla olan borular seçilmiştir. En kalın ölçülerdeki borular deprem bölgeleri ve fay hatları üzerinde kullanılmıştır. Kullanılan borular korozyona karşı katod savunmasıyla güçlendirilmiş, 3 kat yüksek dayanıklı polietilen sarılmış özel olarak hazırlanmıştır. BTC boru hattının Türkiye kısmında 2 adet basınç azaltıcı pompa istasyonu, biri varış noktası olan Ceyhan'da olmak üzere 2 adet de ileri teknoloji ürünü hassas kontrol-hesaplama istasyonları kurulmuştur.

⁷⁹ Mamed Mirzoev, **Zapiski Geologa-2**, Bakü, Araz Neşriyatı, 2003, s.320.

⁸⁰ Kutluk, **a.g.e.**, s.105.

⁸¹ BOTAS, "Bakü-Tiflis, Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi", (Çevrimiçi), <http://botaş.gov.tr/raporlar/2004.pdf>, 23 Mart 2006.

Böylece petrolün akışı ve hacmi sürekli kontrol altında tutularak olası kaza durumlarında hızlı müdahale olanağı sağlanmıştır.⁸²

Boru hattı takip ettiği güzergâh boyunca toprağa gömülmüş, 500'e yakın meskun araziden geçmiş ve yapım esnasında hiçbir ev yer değiştirmemiştir. Boru hattı 1500'den fazla nehir ve dereden geçmekte, 13 sismik fay hattı ile kesişmektedir. Boru hattının güzergâhında çevre ve tarihi yapı açısından bölgelerden geçilmemesi için 100'den fazla değişiklik yapılmıştır. BTC'nin Türkiye kısmında özellikle Posof ve Erzurum ovasında özel güvenlik tedbirleri gerçekleştirilmiştir.⁸³

4.4.2. BTC'nin Diğer Sosyal Etkileri

BTC boru hattının inşaatı süresince önemli ölçüde istihdam yaratılmıştır. İnşaat çalışmalarının en yoğun olduğu dönemde %70-80'i yerel işgücünden karşılanmakla yaklaşık 22.000 kişiye iş imkanı sağlanmıştır. BTC boru hattının faaliyeti sonrasında hattın işletme, bakım onarım ve hizmeti için 850 personel istihdam edilecektir.⁸⁴

Boru hattının faaliyete geçmesiyle başta Ceyhan olmak üzere petro-kimya tesisleri ve rafineri yatırımları beklenmektedir. Sanayi yatırımlarının gerçekleşmesi, inşaat ve hizmet sektörlerinin de canlanmasına katkı sağlayacak, önemli miktarlarda istihdam yaratacaktır. Projenin yaşama geçmesinin üzerinden çok kısa bir süre geçmesine rağmen, artık 3 adet rafineri yapımı için başvuru yapılmış olması beklentilerin gerçekleşeceğine yönelik umutları artırmaktadır. Sadece bu üç rafinerinin yapımı 5.000'in üzerinde personel istihdamı sağlayacaktır.⁸⁵

Tarihi İpek Yolu'nu canlandırması beklenen BTC projesine “Doğuyu Batıya Bağlayan Enerji İpek Yolu” projesi de denilmektedir. İpek Yolu'nun canlanması,

⁸² Mirzoev, **a.g.e.**, s.393.

⁸³ “BTC:Regemler ve Faktlar”, **Yeni İktisadiyyat Dergisi**, Sayı:2, Ağustos 2006, s.19.

⁸⁴ Mirzoev, **a.g.e.**, s.357.

⁸⁵ Doğaner, **a.g.e.**, s.31.

petrol boru hattının geçtiği bölgelerde yöre halkına geniş kapsamlı bir iş potansiyeli yaratacaktır.⁸⁶

Yeni iş yerlerinin açılması ve ek istihdam imkanı ile kırsal nüfusun şehirlere göçünün önüne geçilirken, hızlı kentleşmenin getirdiği ekonomik ve sosyal sorunlar da ortadan kalkacaktır. Bu durum, bölgesel gelişmişlik farkının azalmasına katkı sağlayacak, ekonomik refahın artırılması ve nüfusun eğitim seviyesinde belirgin bir yükselme yaşanmasına sebep olacaktır.⁸⁷

BTC boru hattının yapımı aşamasında Türkiye’de başta Atatürk Üniversitesi ve International Blue Crescent Fonu olmak üzere çeşitli kuruluşların katılımı ile Toplumsal Yatırım Programı hazırlanmıştır. Bu program çerçevesinde sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeye, gelir getirici faaliyetlere, mesleki eğitime, toplum sağlığının iyileştirilmesine, toplumsal altyapıya (okullar ve içme suyu sistemleri gibi) ve tarım/hayvancılık faaliyetlerine, ayrıca toplumların örgütlenme ve kendilerine yardımcı olma yeteneğini artırmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır.⁸⁸

Program çerçevesinde yürütülen çalışmalarla 32 sağlık ocağı, 43 okul onarılmış, 314 sağlık personeline eğitim verilmiştir. Köy yollarının onarımı ve kırsal kesimde çeşitli sağlık hizmetlerini de kapsayan programa 9 milyon doları Türkiye tarafına olmak üzere toplam 25 milyon dolar kaynak ayrılmıştır. Ayrıca oluşturulan Çevresel Yatırım Programı ile de deniz kaplumbağaları, Akdeniz fokları, dağ ayıları vs. nadide hayvan ve bitki türlerinin korunması için projeler geliştirilmiştir. Bu programın uygulanması için BTC Co. Tarafından toplam 9 milyon dolar tutarında bütçe ayrılmıştır.⁸⁹

Boru hattının inşası, işletilmesi ve muhtemel rafineri yapımlarıyla petrokimya alanında ileri teknoloji transferi sağlanabilecektir. Bunun hem Türkiye’nin

⁸⁶ Erdoğan, **a.g.e.**, s.383.

⁸⁷ Kerimbeyli, **a.g.e.**, s.65.

⁸⁸ BTC Co., “BTC Boru Hattı Toplumsal Yatırım Programı”, (Çevrimiçi) <http://www.btcinvestment.com/cipwhat.asp?EC=2&LANG=1>, 12 Mayıs 2006.

⁸⁹ “BTC Reçemler ve Faktlar”, **Yeni İktisadiyyat Dergisi**, Sayı:2, Bakü, 2006, s.20.

teknolojik gücünün, hem de enerji personelinin uzmanlık seviyesinin yükselmesine önemli katkısı olacaktır.⁹⁰

Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından Türkiye özellikle Kafkasya ve Orta Asya devletleri ile yakın ilişkiler kurmuş, maddi yardımlarda bulunmuş ve ortak yatırımlar yapmıştır. BTC projesinin geliştirilmesinin temel amaçlarından birinin de “Azerbaycan ve diğer Hazar’a komşu yeni devletlerin bağımsızlığının güçlendirilmesi ve Rusya’nın bunlar üzerinde geleneksel olarak varolan etkisinin azaltılması” olarak açıklanmış ve bu konu Türkiye’nin ulusal çıkarlarından biri olarak belirlenmiştir.⁹¹

BTC boru hattının gerçekleşmesi hem Türkiye’nin bölge stratejileri, hem de Hazar bölgesi ülkelerinin ekonomik bağımsızlıklarına kavuşma ve kalkınmaları, dünya devletleri arasında saygın, bağımsız bir kimlikle yer almaları ve barış içinde kaynaşmalarına katkı sağlayacaktır.⁹²

BTC boru hattı, ekonomik değerler ve işbirliği imkanlarını daha fazla artırarak Azerbaycan ve Orta Asya devletleri ile varolan kültür, medeniyet ve tarihi bağları güçlendirecektir. Aynı dili konuşan, geçmişte aynı tarihi yaşamış, aynı kültür hazinesine sahip, bir birlerine karşı maddi çıkarlar karşısında güçlü manevi bağları bulunan toplumlar arasındaki ilişkilerin artarak gelişmesini sağlayacaktır. BTC’nin gerçekleşmesi ile Türkiye Boğazlarla ilgili politik baskılardan da kurtulacaktır. Karadeniz, Marmara Denizi ve Türk Boğazları bölgesinde deniz trafiğinin emniyeti sağlanacak, insan sağlığı ve çevre açısından Boğazların korunması temin edilerek halkın moral ve güven hisleri güçlendirilecektir.⁹³

⁹⁰ Soylu, **a.g.e.**, s.159.

⁹¹ Kutluk, **a.g.e.**, s.100.

⁹² Çaylı, **a.g.e.**, s.106.

⁹³ Soylu, **a.g.e.**, s.159.

SONUÇ

Azerbaycan'da petrolün varlığı eski devirlerden beri bilinmekte ve petrolün ana vatanlarından biri olarak kabul edilmektedir. M.Ö. 7-6. Yüzyıllara kadar uzanan tarihi kaynaklarda, ünlü tarihçi ve seyyahların eserlerinde, Bakü petrollerinden bahsedildiği görülmektedir. Azerbaycan, petrol sanayiinin gelişimi bakımından dünyada öncü bir ülke olmuş ve Bakü petrol sahaları çağdaş teknoloji ve üretim yöntemlerinin ilk olarak kullanıldığı bir bölge haline gelmiştir. Bu gelişmeler üretim rakamlarına da yansımıştır. 1901 yılına gelindiğinde Azerbaycan'da 11 milyon ton üretim yapılarak, toplam dünya petrol üretiminin %50'si, Rusya üretiminin ise %95'i gerçekleştirilmiştir.

Azerbaycan'da Sovyetler Birliği yönetiminin kurulmasından sonra da dalgalı seyir izleyen petrol üretimi, 1941 yılında 23.4 milyon tona çıkarak tarihi zirvesine ulaşmıştır. Bu tarihten bağımsızlığın kazanıldığı 1991 yılına kadar olan süreçte üretimin aşamalı olarak Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerine kayması, yeni teknoloji geliştirmeye ve yatırımlara yeterli kaynak ayrılmaması, Azerbaycan petrol üretiminde düşüşün yaşanmasına neden olmuştur. Bağımsızlık sonrasında ciddi sorunlarla karşılaşan Azerbaycan'da ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için yegane umut olan petrol sanayiinde, çöküşün önlenmesi ve sektörün yeniden yapılandırılması için gerekli kaynak, yabancı şirketlerle ortaklık kurularak temin edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, çeşitli uluslararası petrol şirketleri ile 15'i denizdeki, 13'ü karadaki yatakları kapsayan ve toplam 60 milyar dolar tutarında yatırım gerektiren 28 adet üretim paylaşımını öngören anlaşma imzalanmıştır.

Yapılan anlaşmalar sonrasında, üretilecek petrolün taşınması için mevcut boru hatlarının kapasitesinin yetersiz olması, yeni boru hattının yapımını gündeme getirmiştir. Bu noktada yeni boru hattının yapımı için çeşitli güzergah alternatifleri öne sürülse de, bunlardan Bakü-Novorossiysk, Bakü-Ceyhan ve Bakü- Fars Körfezi seçenekleri ağırlık kazanmıştır. Bu seçeneklerden, Azerbaycan ve Türkiye tarafından geliştirilen ve Rusya üzerinden geçmediği için Batı devletleri tarafından da

desteklenen BTC projesinin ön plana çıkması, Rusya ve İran'ı Hazar'ın statü sorununu gündeme getirerek projeyi engelleme çabalarına itmiştir. Temelinde Hazar'dan çıkarılacak enerji kaynaklarından daha fazla pay almak olan statü konusunda, kıyı ülkeleri arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Başlangıçta sadece Azerbaycan ve Kazakistan tarafından desteklenen, Hazar'ın orta hat prensibine göre ulusal sınırlara bölünmesi görüşü zaman içinde Rusya tarafından da desteklenmiştir. Bu üç ülke arasında buna yönelik olarak anlaşmalar imzalanmış, İran ve Türkmenistan'la da anlaşma zemini aranmaktadır.

Ana ihraç boru hattı güzergahı konusunda süreç uzadığından, "Erken Petrol" boru hattı projeleri geliştirilerek, düşük kapasitedeki ilk üretimin uluslararası pazarlara taşınma konusu gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa boru hatları onarım ve kapasite artırım çalışmaları sonucunda devreye sokularak erken petrolün taşınmasına başlanmıştır.

Ciddi mücadelelerin yaşandığı ana güzergah seçimi süreci ise, 18 Kasım 1999 yılında İstanbul'da yapılan AGİT zirvesi sırasında Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında imzalanan anlaşmalar sonucunda BTC'nin Ana İhraç Boru Hattı olarak seçilmesi ile tamamlanmıştır. Güzergah seçimi sürecinde BTC projesini ön plana çıkaran ve seçimi etkileyen güvenlik, politik, çevresel ve ekonomik faktörlerinin varlığı görülmektedir. Rusya ve İran'ın politik baskısı, petrol şirketlerinin yüksek maliyet faktörünü öne sürmesi, çeşitli platformlarda dile getirilen güvenlik sorununa ilişkin görüşler, projenin seçim sürecini uzatmıştır. Bunun karşısında, projenin gerçekleşmesi için Türkiye'nin Türk Boğazları'nın durumunu ön plana çıkarması, hattın yapım maliyeti ve güvenliği konusunda taraflara güvence vermesi 2002 yılında yapımına başlanan, 2006 yılının Mayıs ayında tamamlanan ve 3.9 milyar Dolar'a mal olan BTC projesinin seçilmesinde etkili olmuştur. Azerbaycan'ın petrol şirketleri üzerinde yoğun baskı kurması, ABD'nin politik gücünü BTC'nin seçimi ve gerçekleşmesi için kullanması, güzergah seçimi sürecinde olumlu sonuç alınmasına önemli katkı yapmıştır.

Azerbaycan, BTC projesinin gerçekleşmesi dolayısıyla önemli ekonomik, politik, stratejik ve sosyal yararlar sağlayacaktır. Azerbaycan, BTC boru hattıyla taşınan petrolün satışından büyük gelir elde edecektir. Değişik üretim seviyeleri ve farklı petrol fiyatı tahminleri esas alınarak yapılan projeksiyonlara göre, sadece “Asrın Anlaşması” kapsamında önümüzdeki 20 yılda 140–160 milyar Dolar gelir elde edilecektir.

Sovyetler Birliği’nin son dönemi ve bağımsızlık sonrası köklü bir değişim süreci yaşayan Azerbaycan ekonomisinde, petrol faktörünün gittikçe artan oranlarda ağırlık kazanması, ekonomiyi enerji sektörü ve diğerleri olmak üzere iki sektörlü konuma getirmiştir. Ekonomik veriler incelendiğinde, yabancı yatırımlardan %70’e yakın pay alan petrol sanayiinin toplam ihracatın %80’ini, GSYİH’nin %42’sini, bütçe gelirlerinin ise %60’a yakınını gerçekleştirdiği görülmektedir.

Bu veriler ışığında, zamanla diğer projelerin de hayata geçirilmesi sonucu büyük boyutlara ulaşacak petrol gelirlerinin Azerbaycan ekonomisi üzerinde çok yönlü ve değişik etkileri olacaktır. Büyük miktarlarda petrol geliri Azerbaycan’a iktisadi gelişme sürecini başlatabilmek için gereken mali kaynağın toplanması, geçiş sürecinde gerekli reformların yapılması ve diğer sektörlerin gelişmesine kaynak aktarılması için uygun ortam oluşturmaktadır.

Bunun yanında, petrol gelirleri doğru kullanıldığı takdirde dahi her zaman ekonomik kalkınma ile sonuçlanmayacağı bilinmektedir. Petrol gelirlerindeki hızlı artış sonucunda aşırı değerlenen yerli paranın ekonomide “Hollanda Sendromu”nu ortaya çıkarması, petrol dışı sektörleri zayıflatarak bütün makroekonomik ve sosyal dengeleri olumsuz etkilemektedir. Azerbaycan ekonomisinde ilk belirtileri görülen bu durumun önlenmesi için, petrol gelirlerinin etkin kullanımı önem arz etmektedir. Petrol fiyatlarında yaşanabilecek değişimlerin ekonomi üzerinde yaratacağı muhtemel olumsuz etkileri önlemek için gelirlerin toplanacağı “Petrol Fonu”nu oluşturan Azerbaycan, ayrıca sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayacak 15 adet ekonomik program uygulamaya koymuştur.

BTC projesi, Azerbaycan'ın siyasi bağımsızlığının korunması ve güçlendirilmesine, uluslararası ve bölgesel siyasi oluşumlarda daha etkin konuma gelmesine yardımcı olacaktır. BTC boru hattının faaliyete geçmesiyle ülkeye büyük miktarda mali kaynağın girecek olması, şüphesiz iç politik yaşama da etkisini gösterecek ve kaynakların bugünkü ve gelecek nesillerin yüksek refahının temini için gereken reformların yapılmasına uygun zemin hazırlayacaktır. Fakat, aynı zamanda güçlü denetim yapısına ve sivil toplum örgütlerine sahip olmayan Azerbaycan için petrol gelirlerinin bir dizi sakıncalı sonuçlar doğurması da muhtemeldir. İşlerin daha dar çerçevede yürütüldüğü ve bizzat iktidarın kendisi, ya da iktidara yakın kişiler veya kurumlar tarafından kontrol edildiği petrol sektöründe yolsuzluk ve gelir kaybı, iktidarı paylaşmama tehlikesi, yapısal reformların yavaşlaması gibi bir sıra politik olumsuzluklar ve risk ortamı oluşabilmektedir.

BTC boru hattının yapımı tarihi İpek Yolu'nu canlandırarak ve Hazar bölgesi enerji kaynaklarının Batı pazarlarına güvenli ulaşımını sağlayarak Azerbaycan'ın jeostratejik konumunun güçlendirecektir. Ayrıca elde edilecek petrol gelirleri ekonominin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde kullanılması usullerinin hazırlanması, ekonominin değişik sektörlerinin kalkınması için stratejilerin oluşturulmasına ve yaşama geçirilmesine uygun zemin hazırlayacaktır. Bununla birlikte, uzun vadeli politikalar yürütülerek gelirlerin verimli kullanımı işsizlik sorunundan sosyal reformlara, sağlık korumasına, ekolojiye, bilim ve öğretime kadar var olan sosyal problemlerin de çözümünü hızlandıracaktır

BTC boru hattının en az 40 yıl faaliyet göstereceği düşünüldüğünde, projenin Türkiye ekonomisine de birçok bakımdan önemli katkılar sağlayacağı görülmektedir. Boru hattının tam kapasite ile çalışmaya başlamasıyla yıllık sadece vergi olarak ortalama 150 milyon \$ gelir elde edilecektir. Ham petrol taşımacılığında ithal bölgesine bağlı olarak taşıma maliyeti ton başına 8-12 \$ arasında değişmektedir. Türkiye'nin 15 milyon ton petrolü BTC'den sağlayacağı düşünüldüğünde taşıma maliyetinden de yıllık 120-180 milyon \$ tasarruf edeceği görülmektedir. Türkiye, BOTAS'ın işletme hakkı ve TPAO'nun %6,53 hisse ile şirket ortağı olarak elde

edeceği gelirlerle sadece BTC boru hattının faaliyeti sonucunda değişik tarihlerde yıllık toplam 300 ile 500 milyon \$ gelir sağlayacaktır.

BTC boru hattının faaliyete başlaması, orta ve uzun vadede Türkiye'ye gösterdiği çaba ve yaptığı yatırımın karşılığını alma olanağı vermektedir. Türkiye'nin kaynak çeşitliliği yaratmasına zemin oluşturan BTC boru hattı Ortadoğu petrollerine alternatif bir kaynak olarak ülkenin enerji güvenliğine de olumlu katkı yapmaktadır. BTC boru hattı ile birlikte petrol arzında önemli bir ülke konumuna yükselmek, Türkiye'nin siyaset arenasında etkinliğinin ve uluslararası boyutta politik nüfusunun artması sonucunu doğuracaktır. BTC boru hattının yapımı ile bölgesel güç olarak kuvvetlenen, topraklarından iki petrol boru hattı geçen ve boğazları denetimi altında tutan Türkiye, aynı zamanda dünya enerji paylaşımında da söz sahibi olacaktır. AB enerji güvenliğinde anahtar ülke pozisyonuna yükselmesi, Türkiye'nin yapılan üyelik müzakerelerinde pazarlık gücüne olumlu katkı yapacaktır.

Türkiye, dünyanın ilgi odağı haline gelen Hazar Havzasını Balkanlar, Avrupa, Ortadoğu, Karadeniz ve Akdeniz'e bağlayan bir kesişme noktasında bulunduğu için enerji transit ülkesi olarak stratejik öneme sahiptir. BTC boru hattının yapımı Türkiye'nin stratejik konumuna, enerji güvenliğine, enerji stratejileri geliştirmesine olumlu etkisini gösterecek, enerji koridoru konumuna yükselme yatırımları beraberinde getirecek ve Ceyhan'ın uluslararası düzeyde bir petrol piyasasına dönüşmesine katkı sağlayacaktır. Hazar Denizi, Irak ve Rusya'da üretilerek dünya piyasalarına sunulan ve dünya toplam petrol arzının %7'sini oluşturan 280-300 milyon ton petrolün 2010 yılından itibaren Türkiye'den geçmesi beklenmektedir. BTC boru hattı ve Ceyhan'da yeni terminalin yapılması Türkiye'nin petrol stok kapasitesini 2 milyon m³ artırarak toplam 7 milyon m³ seviyesine ulaştırmıştır. BTC boru hattının yapımı ile rafinajda önemli bir ilke olan petrol arzının sürekliliğinin sağlanması Türkiye'yi dünyada varolan rafineri açığının giderilebileceği ülkelerden biri olma konumuna getirmiştir.

BTC hattıyla Hazar bölgesi petrollerinin yıllık 50 milyon tonluk kısmının direkt Akdeniz'e taşınması, tanker taşımacılığından kaynaklanan olumsuz çevresel

faktörlerin ve boğazlar için ortaya çıkacak olası risklerin azalmasını sağlayacaktır. BTC projesinin yapımı ve faaliyeti süresince de çevreye olumsuz etki yapmaması için bütün tedbirler alınmış, hattın inşaatında çevreyi korumak için duvar kalınlığı 8,74 mm ile 23.8 mm arasında değişen ölçülerde borular kullanılmıştır. En kalın ölçülerdeki borular deprem bölgeleri ve fay hatları üzerinde kullanılmıştır.

BTC petrol boru hattı, geçtiği bölgelerde yöre halkına geniş kapsamlı bir iş potansiyeli yaratacaktır. Yeni iş yerlerinin açılması ve ek istihdam imkanı ile kırsal nüfusun şehirlere göçünün önüne geçilirken, hızlı kentleşmenin getirdiği ekonomik ve sosyal sorunlar da ortadan kalkacaktır. Bu durum, bölgesel gelişmişlik farkının azalmasına katkı sağlayacak, ekonomik refahın artırılması ve nüfusun eğitim seviyesinde belirgin bir yükselme yaşanmasına sebep olacaktır.

Sonuç olarak BTC boru hattı projesinin Azerbaycan ve Türkiye'nin uzun vadeli ekonomik, politik ve stratejik çıkarlarının gerçekleşmesine önemli katkı sağlayacağı açıkça görülmektedir. Ayrıca, BTC boru hattı, ekonomik değerler ve işbirliği imkanlarını daha fazla artırarak Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya devletleri arasında varolan kültür, medeniyet ve tarihi bağlarını güçlendirecektir. Aynı dili konuşan, geçmişte aynı tarihi yaşamış, aynı kültür hazinesine sahip, bir birlerine karşı maddi çıkarlardan öte güçlü manevi bağları bulunan toplumlar arasındaki ilişkilerin artarak gelişmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ALİYEV, Natic, Mamed Mirzoev,
Eldar Şahbazov: **OET Baku-Tbilisi-Djeyxan: Ot Videniya k Realnosti**, Bakü, Azerbaycan Neşriyatı, 2001.
- ARAS, Osman Nuri: **Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları**, Bakü, TÜSİAB Yayınları, 2005.
- ARAS, Osman Nuri: **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul, Der Yayınları, 2001.
- ARMAOĞLU, Fahir: **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1980-1990**, Cilt: II, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 1992.
- ASLAN, Yasin: **Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye**, Ankara, 1997.
- BRZEZİNSKİ, Zbigniew: **Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, Çev: Yelda Türedi, İstanbul, İnkilap Kitapevi, 2005.
- BRZEZİNSKİ, Zbigniew: **Kontrolardan Çıkış Dünyası:21.YY'ın Arifesinde Dünya Çapında Karmaşa**, Çev. Haluk Menemencioğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994.
- CAFERSOY, Nazım: **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)**, Ankara, ASAM Yayını, 2001.
- DEMİR, Ali Faik: **Türk Dış Politikası Perspektifinden Kuzey Kafkasya**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003.
- DURAN, Meltem: **Azerbaycan Ülke Etüdü**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayını, 2002.
- EGE, Yavuz: **AB'nin Enerji Politikası ve Türkiye**, Ankara, Ulusal Politika Araştırmaları Vakfı Yayını, 2004.

Enerji ve Tabii Kaynaklar
Bakanlığı:

Soru ve Cevaplarla Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, Ankara, 2001.

FOUSKAS, Vassilis:

Balkanlar Ortadoğu Kafkasya; Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları, Çev. Ali Çakıroğlu, İstanbul, Aykırı Yayıncılık, 2004.

GOULİYEV, Resul:

Petrol ve Politika, Çev. Fatma Feran, İstanbul, Ar Matbaacılık, 1997.

GULİYEV, Elövset, Turan Azizov: **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, Maarif Neşriyatı, 1990.

HARVEY, David:

Yeni Emperyalizm, Çev. Hür Güldü, İstanbul, Everest Yayınları, 2004.

İBRAHİMOV, Marat:

XIX yy'ın Sonları, XX yy'ın Başlarında Azerbaycan Petrol Sanayisinde Milli Sermaye Problemi, 11. Türk Tarih Kongresinden Ayırbasım, Ankara, TTK Basımevi, 1994.

İLHAN, Suat :

Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları No:162, 1999.

İLHAN, Suat:

Türkiye'nin Zorlaşan Konumu: Uygarlıklar Savaşı-Küreselleşme-Petrol, İstanbul, Ötüken Neşriyatı, 2004.

KARABAĞLI, Aslan, Kemal Ağaoğlu, Güneş Oktay:

Azerbaycan'ın Doğal Kaynaklarıyla Ekonomik Potansiyeli Karşısında Türkiye'nin Dış Ticaretini Geliştirme Olanakları, Ankara, Milli Produktivite Merkezi Yayını, 1993.

KARADAĞ, Raif:

Petrol Fırtınası, 5.Baskı, İstanbul, Divan Yayınları, 1991.

KOÇAOĞLU, Mehmet:

Petro-Strateji, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1996.

KOÇMAN, Asaf,
Aydın İbrahimov:

Azerbaycan Coğrafyası, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 78, 1994.

- KUTLUK, Deniz: **Hazar-Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları Çevresel Tehdit**, İstanbul, TÜDAV Yayınları No:16, 2003.
- MİRZEYEV, Memmed, Canalı Mirzeliyev: **Neft Hakkında Ne Bilirsiniz?**, Bakü, MBM Neşriyatı, 2005.
- MİRZOEV, Mamed: **İmena Na Kartax Kaspiya**, 2.Baskı, Sankt Peterburg, Nedra Neşriyatı, 1992.
- MİRZOEV, Mamed: **Zapiski Geologa-2**, Bakü, Araz Neşriyatı, 2003.
- NESİBLİ, Nesib: **Azerbaycan'ın Geçmiş ve Geleceğinde Petrol**, Bakü, Hazar Üniversitesi Yayını, 2000.
- NORENG, Oystein: **Petrol ve İslam**, Çev. Dilek Başak, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997.
- ÖZTÜRK, İbrahim, Sohbet Karbuz: **Türkiye'nin Enerji Ekonomisi ve Petrolün Geleceği**, MÜSİAD Yayını, 2006.
- ÖZTÜRK, Mustafa: **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, 1. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.
- PAMİR, Necdet: **Bakü-Ceyhan Boru Hattı: Orta Asya Ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun**, Ankara, ASAM Yayınları, 1999.
- PAMUK, Mustafa: **Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü-Yarını**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1995.
- PARLAR, Suat: **Barbarlığın Kaynağı Petrol**, İstanbul, Anka Yayınları, 2003.
- SANDER, Oral: **Siyasi Tarih: 1918-1994**, 9.Baskı, İstanbul, İmge Kitabevi, 2001.
- SİSAV: **Türkiye'nin Enerji İhtiyacı Açısından Hazar Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Kaynaklarının Değerlendirilmesi**, İstanbul, 1998.
- SWIETOCHOWSKI, Tadeusz: **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1998.

- TOSUN, Mebrure,
Kadriye Yalvaç: **Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi Saduya Fermanı**, Ankara, TTK Basımevi, 1989.
- Turan News Agency: **Osnovnie Makro Ekonomiceşkie Pokazateli Azerbaydjana 1999**, Bakü, yy, 2000.
- Türk Asya Stratejik Araştırma
Merkezi (TASAM): **Avrupa Birliği ve Hazar Bölgesi: Jeopolitik Araştırma Raporu**, Haz. Bülent Aras, İstanbul, Tasam Yayınları, Şubat 2005.
- ÜLKÜ, İrfan: **Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan**, İstanbul, Doğan Yayıncılık, 2000.
- ÜŞÜMEZSOY, Şener, Şamil Şen: **Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2003.
- YERGİN, Daniel, Thane Gustafson: **Rusya 2010 Ve Dünyadaki Yeri**, Çev. Özden Arıkan, 1.Baskı, Sabah Kitapları, 1994.
- YERGİN, Daniel: **Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çev. Kamuran Tuncay, 1.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1

MAKALELER

- ALİYEV, Amir: “Hazar Denizi’nde Hidrometeoroloji Koşulları ve Petrol Üretimi”, **BTC Petrol Boru Hattının Çevre Yönleri**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, 2000, s.13-15.
- ALİYEV, Natık: “Dostijenie perstektivi”, (Röportaj), **Bakinskiy Raboçiy Gazetesi**, (Bakü), 17.09.1999.
- BAĞIROV, Sabit: “Sunum”, **Neft Gelirlerinin İşglandırılması**, Bakü, İVMM Yayını, 2004, s.64-72.
- BAĞIROV, Sabit: “Neft Gelirlerinin Azerbaycan İqtisadiyyatına Tesiri”, **Neft Fondları: Yarıdılma Tecrübesi**,

- Faaliyeti ve İnkişaf perspektivleri**, Bakü, Açık Cemiyet İnstitutu Yayınları, 2003, s.18-41.
- BAŞBOĞA, Murat: “Soğuklar Petrolü Körükler”, **Forbes Dergisi**, sayı:2, Kasım 2005, s.154-155.
- DEMİRAĞ, Osman: “Türkiye’nin İç ve Dış Enerji Kaynakları Arasında Petrol’ün Yeri ve Önemi”, **Türkiye’nin Enerji Politikasında Petrolün Yeri**, İstanbul, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayını, 2000, s.45-57.
- DOĞANER, Özlem: “Özelleştirme Elektrik Kesintisini Önler”, **Para Dergisi**, Sayı:19, Eylül 2006, s.30-32.
- EHMEDOV, İngilab: “Neft: Xeyirdir Ya Şer ,” **Neft Gelirlerinin Işıqlandırılması**, Ed., İngilab Ehmedov, Bakü, 2004, s.37-46.
- GULİYEVA, Nurlana: “Nefti Gaz Kaspiya-2006: Privlekatelnost Rastet”, **Region Plus Dergisi**, Sayı:8, Haziran 2006, s.24-34.
- GÜRPINAR, Bulut, Abdulkayyum Kesici: “ABD’nin Hazar Enerji Politikası Ve Türkiye ”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı:33, İstanbul Üniversitesi Yayını No:4602, Ekim 2005, s.167-189.
- HÜSEYNOV, Emin: “Sunum”, **Neft Gelirlerinin Işıqlandırılması**, Ed.İngilab Ehmedov, Bakü, İVMM Yayını, 2004, s.54-59.
- KANBOLAT, Hasan: “Rusya Federasyonu’nun Kafkasya Politikası”, **Avrasya Dosyası; Rusya Özel**, Kış 2001, Cilt:6, Sayı: 4, s.165-179.
- MAMEDOV, R: “Mejdunarodno Pravavoy Status Kaspiyskogo Morya, Kak Pograniçnogo Ozero”, **Beynelhalg Hüguğ, Bakü**, No1, 1998, s.39-44.
- MEMMEDLİ, Elşen: “Azerbaycan Petrolü: Dünü, Bugünü, Yarını”, **Soydaş Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 3, Ankara, 1997, s.13-25.
- MEMMEDOV, Şahin: “Neft Fehlesi İlde 60 Min Dollar Mevacib Alır”, **Ekspert Dergisi**, Sayı:2, 2000, s.33-36.

- MOROZ, Alena: “Mif o Nefteprovode:Prodoljenie Sleduet”, **Region Plus**, Sayı:8, Haziran 2006, s.4-12.
- MUSTAFAYEV, İslam: “Hazar Petrolünün Boru Hatları ile Taşınmasının Çevresel Etkisi”, **BTC Petrol Boru Hattının Çevre Yönleri**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, 2001, s.15-17.
- NEFTÇİ, Salih: “Petrol Fiyatları ve Enflasyon Duyarsızlığı”, **Tek Borsa Dergisi**, Sayı:157, Nisan 2006, s.98.
- NOMAN, Ekber: “Sunum”, **Neft Gelirlerinin Işıqlandırılması**, Ed., İngilab Ehmedov, Bakü, İVMM Yayını, 2004, s.60-63.
- NOR, Peter: “Neft ve İnkişaf”, **Neft Gelirlerinin Işıqlandırılması**, Ed.İngilab Ehmedov, İVMM Yayını, 2004, s.75-88.
- OĞAN, Sinan: “Hazar’da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı”, **Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel**, Cilt: 7, Sayı:2, Yaz 2001, s.143-183.
- ÖZDAĞ, Ümit: “Panel Sunumu”, **Kafkasya’daki Son Gelişmeler Ve Türkiye**, Ankara, Bilkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2004, s.17-24.
- Power Dergisi: “Azerbaycan’da Petrol Yok mu? Yoksa Her Şey...”, Sayı:8, 1999, s.45.
- Region Plus Dergisi: “Start Bolşoy Nefti”, Sayı:8, Bakü, Haziran 2006, s.12-22.
- QASIMLI, Vüsal: “İgtisadiyyatın Nef Üzügaralığı”, **Hesabat Dergisi**, Sayı:1, Nisan 2005, s.44-47.
- STİGLİTS, Jozef: “Tebii Servetlerin Metbuatda İşğlandırılması Barede”, **Neft Gelirlerinin İşğlandırılması**, Ed., İngilab Ehmedov, Bakü, İVMM Yayını, 2004, s.25-36.
- SULTANOV, Elçin: “BTC Boru Hattı Boyunca Azerbaycan’daki Biyolojik Çeşitliliğin Korunmasındaki Öncelikler”, **Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattının**

- ÇevreYönleri**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, 2001, s.9-13.
- TAYLOR, Simon: “Umumi Mexfilik Rüşvetle Yoksulluğu Aradan Galdırır: Üçüncü Dünyayı Huguglarından Mehrumetme”, **Neft Gelirlerinin İşıqlandırılması**, Ed. İngilab Ehmedov, İVMM Yayını, 2004, s.92-94.
- TEZEL, Denet C: “İhmal Var Ama Sistemli mi?”, **Forbes Dergisi**, Sayı:2, Kasım 2005, s.156-157.
- TİMOR, Ayşe Nur: “Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğalgaz Kaynakları” , **Coğrafya Dergisi**, Sayı:8, 2000, İstanbul, s.213-236.
- TSALİK, Svetlana: “İqtisadiyyatın Neft Senayesinden Asılılığının Sosial-İgtisadi Neticeleri”, **Neft Fondları: Yaradılma Tecrübesi, Faaliyeti ve İnkişaf Perspektivleri**, Bakü, Açık Cemiyet İnstitutu Yayınları, 2003, s. 12-18.
- ULÇENKO, Natalya: ”Rusya ve Türkiye’nin Güvenliğinde Enerji İhracat ve İthalatının Rolü”,**Avrasya Dosyası: Rusya Özel**, Kış 2001, Cilt:6, Sayı:4, s.141-154.
- Yeni İqtisadiyyat Dergisi: “BTC Reqemler ve Faktlar”, Sayı:2, Bakü, 2006, s.18-21.
- YEŞİLOT, Okan: “Azerbaycan’daki Çeçen Mülteciler ve Rusya ile İlişkilere Yansımaları”, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, Ed. Okan Yeşilot, İstanbul, Kitapevi Yayını, 2005, s.191-205.
- YÖNEZER Nurhan: “Ceyhan Projesi”, **Forbes Dergisi**, Sayı:3, Aralık 2005, s.62-63.
- ZENGİN, Eyüb, Nesimi Kamalov: “Azerbaycan Ekonomisinin Gelişimi İçerisinde KOBİ’ler”, **Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Ed., Hasan Selçuk, İstanbul, TUSAM Yayını, 2005. s.99-119.

İTERNET KAYNAKLARI

Adana Sanayi Odası:	“Odaların Ceyhan Zirvesi”, (Çevrimiçi) http://www.adaso.org.tr/modules.php?name=News&file=article&sid=193 , 24 Ağustos 2006.
Asya Kalkınma Bankası:	“Azerbaycan Ülke Raporu 2005”, (Çevrimiçi) http://www.Abd.drg/Documents/Translations/Azeri/AZE-final-report.pdf , 2 Mayıs 2006.
Azerbaijan State Oil Fund:	“Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Fermanı, No: 128, Bakü, 2004”, (Çevrimiçi) http://www.oilfund.az/doc/neft-str-az.pdf , 15 Kasım 2005
BOTAŞ:	“Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi”,(Çevrimiçi) http://www.botas.gov.tr/raporlar/2004.pdf , 23 Mart 2006.
BP:	“Statistical Review of World Energy June 2005”, (Çevrimiçi), www.bp.com/liveassets/bp.internet/globalbp_uk_english/energy-reviews_2005/st , 13 Mart 2006.
BTC Company:	“BTC Boru Hattı Toplumsal Yatırım Programı”, (Çevrimiçi), http://www.btcinvestment.com/cipwhat.asp?EC=2&LANG=1 , 12 Mayıs 2006.
BTC Company:	“BTC Ham Petrol Boru Hattı Projesi’nin Türkiye’ye Sağlayacağı Avantajlar”, (Çevrimiçi), http://www.btc.com.tr/mep.html , 15 Haziran 2006.
BTC Company:	“BTC Projesinin Gelişimi”, (Çevrimiçi), http://www.btc.com.tr/proje.html , 04 Mayıs 2006.
DEİK:	“Azerbaycan Ülke Bülteni Şubat 2006”, (Çevrimiçi), http://www.deik.org.tr/Bultenler/Azerbaycan-Nisan-2006.pdf , 19 Mayıs 2006.
EHMEDOV, İngilab:	“Neft Gelirleri ve Makroiktisadi İdareme”, (Çevrimiçi) http://www.pfmc.A2/cgi-bin/cl2-fmc/item.cgi?lang=az&item , 12 Mayıs 2006

- Energy Information Administration: “Azerbaijan - Oil (Petroleum) Background”, (Çevrimiçi), <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbijan.html>.
- KOSGEB: “Azerbaycan İmalat Sanayi ve Dış Ticaret Profili, Haziran 2001”, (Çevrimiçi) <http://www.kosgeb.gov.tr>, 17 Ocak 2005.
- PAMİR, Necdet: “Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkileri”, (Çevrimiçi), <http://www.asam.org.tr/temp/temp15.pdf>, 22 Temmuz 2006.
- PAMİR, Necdet: “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’nda Son Durum”, (Çevrimiçi) <http://www.pete.metu.edu.tr/~emre/photogallery/petrol.pdf>, 12 Temmuz 2006.
- RİZVANGIZI, Himayet, Müsellim Hasanov: “Neft hakkında 100 sual, 100 cevap”, (Çevrimiçi), www.iqtisad.net/kitabxana/kitabxana0001-3.htm, 10 Nisan 2006.
- SOCAR: “Layiheler ve Sazişler Hakkında Melumat”, (Çevrimiçi), <http://www.socar.gov.az/index.php?explorer=ie&action=main>, 16 Mart 2006.
- SOCAR: “Azerbaycan’da Neftgazçıxarmanın Kısa Tarixi”, (Çevrimiçi), <http://www.socar.gov.az/index.php?explorer=ie&action=main>, 16 Ocak 2006.
- TSALİK, Svetlana: Caspian Oil Windfalls: Who Will Benefit?, (Çevrimiçi), <http://www.igtisad.nef/kitabxana/kitabxana0002.htm>, 28 Nisan 2006.

DİĞER KAYNAKLAR

- BEŞİROV, Hazar: “Azerbaycan’da Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Gerçekleştirilen Reformlar ve Sosyo-Ekonomik Sonuçları”, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2002.

BM İnkişaf Programı:	Azərbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Hakkında Hesabat , Bakü, 1997.
BM İnkişaf Programı:	Azərbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Haqqında Hesabat , Bakü, 1998.
BOTAŞ:	Hazar-Akdeniz Ham Petrol Boru Hattı Projesi Ön Fizibilite Raporu , Ankara, 1998.
ÇAYLI, Bahar:	“Hazar Petrolleri Petrol Boru Hattı Projeleri ve Türkiye”, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2002.
Dış Ticaret Müsteşarlığı:	1998 Azərbaycan Ülke Raporu , Ankara, 1999.
EIU:	Azerbaijan Country Profile 2005 , London, 2005.
EIU:	Azerbaijan Country Profile 1999-2000 , London, 2000.
ERDOĞAN, Nuray:	“BTC Ham Petrol Boru Hattının Siyasi Boyutu”, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2004.
GAYIBOV, Anar:	“Hazar Havzası’nın Doğal Statüsü ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattının Ekonomik Değerlendirilmesi”, (Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005.
KARA, Vehbi:	“Petrole Dayalı Stratejiler ve Uluslar arası İlişkilerde Petrolün Önemi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1997.
KERİMBEYLİ, Taleh:	“Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Olası Etkileri ve Sonuçları”, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), İstanbul, 2002.
SADIKOV, Vagif:	“Azərbaycan Petrolünün Dünya Pazarlarına Açılma Stratejileri”, (İstanbul Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004.

SOYLU, Mustafa Sabri:

“Doğu Akdeniz’in Stratejik Yapısına, Bakü Ceyhan Petrol Boru Hattı Etkilerinin Değerlendirilmesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2000.

ŞAHBAZLI, Vekil:

“Petrolün Azerbaycan’ın Toplumsal ve Siyasal Yapısına Etkileri”, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2002.